

Sted : Sociologiuddannelsen, Aalborg Universitet
Gruppe : Eva Holm Nielsen og Julie Riishøj Nielsen
Vejleder : Jens Christian Tonboe
Tidsrum : 01.09.06 – 29.04.08
Temaramme : Speciale
Titel : Negativ kategorisering af de ”tungeste” kontanthjælpsmodtagere.

Antal ord i specialet: 50.867

Udarbejdet af:

Eva Holm Nielsen

Julie Riishøj Nielsen

1. INDLEDNING	3
2. INDKREDSNING AF PROBLEMFELTET.....	4
2.1 DERFOR ER DET AKTUELT AT SE PÅ DE ”TUNGESTE” KONTANTHJÆLSMODTAGERE.....	4
<i>Hvem er de såkaldt ”tungeste”?</i>	6
2.2 DEN DOMINERENDE DISKURS OM DE ARBEJDSLØSE	8
<i>Borgeren som arbejdskraft</i>	8
2.3 DET DOMINERENDE FOKUS PÅ INDIVIDET	13
<i>Klassificeringen af kontanthjælpsmodtagerne</i>	15
2.4 PROBLEMSTILLINGEN	18
3. REFLEKSIONER OVER FORSKNINGSPROCES OG METODE	20
<i>En kritisk sociologisk vinkel</i>	20
3.1 BRUDET MED DET PRÆKONSTRUEREDE	22
3.2 EN POSITION IMELLEM STRUKTUR OG KONSTRUKTION.....	24
3.3 VALG AF METODE	26
<i>Ureflekterede selvfølgeligheder...</i>	27
<i>Det endelige forskningsdesign</i>	28
3.4 METODISKE OVERVEJELSER I FORHOLD TIL DEN KVALITATIVE EMPIRI.....	30
<i>Interviewene som en konstruktion</i>	32
3.5 UDVELGELSE OG REKRUTTERING AF INTERVIEWPERSONER.....	35
3.6 KONSTRUKTIONEN AF SPØRGESKEMAUNDERSØGELSEN	37
<i>Praktisk operationalisering</i>	37
<i>Pålidelighed og gyldighed i forhold til spørgeskemaundersøgelsen</i>	40
<i>Overvejelser vedrørende dataindsamlingsmetoden</i>	41
<i>Stikprøven – ikke helt tilfældig!</i>	42
3.7 KOMMUNEN SOM CASE	44
4. BEGREBSAFKLARING	47
<i>Symbolsk magt, diskurs og klassificering</i>	48
<i>De objektive strukturer og habitus</i>	50
<i>Kapital, position og positionering</i>	52
<i>Symbolsk kapital</i>	54
<i>Dominansforhold og symbolsk vold</i>	55
5. ANALYSE AF INTERVIEWS OG DATAMATERIALE.....	57
5.1 ANALYSENS FOKUS OG STRUKTUR.....	57
5.2 PRÆSENTATION AF INTERVIEWPERSONERNE	58
<i>Praktikanterne fra matchgruppe 4 og 5 - virksomhedspraktikken generelt</i>	58
<i>De langvarige kontanthjælpsmodtagere</i>	60
<i>Arbejdsgiverne</i>	61
5.3 INTERVIEWPERSONERNES POSITION I FELTET.....	61
5.4 KONTANTHJÆLSMODTAGERNES PLACERING I FELTET	64
<i>Kontanthjælpsmodtagernes kulturelle kapital og arbejdsmarkedet</i>	71
<i>Feltspecifik kulturel- og helbredsmæssig kapital</i>	76
<i>Opsummering: Hvor befinder kontanthjælpsmodtagerne sig i feltet?</i>	82
5.5 ARBEJDSGIVERNES POSITION I FELTET.....	82
5.6 KONSTRUKTIONEN AF EN NEGATIV KLASIFICERING	85
<i>Kontanthjælpsmodtagernes oplevelse af negativ kategorisering</i>	87
<i>Nedvurdering indenfor det kommunale sagsbehandlingsystem</i>	91
<i>Mistankeiggørelsen indenfor det sociale system</i>	94
<i>Udnyttelse af kontanthjælpsmodtagerne som gratis arbejdskraft</i>	96
<i>Opsummering: En negativ klassificering?</i>	102
5.7 DEN NEGATIVE KATEGORISERING SOM UDTRYK FOR EN SYMBOLSK VOLD?	104

<i>Positioneringen i forhold til kategoriseringen.....</i>	<i>105</i>
<i>Positioneringen i forhold til diskursen om lønarbejde.....</i>	<i>112</i>
<i>Viljen er der, bare ikke evnen!.....</i>	<i>114</i>
<i>Opsummering: Positioneringerne i forhold til den symbolske vold.....</i>	<i>117</i>
5.8 KATEGORISERINGEN SOM BARRIERE PÅ ARBEJDSMARKEDET	118
<i>Opsummering: Kategoriseringen som barriere?.....</i>	<i>128</i>
6. KONKLUDERENDE OPSAMLING	130
SUMMARY	136
LITTERATURLISTE	138

Bilag ikke vedlagt af hensyn til anonymitet.

1. Indledning

Denne undersøgelse omhandler mødet mellem en gruppe mennesker, der ofte omtales som de ”svage” eller ”tunge” kontanthjælpsmodtagere, og arbejdsgivere på det ordinære arbejdsmarked. Som vi vil argumentere for gennem de følgende sider, vil vi se på dette møde som det opleves fra to sider, nemlig henholdsvis kontanthjælpsmodtagernes og de respektive arbejdsgivere, som har disse mennesker i praktik.

Ønsket med dette speciale er at anlægge en kritisk sociologisk vinkel – vi vil problematisere den meget individualiserede tilgang til de såkaldt ”tunge” kontanthjælpsmodtageres arbejdsløshed, som vi oplever præger den brede offentlige diskurs. Dette vil der blive argumenteret yderligere for senere (se afsnit 2.2 og 2.3).

Til at begynde med var dette speciale tænkt anderledes, end det er kommet til at se ud. Udgangspunktet var en mere åben tilgang, hvor analysen af de kvalitative interviews omhandlende de to parter oplevelse af virksomhedspraktikordningen skulle være bærende for det senere valg af en teoretisk vinkel. Under den indledende analysefase skete der paradoksalt nok det, at en kritisk vinkel var svær at opretholde. Trods intentionen om at forholde os åbent oplevede vi, at vi tilsyneladende var i gang med at reproducere en bestemt diskurs. Mistænkeliggørelse og individualisering af problemerne mv. lå implicit i analysen mange steder, og det var særdeles vanskeligt at trænge bag om dette. På baggrund af disse erfaringer fra indledende analyser af interviewmaterialet valgte vi efterfølgende at sætte direkte fokus på netop denne diskurs.

Denne praktiske indsigt i vanskelighederne ved at indtage en kritisk sociologisk position i analysen blev derfor indgangen til at ændre strategi og, inspireret af Pierre Bourdieu, søge at foretage et epistemologisk brud, som det beskrives i afsnittet om ”Refleksioner over forskningsproces og metode”.

Projektet har således taget en drejning, hvor der i analysen af de kvalitative interviews og videre i spørgeskemaundersøgelsen anlægges et eksplicit teoretisk point of view.

2. Indkredsning af problemfeltet

På de følgende sider indkredsnes og afgrænses specialets fokus, hvilket fører frem til den egentlige problemstilling.

2.1 Derfor er det aktuelt at se på de ”tungeste” kontanthjælpsmodtagere

Det kan måske virke irrelevant at studere arbejdsløshed i en tid, hvor arbejdsløshedstallene er historisk lave. Det mener vi imidlertid ikke det er.

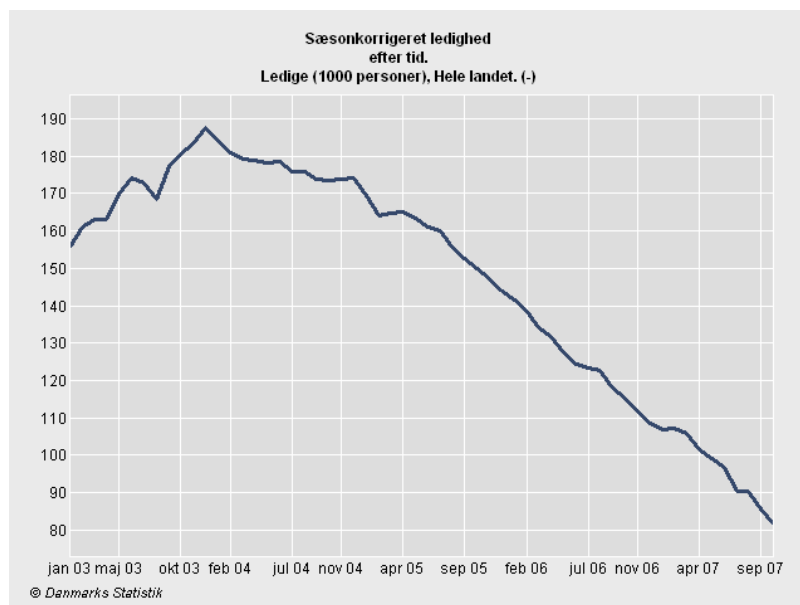
Ledighedsprocenten er den laveste i mange år – helt nøjagtig 2,7 % eller 74.900 ledige pr. dec. 2007¹ (www.dst.dk). Ledigheden kan på Danmarks statistiks hjemmeside følges fra 1985 til 2007 og har i denne periode aldrig været lavere, end den er i dag (www.statistikbanken.dk/aard).² Ledigheden er især faldet markant de seneste år, hvilket figuren på næste side illustrerer.

På sin vis kan man argumentere for, at de gunstige konjunkturer *netop* gør det særligt relevant at undersøge arbejdsløsheden. Den lave ledighed giver nemlig en historisk mulighed for at undersøge en bestemt gruppe mennesker, nemlig de ledige, der klassificeres som ikke-arbejdsmarkedspartate - de såkaldt ”tunge” eller ”svage” kontanthjælpsmodtagere. Det tyder i den forbindelse på, at de gunstige konjunkturer med markant faldende ledighed, som vi har set de senere år, medfører, at andelen af de såkaldt ”tunge” ledige bliver større i den samlede gruppe af ledige, idet det forventeligt er de ”stærkeste”, der først finder beskæftigelse, når ledigheden falder. Ifølge SFI-undersøgelsen ”De langvarige kontanthjælpsmodtagere” (Filges: 2000) pointeres det, at kontanthjælpsmodtagere er mindre påvirket af konjunkturudviklingen end andre ledige. I perioden 1994-1998 faldt ledigheden med 47 %, mens ledigheden blandt kontanthjælpsmodtagere faldt betydelig mindre; nemlig 15 % (Filges 2000: 9). Filges påpeger, at et overordnet fald i antallet af kontanthjælpsmodtagere medfører en stigende andel af kontanthjælpsmodtagere med problemer ud over ledigheden.

¹ Sæsonkorrigeret ledighed, dec. 2007.

² Statistikken belyser den ledighed, der er registreret ved det offentlige arbejdsformidlingssystem. Opgørelsen omfatter ledigheden for de forsikrede samt kontanthjælpsmodtagerne. Statistikken indeholder både det faktiske og det sæsonkorrigerede antal fuldtidsledige, arbejdsløshedsprocenter i forhold til arbejdsstyrken (16-66 år), samt arbejdsløshedsprocenter for arbejdsløshedsforsikrede ledige i forhold til samtlige forsikringsaktive. Opgørelserne er fordelt efter kommuner/amter, køn, alder, forsikringskategori, a-kasser og efter ledighedens årsag (<http://www.statistikbanken.dk/aar>).

Figur 1. (www.statistikbanken.dk/fs_graf/94768)

Ræsonnementet er således, at den historisk lave ledighed betyder, at gruppen af kontanthjælpsmodtagere i dag i langt højere grad udgøres af dem, vi kan betegne som de ”tungeste” – den gruppe som er længst fra arbejdsmarkedet. Dette bekræftes af tal fra Arbejdsmarkedsstyrelsens forløbsregister DREAM, som viser, at 79 % af kontanthjælpsmodtagerne havde problemer ud over ledighed ved slutningen af 2005, mens de arbejdsmarkedsparate kontanthjælpsmodtagere udgør omkring 15 % (Rosdahl og Petersen 2006: 39).

Det lader ligeledes til, at kommunerne (i hvert fald den vestjyske Kommune, som er vores case) har så få ledige, at selv de ikke-arbejdsmarkedsparate, i modsætning til tidligere, gives tilbud om virksomhedspraktik³. Praksis i den aktuelle Kommune har, ifølge en af kommunens jobkonsulenter, tidligere været, at denne ordning næsten udelukkende blev anvendt i forhold til de arbejdsmarkedsparate – med det formål at virke beskæftigelsesfremmende. I henhold til en opgørelse fra Arbejdsmarkedsstyrelsen er langt størstedelen af de personer, der er på kontanthjælp i kommunen i dag, placeret i matchgruppe 4 og 5 (www.jobindsats.dk/sw168.asp). Ifølge en af kommunens jobkonsulenter, skyldes dette primært, at personer, som placeres i matchgruppe 1-3, for tiden finder beskæftigelse med det samme, mens personerne i matchgruppe

³ Virksomhedspraktikken skal ifølge ”Lov om en aktiv beskæftigelsesindsats” fra 2003 være med til at opkvalificere de svage ledige. Formålet med virksomhedspraktikken kan dels være at opkvalificere den ledige, at afklare den lediges erhvervsmål og/eller at afklare den lediges rådighed på arbejdsmarkedet (arbejdsprøvning).

4 og 5 ikke i samme omfang marker efterspørgslen på arbejdskraft. Dette betyder ifølge jobkonsulenten, at kommunerne i dag i højere grad end tidligere har fokus på at hjælpe de ikke-arbejdsmarkedspare og langvarigt ledige ud på det ordinære arbejdsmarked, og at flere personer, som tilhører matchgrupperne 4 og 5, nu i højere grad end tidligere sendes ud i beskæftigelsesfremmende tilbud. Der benyttes altså nu beskæftigelsesfremmende redskaber, som tidligere i praksis har været anvendt overfor ledige, som var relativt stærkere. De ikke-arbejdsmarkedspare, dem med store fysiske og psykiske problemer, med misbrug og svære sociale problemer, sendes nu ud i praktik, arbejdsprøvning eller afklaringsforløb på det ordinære arbejdsmarked, og det bliver derved muligt at sætte fokus på disse menneskers møde med arbejdsmarkedet. Ifølge jobkonsulenten er virksomhedspraktikken et yderst effektivt middel til at få de stærke ledige i arbejde, men den ser ikke ud til at virke i samme omfang, når det gælder matchgruppe 4 og 5.

På denne baggrund har vi aktuelt en (måske) enestående mulighed for at undersøge, hvad der sker, når de, der er kategoriseret som de ”tungeste”, de kontanthjælpsmodtagere, der er længst fra arbejdsmarkedet, *møder* det ordinære arbejdsmarked igennem virksomhedspraktikken. Vores formodning er at vi ved at studere mødet mellem de såkaldt tungeste ledige og arbejdsgiverne kan få et (sjældent) indblik i hvordan arbejdsgiverne reelt forholder sig til disse ledige. Dette er interessant idet det må betragtes som helt afgørende hvordan *netop* arbejdsgiverne oplever og kategoriserer denne ”potentielle arbejdsreserve” og hvorvidt arbejdsgiverne mener, at de ”tungeste” kan klare sig på arbejdsmarkedet - er arbejdsgiverne overhovedet interesserede i at ansætte disse mennesker (på almindelige eller særlige vilkår). I et mere overordnet perspektiv formoder vi, at arbejdsgivernes kategorisering af disse ledige fortæller noget om arbejdsmarkedets og samfundets rummelighed overfor mennesker, der ikke umiddelbart kan betegnes som medlemmer af ”a-holdet”.

Hvem er de såkaldt ”tungeste”?

I en rapport fra SFI (Rosdahl og Petersen 2006) påpeges, hvordan adskillige undersøgelser og opgørelser viser, at rigtigt mange kontanthjælpsmodtagere har problemer udover ledighed. De mest udbredte problemer blandt de ikke-arbejdsmarkedspare er: Social utilpassethed, misbrugsproblemer, familiemæssige problemer, gældsproblemer, helbredsproblemer i øvrigt, psykiske problemer, sprogproblemer og boligproblemer. Der er ofte tale om, at kontanthjælpsmodtageren har flere af disse problemer samtidig. I rapporten henvises desuden til

en spørgeskemaundersøgelse fra 2000, hvori det angives, at cirka halvdelen af de personer, der på et givet tidspunkt modtager kontanthjælp oplyser, at deres arbejdsevne er nedsat på grund af sygdom, ulykke eller slid (Rosdahl og Petersen 2006). Dette er selvfølgelig et mål baseret på en subjektiv oplevelse. Nogle kan tænkes at vurdere deres arbejdsevne ringere, end den reelt er, mens andre måske overvurderer egne ressourcer, men det giver et indblik i karakteren af de problemer, som gruppen af ikke-arbejdsmarkedssparate kontanthjælpsmodtagere har – en gruppe der som nævnt i dag er væsentlig større end de arbejdsmarkedssparate.

I den kommunale sagsbehandling tager klassificeringen af de ledige udgangspunkt i den kortlægning af de lediges ressourcer, kaldet ”Arbejdsevnet metoden”, som indførtes i 2001 (Socialministeriet 2001). Med denne metode er det blandt andet regeringens erklærede hensigt at gøre op med sagsbehandlingens hidtidige fokus på problemer og sygdom, idet målet er at bearbejde de lediges syn på egne ressourcer og barrierer, så de hurtigst muligt kan *matches* med ledige jobs på arbejdsmarkedet (Socialministeriet 2001). Ved hjælp af ressourceprofilen klassificeres borgerne herefter i forskellige matchgrupper, der betegner, hvor tæt på arbejdsmarkedet det skønnes, den enkelte befinder sig. Matchgruppe 1-3 går under betegnelsen ”straks-match”, idet denne gruppe skønnes umiddelbart at kunne opnå beskæftigelse på det ordinære arbejdsmarked. Matchgruppe 4 og 5 betragtes derimod ikke som værende ressourcestærke nok til at finde og opretholde ordinær beskæftigelse på *nuværende* tidspunkt. Denne gruppe vurderes til at have forskellige former for problemer udover ledighed, dog uden på den anden side at være berettigede til eksempelvis fleksjob eller førtidspension (Socialministeriet 2001). Matchgruppe 4 og 5 vurderes således til at være de vanskeligste at (re)integrere på det ordinære arbejdsmarked – og dermed de såkaldt ”tungeste”.⁴

I 2005 skrev Ebsen og Guldager om kommunal klassificering af langtidsarbejdsløse med udgangspunkt i tre empiriske undersøgelser gennemført i årene 1993-2000. Klassificeringen af de arbejdsløse foregik på dette tidspunkt mindre systematiseret, men opdelingen af de ledige i to overordnede kategorier – arbejdsmarkedssparate og ikke-arbejdsmarkedssparate – var allerede udbredt. I en af de kommuner som Ebsen og Guldager undersøgte, observerede de, at flere klienter overgik til kategorien *arbejdsmarkedssparat* efterhånden, som ledigheden faldt, og der blev

⁴ **Matchgruppe 4** anvendes om ledige som vurderes at kunne varetage jobfunktioner på nedsat tid og/eller med begrænsede krav til kvalifikationer. Det kan være ufaglærte job, så som rengøringsjob, forskellige servicefunktioner i virksomheder på nedsat tid. Der er ikke tale om en eksakt opgørelse af et præcist timeantal, som den enkelte person kan/ikke kan klare. **Matchgruppe 5** anvendes for ledige, der *aktuelt* ikke vurderes at have nogen arbejdsevne, som kan anvendes på det ordinære arbejdsmarked. Forskellen på matchgruppe 4 og 5 er, at personer i matchgruppe 5 ikke vurderes at kunne varetage et arbejde overhovedet. Til gengæld kan personer i matchgruppe 4 varetage job på f.eks. mindre tid end fuldtid, eller job med begrænsede krav til kompetencer. (www.bm.dk/sw19380.asp)

mere behov for arbejdskraft (Ebsen og Guldager, 2005: 64). Denne tendens bekræftes af en undersøgelse fra SFI, hvor flere sagsbehandlere giver udtryk for, at de oplever, at kategorien ”arbejdsmarkedsparat” har ændret sig over tid og er blevet mere rummelig i takt med at behovet for arbejdskraft er steget. De oplever, at flere med sociale problemer, helbredsproblemer, psykiske problemer og/eller misbrugsproblemer vurderes som arbejdsmarkedsparate, end det var tilfældet tidligere (Madsen mfl. 2006).

Noget kunne således tyde på, at den praktiske klassificering i kommunerne er afhængig af konjunkturrelle forhold.

2.2 Den dominerende diskurs om de arbejdsløse

I det følgende vil vi give et kort rids af, hvordan diskursen om (lønarbejdet og) de arbejdsløse har udviklet sig over tid i takt med konjunkturerne i det danske samfund, og ligeledes hvordan diskursen og arbejdsmarkedspolitikken ser ud til at have ændret sig i takt med kravene fra arbejdsmarkedet.

Diskurs skal i dette speciale forstås som det sociale ”fænomen”, hvor forskellige aktører eller grupper medvirker til at forme og udbrede bestemte fortolkninger af den sociale virkelighed, som indvirker på klassificeringen af forskellige grupper i samfundet. Jo mere magtfulde positioner aktørerne, der medvirker til at udbrede diskursen, indtager, desto større chance er der for at diskursen får gennemslagskraft. Diskursen udbredes gennem ytringer af forskellig karakter, hvad enten disse er mundtlige, skriftlige, billedlige e.l. og kan bl.a. få konkret betydning igennem lovgivning, når denne forvaltes i praksis.

Arbejdsmarkedspolitikken betragtes således i det følgende også som et udtryk for diskursen. En diskurs, der først og fremmest præges af de krav, som arbejdsmarkedet og i nogen grad staten stiller til arbejdskraften (borgerne), og som hænger tæt sammen med udviklingen i objektive strukturelle vilkår, så som nationale og internationale konjunkturforandringer, globalisering mv.

Borgeren som arbejdskraft

Allerede i 1980 iagttog Herman Knudsen en tendens til, at staten i stigende grad disciplinerer sine borgere til lønarbejde. I hans ”Disciplinering til lønarbejde” (1980) indledes et af kapitlerne med et rammende citat af Alvin Gouldner, der fortæller noget om (velfærds)statens tilgang til borgerne, som fortsat synes at gøre sig gældende i dag:

”Det er i stigende grad velfærdsstatens strategi at omforme de syge, afvigende og de ukvalificerede til ”nyttige borgere” og først at sende dem tilbage til ”samfundet” efter perioder med hospitalisering, behandling, rådgivning,

opklæring eller omskoling. Det er denne læggen vægt på at omforme mennesker, der adskiller velfærdsstatens kontrolstrategier fra dem, der primært klarede problemet med de unyttige ved at indespærre, udelukke og isolere dem fra samfundet...; målet er at forøge antallet af nyttige og formindske antallet af unyttige. I centrum for velfærdsstatens fiaskoer er den kendsgerning, at dens interesse for "velfærd" er begrænset af dens binding til nytte: den kræver noget "nyttigt" til gengæld for det den giver" (Knudsen 1980: 69)

Dette fokus på den nyttige borger og denne "noget-for-noget" approach er stadig aktuel i den nuværende diskurs om de arbejdsløse. Man kan dog tale om, at der er sket en ændring fra et fokus på eksterne kontrolstrategier til, at man i højere grad søger at inkorporere kontrollen i det enkelte individ (jf. Foucault 2002). Dette sker ved, at der i diskursen, og arbejdsmarkedspolitikken som eksponent herfor, lægges større vægt på den enkeltes eget ansvar for at omforme sit liv, således at han eller hun (igen) hurtigst muligt bliver i stand til at indgå på arbejdsmarkedet (læs: bliver en nyttig samfundsborger). Der er således tale om en disciplinering af den enkelte borger, der antager karakter af selvdisciplinering eller selvkontrol.

I ovenstående citat ligger ligeledes en forståelse af, at alle samfundets individer skal (og kan?) medvirke til at maksimere statens velstand. Denne måde at anskue individet på opstår allerede tidligt i kapitalismens udvikling og medfører, at *arbejdsviljen* bliver et statsanliggende. Det bliver statens opgave at sikre arbejdskraftens reproduktion og sikre, at nationen har den passende menneskelige arbejdskraftsressource, der skal til for til enhver tid at maksimere værdiforøgelsen. Fattiggårde og arbejdshuse var tidligere et middel til at omforme subsistensløse borgere til arbejdskraft (dvs. nyttige samfundsborgere). Metoderne var dels at påvirke *evnen* ved at lade disse mennesker arbejde under former, der stort set svarede til fabriksarbejdet, og dels at påvirke *viljen* via afskrækkelse igennem indespærring og umyndiggørelse (Knudsen 1980). I dag tolerer befolkningen ikke, at staten spærre folk inde i arbejdshuse. I stedet aktiveres de arbejdsløse i kommunale projekter, hvor de "trænes" i at møde op til og udføre arbejde, som ofte svarer til det ufaglærte arbejde som almindeligt ansatte modtager løn for på det ordinære arbejdsmarked. Ligeledes søges viljen eller incitamentet, som det ofte kaldes, påvirket gennem selv samme aktivering af kontanthjælpsmodtagere, gennem en lav ydelse og en stram lovgivning. I en vis forstand kan man ligefrem hævde, at den stramme lovgivning, der i dag omfatter de arbejdsløse, både diskursivt og i praksis, fungerer som en måde at afskrække de mennesker, som befinder sig på kanten af arbejdsmarkedet (og alle andre) – og herved understrege at dette er alternativet, hvis man ikke *vil* arbejde. Som vi skal se senere i analysen, foregår denne afskrækkelse bl.a. gennem af meningsløs aktivering og en kontinuerlig mistænkeliggørelse af kontanthjælpsmodtagernes vilje til at arbejde.

Arbejdsmarkedspolitikken væsentligste opgave er at understøtte den generelle økonomiske politik og gennem lovgivningen at manipulere arbejdskraften således, at der er den bedst mulige balance mellem udbud og efterspørgsel på arbejdsmarkedet (Lind & Møller 2001: 12) Arbejdsmarkedspolitikken er således igennem årene blevet formet i takt med konjunkturændringer og forandringer i efterspørgslen på arbejdskraft. Et eksempel på dette er indførelsen af aftrædelsesordninger så som efterlønsordningen, der blev vedtaget i 1978 i kølvandet på massearbejdsløsheden i 70'erne. En ordning, som man i de senere år både under den nuværende og tidligere regering har søgt gradvist aftrappet som følge af den nuværende konjunkturbestemte mangel på arbejdskraft, samt udsigten til ændringer i den demografiske struktur.

I 1970'erne var den generelle opfattelse, at arbejdsløshed var samfundsskabt, og at den enkelte arbejdsløse ikke kunne holdes ansvarlig for og til dels var uden skyld i sin situation. Dette ændrede sig i takt med den stigende inflation og det voksende underskud på de offentlige finanser og betalingsbalancen. Forståelsen for, at de arbejdsløse generelt var uden skyld i deres arbejdsløshedssituation mindskedes, og arbejdsgiverne og de borgerlige partier hævdede i stigende grad, at mange arbejdsløse reelt ikke stod til rådighed for arbejdsmarkedet (Lind & Møller 2001: 14). Mistanken overfor de arbejdsløses reelle motivation for at arbejde steg gradvist. I den såkaldte "paradoksdebat" blev det hævdet, at arbejdsgiverne havde svært ved at få den nødvendige arbejdskraft på trods af den høje arbejdsløshed⁵. Dette, mente man, skyldtes de høje dagpengesatser, samt at rådighedsreglerne ikke blev håndhævet godt nok. Dette førte til stramninger i lovgivningen under den socialdemokratisk ledede regering i 1979 og 1980. Ifølge Lind og Møller fandt forringelserne af arbejdsløshedsforsikringen sted under mottoet "begrænsning af utilsigtet brug af dagpengene". Dette vidner om, at opfattelsen af arbejdsløsheden i stigende grad blev præget af en mere individorienteret betragtning, hvor de

⁵ Herman Knudsen peger på 6 forklaringer, som hver især delvist bidrager til opklaringen af paradoksproblemets årsager:

- At understøttelsesniveauet er for højt i forhold til lønnen
- At nogen deltids- eller midlertidigt arbejdsløse er tilknyttet en arbejdsplads og derfor ikke kan anvises arbejde
- At de efterspurgte faglige kvalifikationer ikke findes hos de ledige
- At arbejdsgivere stiller for høje holdnings- og personlighedsmæssige krav til de ledige
- At arbejdsmorale hos de ledige er for lav som følge af "forkerte" ideologiske og opdragelsesmæssige påvirkninger
- At arbejdets kvalitet er så dårlig, at en del afviser at påtage sig det

Som Knudsen også påpeger på daværende tidspunkt er der i diskursen en tendens til at sætte fokus på de forklaringer, som vedrører arbejdets udbudsside – de arbejdsløse – specielt arbejdsdisciplinen (Knudsen 1980: 18-19).

arbejdsløse blev mistænkeliggjort – i udgangspunktet betragtet som potentielle misbrugere af det sociale system!

En lignende paradoksdebat synes at have fundet sted over de seneste år. Forskellen fra tidligere er dog, at der i dag ikke er den samme massearbejdsløshed, men derimod den laveste ledighed i mange år. Der udtrykkes nu i stigende grad forundring (og forargelse) over, hvordan der fortsat kan være så relativt mange arbejdsløse sideløbende med den manglende arbejdskraft. Dette til trods for den meget lave arbejdsløshed. Således kan man efter vores mening tale om en radikaliseret diskurs, hvori det forudsættes, at (næsten) alle mennesker er i stand til at varetage et ordinært lønarbejde på arbejdsmarkedet – noget som vi stærkt vil betvivle. Dels med baggrund i eksisterende forskning på området, der som tidligere refereret peger på, at en stor andel af de resterende arbejdsløse (kontanthjælpsmodtagere) har massive problemer udover ledighed og må karakteriseres som ikke-arbejdsmarkedssparate, dels ud fra vores eget empiriske materiale. Vi mener, det er relevant at stille spørgsmålstejn ved den tilsyneladende udbredte og underliggende forestilling, at alle borgere kan (komme til at) arbejde og leve op til de krav, som arbejdsmarkedet stiller til lønarbejderne, hvis bare de har tilstrækkelig vilje. Denne individorienterede betragtning synes at vinde mere og mere indpas og fremstår, som sagt, efter vores vurdering i dag i en radikaliseret form.

Drejningen over mod en individorienteret betragtning kan ligeledes eksemplificeres gennem en undersøgelse foretaget af Epinion for Ugebrevet A4 februar 2007, hvor det anføres, at 62 % af de unge (mellem 16 og 19 år) mener, at arbejdsløse godt kunne få et arbejde, hvis de virkelig ville. Kun 20 % er uenig i denne synsvinkel. Undersøgelsen er baseret på svar fra 1.278 unge fra ungdomsuddannelserne og kan tages som indikation for, at unge i dag generelt mener, at arbejdsløshed er de arbejdsløses egen skyld, ligesom der rejses alvorligt tvivl om de arbejdsløses *vilje* til at arbejde. De unge giver således udtryk for den omtalte mistænkeliggørelse (www.ugebreveta4.dk/2007/20/Baggrundoganalyse).

At der er sket en udvikling på dette punkt ser artiklen i en sammenstilling med en tidligere undersøgelse, hvor unge angiveligt udviste større solidaritet med arbejdsløse (Togeby & Svensson 1991). Dette kom blandt andet til udtryk ved, at 74 % i 1979 og 79 % i 1988 af de 19-28-årige var modstandere af en sækelse af arbejdsløshedsunderstøttelsen⁶ (Togeby & Svensson 1991: 138).

⁶ Indikatoren for solidaritet med arbejdsløse, som artiklen bruger, er spørgsmålet: ”*Synes du, at arbejdsløshedsunderstøttelsen bør sættes ned?*” Man kan diskutere om denne indikator er valid, idet man kan forestille sig, at den på daværende tidspunkt større arbejdsløshed kunne have indflydelse på respondenternes følelse af risiko for selv at blive arbejdsløse. Dermed kan det svar, som er afgivet i højere grad end solidaritet med de arbejdsløse tænkes at udtrykke en risiko for selv at blive arbejdsløs og dermed afhængig af dagpenge.

Der synes at være sket en forskydning fra en vægtlægning af solidaritet og lighed over mod ideer om ”lige muligheder”, samt en forskydning fra ”vægt på krav om samfundsansvar og - støtte” til et krav om, at samfundets svageste må tage større ansvar for eget liv (Lind & Møller 2001: 22). Disse forskydninger kan ses som et udtryk for et skifte mod en neoliberalistisk diskurs, som ikke blot er dominerende i Danmark, men i hele Europa (Lind & Møller 2001).

Ligeledes ses der i den danske arbejdsmarkeds- og socialpolitik i betydelig grad et skift fra et fokus på sikring af social integration via sociale rettigheder over mod en ideologi om at integration på arbejdsmarkedet er den altafgørende forudsætning for *social* integration. Alene ændringen af lovgivningens benævnelser vidner om dette skift: fra ”Lov om social bistand” (1976) over ”Lov om aktiv socialpolitik” (1998), mens arbejdsmarkedsreformen fra 2003 er benævnt ”Lov om en aktiv beskæftigelsespolitik”. Dette vidner efter vores mening om en udvikling mod frem for alt at se borgeren som arbejdskraft og en større og større vægtlægning af lønarbejdet som det grundlæggende samfundsmæssiggørende aspekt. Borgeren er kun noget i kraft af sin nytteværdi i form af lønarbejde – de uarbejdsdygtige betragtes som uønsket affald og forspildte liv (Bauman 2004: 12-13).

I løbet af 1990’erne faldt arbejdsløsheden, og arbejdsmarkedet oplevede på flere områder de såkaldte flaskehalsproblemer med mangel på arbejdskraft på flere områder. Dette førte til yderligere forringelser af dagpengesystemet, blandt andet afskaffedes genoptjeningsretten til dagpenge under aktivering i 1994. Det betød, at mange langtidsarbejdsløse overgik (permanent) til det sociale system og bistandshjælp. Sideløbende er der sket en ændring i beskæftigelsespolitikken, så aktivering i højere og højere grad anvendes med den hensigt at signalere, at folk i den erhvervsaktive alder ikke kan modtage offentlig understøttelse uden at yde noget til gengæld – den såkaldte ”noget-for-noget” politik. Ligeledes ser vi med arbejdsevne-metoden (2001) og de nye regler for førtidspension en stramning i førtidspensionsreglerne (2003) således, at udelukkende såkaldt objektive (helbredsmæssige og diagnosticerbare) problemer, der kan dokumenteres, vægtlægges i førtidspensionssager. Disse stramninger ser vi ligeledes som et udtryk for radikaliseringen af diskursen på baggrund af udsigten til mangel på arbejdskraft. Herigennem forsøges frastrømningen fra arbejdsmarkedet til ordninger som efterløn, førtidspension og lignende bremset. Det radikale ligger i, at hovedparten af de mennesker, der i dag er på kontanthjælp, udgøres af den gruppe, der betegnes som de ”tungeste” eller ”svageste” på arbejdsmarkedet, og det er disse mennesker som nu rammes af den

mistænkeliggørelse og nedvurdering, som ligger i både praksis og diskurs. Det er disse mennesker, som nu forventes at dæmme op for manglen på arbejdskraft.

I det foregående har vi forsøgt at eksemplificere, hvordan arbejdsmarkedspolitikken og diskursen om de arbejdsløse er under stadig forandring, og at denne forandring blandt andet må ses i et konjunkturperspektiv.

Et hovedelement i udviklingen af diskursen om de arbejdsløse er således, at den synes at følge udviklingen på arbejdsmarkedet (nationalt og globalt). Social- og beskæftigelsespolitikken, som udtryk for diskursen, synes således også gennem årene at være tilpasset markedets arbejdskraftsbehov (Knudsen 1980: 126). Italesættelsen af lønarbejdet som noget ønskværdigt og fundamentalt vigtigt er ifølge Knudsen gennem tiden foregået ud fra forskellige og til tider direkte modsatrettede præmisser, alt efter hvilken udvikling de økonomiske samfundsforhold har taget.

2.3 Det dominerende fokus på individet

Arbejdsløsheden synes som beskrevet i dag i højere grad at betragtes som selvforskyldt eller sat lidt på spidsen som *selvvalgt*, som led i et skift fra et fokus på de strukturelle årsager til arbejdsløshed over mod et fokus på individuelle årsager og et individuelt ansvar. Foranstaltningerne og diskursen i forhold til de arbejdsløse er ændret tilsvarende. Vi ser i takt med dette skift en lovgivning, som i højere grad søger at påvirke den enkeltes incitament, samt en udvikling i synet på de arbejdsløse mod større mistænkeliggørelse og social nedvurdering. Eksempelvis viser en undersøgelse fra Ugebrevet A4, at der er en markant forskel på den prestige folk tillægger folk med og uden arbejde. Især de unge er hårde i bedømmelsen af de ledige og kontanthjælpsmodtagere rangerer noget lavere i prestigescore end dagpengemodtagere (www.ugebreveta4.dk).

Det dominerende fokus på individet ses mange steder. I den offentlige debat og ikke mindst i den politiske diskurs ser vi en klar tendens til, at de ledige pålægges ansvaret for den situation, de befinder sig i, og således også et fokus på individets pligter i forhold til arbejdsmarkedet (og samfundet generelt):

”Når det for eksempel gælder arbejdsmarkedet er vi nødt til at tage et ansvar for vores egen situation. Arbejde er nemlig ikke noget, man får – det er noget, man søger. Det betyder ikke, at den ledige står alene med ansvaret. For vi har jo indrettet os sådan, at fællesskabet træder til med et forsørgelsesgrundlag og hjælp til den ledige. Det er

samfundets ansvar, og sådan skal det være. Til gengæld er det indlysende, at den enkelte ledige bærer et personligt ansvar for sin situation og for at udnytte mulighederne for at komme tilbage på arbejdsmarkedet.” (Beskæftigelsesministeren, Politiken d. 27. sept. 2007)

De ledige bærer selv ansvaret for deres situation og for at udnytte de muligheder, der antages at være til stede for at få et job. Dette bekræftes i nedenstående citat, hvori det forudsættes, at alle ledige uanset deres sociale situation eller omfanget af problemer med lidt hjælp har mulighed for at komme (tilbage) på arbejdsmarkedet:

”Vi har i dag en ledig arbejdsreserve på næsten 300.000 personer, som af forskellige årsager ikke er ude på arbejdsmarkedet, men som godt med lidt hjælp kunne være det.” (Flere i arbejde 2002: 6)

De personer, de såkaldt ”tunge” arbejdsløse, som dette speciale handler om, er indregnet i citatets nævnte 300.000 personer og opfattes således som en arbejdskraftsreserve, der forholdsvis simpelt kan mobiliseres (dvs. komme i ordinært arbejde). Vi kan endvidere tolke citatet således, at der ligger en implicit fortælling om, at *alle* kan, hvis de *vil*. En vilje hos de ledige som diskursen vedvarende sætter spørgsmålstegn ved, hvilket blandt andet ses i den rådighedsretorik, som følgende citat er udtryk for.

”Man lægger i regeringens ”Flere i arbejde” op til, at der skal sanktioneres hårdt, hvis den ledige ikke står til rådighed. Ligeledes sættes der spørgsmålstegn ved om kommunerne er håndfaste nok i deres vurdering af om de ledige er til rådighed for arbejdsmarkedet. Hvis ikke de er, skal ”kassen smækkes i”. (Flere i arbejde 2002: 17-18)

Dette ses ligeledes i fokuseringen på de lediges incitament til at komme i arbejde. Denne motivationsdiskurs ses i høj grad i det politiske fokus på, ”at det skal kunne betale sig at arbejde”. I denne formulering ligger implicit, at folk vælger arbejde fra, hvis ikke det betaler sig økonomisk. Diskursen om viljen står måske om nogen steder stærkest indenfor det kommunale sociale system, hvor der i stadig højere grad sættes spørgsmålstegn ved ”den gode vilje” – ved de arbejdsløses motivation for at komme i arbejde. Annette Carstens skriver i sin artikel ”Motivation i visitationssamtaler på aktiveringsområdet”, at der ”i forbindelse med massearbejdsløsheden i 1970’erne og 1980’erne og den stigende krise af og debat om velfærdssystemet er (...) fremkommet stærkere krav om en skarpere skelnen mellem personer med og uden ”reelt behov” for hjælpen.” (Carstens 2003: 40-41)

Man kan opsummere diskursen om de arbejdsløse således: ”De, som gerne vil, men ikke kan, skal hjælpes; de som kan, men ikke vil, skal straffes!” I denne retorik stilles fronterne skarpt op. Der er to grupper blandt kontanthjælpsmodtagerne: Dem, som gerne vil, men ikke kan, og dem som kan, men ikke vil. Vores erfaringer fra nuværende og tidligere undersøgelser er, at dette skel er

meget forsimplet. Det er en klassifikation, som er udtryk for feltets doxa⁷; nemlig den selvfølgelighed, som ligger bag måden det kommunale sagsbehandlingssystem er indrettet på (lovgivning etc.). En anden selvfølgelighed er diskursen om, at man kan, hvad man vil. Det synes svært for systemet (og lovgivningen) at kapere og endsige håndtere, at der er folk, som gerne vil, men ikke kan. Deres vilje sættes i tvivl og afprøves.

Feltets doxa synes at være, at mennesker i kraft af deres vilje selv kan skabe deres liv autonomt, og ligger dermed i tråd med tidens (post)moderne, subjektivistiske ideer om mennesket som et autonomt individ, der aktivt og reflektivt *skaber* sit eget liv (Giddens 1996, Beck 1997 mfl.).

Som bogen ”Det magtfulde møde mellem system og klient” (2003) angiver, så fokuseres der indenfor det sociale system alt i alt mest på, hvilke ressourcer og barrierer de ledige besidder i forhold til arbejdsmarkedet, mens der kun i mindre omfang ses på, hvilke barrierer der kunne tænkes at være på arbejdsmarkedet overfor de kontanthjælpsmodtagere, som har nogle arbejdsmæssige begrænsninger – dvs. et individualiseret ansvar frem for et fokus på de strukturelle omstændigheder, den enkelte er indlejret i. Ved at individualisere arbejdsløsheden afleder diskursen så at sige opmærksomheden fra de bagvedliggende strukturelle årsager – og således fra sig selv som diskurs! Intentionen i dette speciale er derfor gennem en kritisk sociologisk tilgang at flytte fokus delvist fra den enkelte kontanthjælpsmodtager – individet – for i stedet også at se på de strukturelle omstændigheder, som den enkelte er indlejret i. Derfor vil vi inddrage repræsentanter for arbejdsmarkedet – arbejdsgiverne – som en del af en bredere indgang til at forstå og forklare, hvorfor de såkaldt ”tungeste” kontanthjælpsmodtagere tilsyneladende er så vanskelige at matche med arbejdsmarkedets krav.

Klassificeringen af kontanthjælpsmodtagerne

Siden introduktionen af ideerne om ”Virksomhedernes sociale ansvar” (VSA) og ”Det rummelige arbejdsmarked” (DRAM) i 1990’erne lader det til, at udviklingen er gået i retning mod, at arbejdsmarkedspolitikken næsten udelukkende beskæftiger sig med udbyderne af arbejdskraften.

⁷ Forholdet mellem diskurs og doxa kan beskrives som følgende: Bourdieu definerer diskurs som det, der kan diskuteres, mens doxa er de selvfølgeligheder, der tages for givet i feltet og som derfor ikke diskuteres (Bourdieu 2002: 164 i Caswell 2005: 65-66). Således opfatter vi doxa som liggende implicit i diskursen og denne kan fremanalyses heraf. Der kan således være modsatrettede diskurser i feltet, mens doxa fremstår uimodsagt. Doxa relaterer sig ligeledes i højere grad til et specifikt felt, og består af de inkorporerede og selvfølgelige antagelser og værdier, som kommer til udtryk gennem feltets praksis. Doxa er ikke udelukkende en sproglig diskurs, men derimod et udtryk for de værdier, der er med til at etablere praksisformernes logik. ”Doxa er et særligt synspunkt, de dominerendes synspunkt.” (Bourdieu 1997: 129).

Målsætningen om at forsøge at påvirke virksomhederne til at fastholde og integrere de ledige er ikke længere så tydelig (Bredgaard 2005: 38-39). Med VSA og DRAM var der for en periode op igennem 1990'erne (mere) fokus på efterspørgselssidens ansvar for at samle de mennesker op, som man mente, at det samme arbejdsmarked var med til at udstøde og marginalisere. Tanken var blandt andet, at en af forudsætningerne for, at virksomhederne ville forsøge at leve op til deres sociale ansvar var, at der blev gjort op med nogle af fordommene og de negative holdninger overfor de langvarigt ledige, idet der også her lå nogle barrierer for integrationen af de udstødte (Bredgaard 2005: 45-49).

Dette taler for relevansen af en undersøgelse, der ser nærmere på, hvorvidt virksomhedernes/arbejdsgivernes anskuelse af og holdninger til de ledige kan være med til at hindre integrationen af de "tunge" ledige på arbejdsmarkedet. Måske kan man ligefrem tale om, at måden, hvorpå de såkaldt "tunge" kontanthjælpsmodtagere opfattes og *kategoriseres* udgør en barriere for, at de kan komme ind på arbejdsmarkedet; en barriere der for det første er for lidt opmærksomhed omkring, og som det for det andet er meget vanskelig for kontanthjælpsmodtagerne selv at gøre noget ved (endsige håndtere). Derfor mener vi det er relevant at se nærmere på dette fænomen.

Fokus i dette speciale er som sagt på de såkaldt "tunge" kontanthjælpsmodtageres møde med arbejdsmarkedet. Imidlertid mener vi ikke der er nogen tvivl om, at den situation, som disse kontanthjælpsmodtagere står i, er under stærk indflydelse af de mekanismer og de magtforhold, som udspiller sig indenfor det kommunale sagsbehandlingssystem. Det er, som vi har været inde på, blandt andet her, disse mennesker klassificeres i forhold til deres arbejdsmarkedsparathed, og her deres individuelle problemer vurderes og klassificeres på en sådan måde, at de ikke anses for at være berettigede til mere permanente ydelser, og derfor ofte er henvist til kontanthjælp (på mere eller mindre ubestemt tid!). I det hele taget kan man sige, at dette system, hvor også beskæftigelseslovgivningen implementeres og kommer til konkret udfoldelse, udgør en meget stor del af rammen omkring kontanthjælpsmodtagernes situation. Vi kommer derfor ikke udenom i nogen grad også at beskæftige os med forhold, som vedrører kontanthjælpsmodtagernes oplevelser i relation til det kommunale sagsbehandlingssystem. Det er dog af flere grunde som sagt ikke her, vores primære fokus er. For det første er der allerede forsket en del i (magt)forholdet mellem system og borger indenfor det kommunale sagsbehandlingssystem. Denne forskning har blandt andet vundet udbredelse igennem bøger og antologier, så som "På kanten af arbejdsmarkedet" (Jensen og Pless 1999), "Det magtfulde møde

mellem system og klient” (Järvinen, Larsen mfl. (red.) 2005) og ”At skabe en klient” (Järvinen og Mik-Meyer (red.) 2003). Alle disse har i en eller anden grad beskæftiget sig med (symbolsk) magt og social disciplinering indenfor dette system. For det andet har vi selv (om end i meget mindre målestok) beskæftiget os med forholdene indenfor det kommunale sagsbehandlings- og aktiveringssystem tidligere i projektet ”En undersøgelse om mennesker på langvarig kontanthjælp” (Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005). I denne forbindelse gennemførte vi i efteråret 2005 en mindre interviewundersøgelse blandt langvarige modtagere af kontanthjælp i den daværende Kommune, som havde til formål at afdække, hvordan disse mennesker oplevede hverdagen på langvarig kontanthjælp. Den efterfølgende analyse pegede klart i retning af en oplevet kategorisering, idet mange af de interviewede oplevede en generel stempning af kontanthjælpsmodtagere – en stempning der til og med så ud til at fungere med en dobbelt kraft, der både bidrog til at holde dem ude fra arbejdsmarkedet og samtidig gav dem selv skylden for deres ledighed. For flere af disse oplevedes kontanthjælpssituationen, som en ”ond cirkel”, det ikke var til at komme ud af igen. Som de selv oplevede det, skyldtes dette blandt andet arbejdsgivernes forudindtagne negative indstilling overfor folk fra kontanthjælpssystemet (Holm Nielsen og Riishøj Nielsen 2005: 31-34).

Den oplevede stempning og stigmatisering, som de interviewede italesatte tyder efter vores vurdering på, at der foregår en negativ social kategorisering – både indenfor og udenfor det kommunale sagsbehandlingssystem – som indvirker kraftigt på kontanthjælpsmodtagernes selvbillede og adfærd blandt andet i forhold til jobsøgning (Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005). Iagttagelserne i denne tidligere undersøgelse har til dels været igangsættende for dette speciale, hvor vi bl.a. er interesserede i at undersøge og forklare om en sådan social kategorisering kan identificeres.

Social klassificering anskues i dette speciale (i kontrast til det føromtalte projekt) i et større samfundsmæssigt perspektiv, hvor menneskers *kognitive* klassifikationsstrukturer ses som formede af de *sociale* strukturer, der kendetegner det omgivende samfund. Måden, hvorpå aktører i dette samfund klassificerer, betragter og vurderer andre aktører, herunder de arbejdsløse, afspejler således ikke blot individuelle forestillinger, men ses derimod som en kognitiv ”gengivelse” af de sociale strukturer, som i øvrigt præger og kendetegner det danske samfund. Som Durkheim og Mauss formulerede det i ”Primitive classification” fra 1963, så afspejler de sociale klassifikationer netop de samfund, som har frembragt dem (Durkheim og Mauss 1963: xl). Durkheim og Mauss forankrer således klassifikationsformerne i det sociale livs organisering. At klassificere er det samme som at inddele verden i grupper efter hierarkiske principper, som Bourdieu kunne

formulere det, med tydelig inspiration fra Durkheim og Mauss (Järvinen 2002: 358). Med denne forståelse af klassificering ses altså en homologi mellem menneskers tilsyneladende individuelle klassifikationssystemer og de overordnede sociale strukturer. Af dette syn på social klassifikation følger, at en empirisk tilgang til forståelse af dette fænomen må inddrage både individuelle oplevelser og fortolkninger heraf, samt mere objektive/faktuelle observationer.

Desuden ønsker vi, som nævnt, at anlægge en kritisk sociologisk vinkel på problemfeltet. Som teoretisk afsæt for en sådan vinkel finder vi, at Pierre Bourdieus begrebsapparat såvel som metodologi (der ikke som sådan lader sig adskille) kan anvendes konstruktivt. Argumenterne for dette vil blive nærmere beskrevet i følgende afsnit ”Refleksioner over forskningsproces og metode”.

Således inspireret af især Bourdieus begreber, der vil blive nærmere præsenteret i en ”Begrebsafklaring”, ønsker vi derfor at undersøge den tese, at oplevelsen af mødet mellem de såkaldt ”tunge” kontanthjælpsmodtagere og virksomhederne ikke blot skal ses som en individuel oplevelse, men derimod som en oplevelse der er præget af mere overordnede strukturerende faktorer, herunder især parternes relative positioner i feltet/det sociale rum. Hovedantagelsen er altså, at den måde, hvorpå kontanthjælpsmodtagerne og arbejdsgiverne positionerer sig og positioneres i forhold til hinanden, ikke blot er udtryk for individuelle holdninger, men afspejler forskelle i objektive og strukturelt betingede magtrelationer i samfundet.

2.4 Problemstillingen

Set ud fra et strukturalistisk-konstruktivistisk perspektiv ønsker vi at belyse, hvorvidt der kan identificeres en symbolsk vold, der i sig selv fungerer som en barriere for de såkaldt ”tungeste” kontanthjælpsmodtageres deltagelse på arbejdsmarkedet. Herunder ønsker vi at se på sammenhængen mellem aktørernes positioneringer (kategoriseringer, vurderinger og praksis) og aktørernes positioner i det sociale rum.

Problemstilling kan for overskuelighedens skyld konkretiseres i følgende arbejdsspørgsmål:

1. Kan den diskurs, som kommer til udtryk i interviewene, karakteriseres som led i en symbolsk vold, der udspiller sig overfor kontanthjælpsmodtagerne? Specielt vil vi forsøge

at identificere, hvorledes kontanthjælpsmodtagerne kategoriseres af arbejdsgiverne, og hvordan de kategoriserer sig selv

2. Hvorledes påvirker aktøernes objektive placering i feltet måden, hvorpå de positionerer sig og positioneres i relation til kategoriseringen af kontanthjælpsmodtagerne og diskursen om de arbejdsløse generelt?
3. Virker den symbolske vold i sig selv som en begrænsning for kontanthjælpsmodtagernes reelle muligheder for at blive integreret på arbejdsmarkedet, eller er der andre barrierer, som er mere tungtvejende?

3. Refleksioner over forskningsproces og metode

I dette afsnit fremlægges, hvorledes specialets forskningsdesign er blevet til på baggrund af et bestemt teoretisk blik og en bestemt videnskabsteoretisk tilgang. Herunder kommer vi ind på den proces, der har ført til konstruktionen af analyseobjektet og formuleringen af problemstillingen, og sidst men ikke mindst de metoder som er valgt til at indsamle den empiri, som efter hensigten skal omsættes til en større indsigt i analyseobjektet. Til slut vil vi komme ind på, hvorledes vi har valgt at analysere de genererede data.

En kritisk sociologisk vinkel

Som det gerne skulle fremgå af ovenstående sigter dette speciale ikke mod at komme med en kritik af en bestemt politisk ideologi. Vores formodning er, at hovedtrækkene i den politik, der bliver ført i dag i det store og hele ikke ville være meget anderledes, hvis regeringen var en anden, idet arbejdsmarkedspolitikken og diskursen snarere, som der er argumenteret for, ser ud til at følge arbejdsmarkedets krav til arbejdskraften end en given regerings politiske ideologi. Hensigten er således *ikke* at stille os i opposition til den nuværende regering for at give en politisk eller ideologisk funderet kritik af beskæftigelsespolitikken, idet regeringen ifølge den valgte tilgang hverken betragtes som ophavsmand til de hierarkiske strukturer eller den kategorisering, som omfatter de mennesker, der er i fokus i dette speciale⁸.

Som nævnt er formålet at anlægge et kritisk sociologisk perspektiv på det individualiserede blik, vi opfatter som dominerende i den omtalte diskurs om de arbejdsløse. Vi vil søge at trænge bagom denne dominerende diskurs og anlægge en anderledes vinkel på problemfeltet, som dels fokuserer på de strukturelle vilkår, kontanthjælpsmodtagerne er underlagt og dels inddrager aktører fra arbejdsmarkedet repræsenteret ved en række arbejdsgiverinterviews. De interviewede formodes, ligesom os selv, i en eller anden udstrækning at være prægede af doxa i omtalte diskurs, og vi vil derfor forsøge at trænge bagom de umiddelbare fremstillinger og fortolke ytringer og udsagn ved hjælp af en bestemt teoretisk og metodisk tilgang. Herved er det hensigten så vidt muligt at gennembryde og objektivere interviewpersonernes (og vores egen) umiddelbare hverdagsforståelse.

⁸ Regeringen må dog opfattes som en del af magtfeltet (Jf. afsnittet "Begrebsafklaring").

Som teoretisk afsæt til at anlægge en sådan kritisk vinkel finder vi som sagt, at Pierre Bourdieus begrebsapparat, såvel som metodologi, kan anvendes konstruktivt. På grund af den tætte sammenhæng imellem metodologi og teori, der findes hos Bourdieu, præges igangværende (metode)afsnit af begge disse elementer. Dele af de teoretiske begrebssammenhænge præsenteres derfor allerede i det følgende, mens resten af de teoretiske begreber, der anvendes i analysen, beskrives i et senere begrebsafklarende afsnit.

Udgangspunktet tages i Bourdieus konstruktivistiske-strukturalisme, som integrerer en række bredt anvendelige teoretiske begreber udviklet undervejs i hans omfattende empiriske studier. Bourdieus blik på den sociale verden giver os en mulighed for at træde et skridt tilbage og betragte de interviewedes ytringer og sociale praksis i relation til de strukturelle omstændigheder, de er indlejret i, og ikke blot som udtryk for individuelle holdninger og individuel praksis.

I den kritisk-sociologiske tilgang til problemfeltet tilslutter vi os desuden Bourdieus syn på sociologisk forskning, som han mener, aldrig kan blive helt neutral, upartisk eller apolitisk (Bourdieu og Wacquant 1996: 51). I den forstand opfatter Bourdieu sociologien som en politisk videnskab, hvor vi som "samfundsforskere" aldrig helt kan løsrive os fra den position vi selv indtager i det sociale rum. Forskningen kommer derfor let til at indgå som et led i de selv samme mekanismer og strategier den forsøger at afdække, og som samtidig formidler den symbolske dominans.

"Sociologien kan ikke undgå at tage parti i den politiske kamp, når den afdækker de sociale mekanismer, der sikrer opretholdelsen af den etablerede orden og hvis dybeste effekt på et symbolsk plan udspringer af en manglende erkendelse af deres logik og måde at fungere på" (Bourdieu og Wacquant 1996: 51).

I den reflektive sociologi, som vi lader os inspirere af, ligger tilmed en "afslørende" funktion. Ved hjælp af det, Bourdieu kalder socioanalyse, er det målet at afdække det "socialt ubevidste" i form af de *kategorier* og *mønstre*, som ikke mindst igennem uddannelsesinstitutionerne aflejres og inkorporeres dybt i os alle (Bourdieu og Wacquant 1996: 50). Kun igennem en dybtgående bevidstgørelse og aktiv erkendelse kan vi i nogen grad håbe på at blive (mere) opmærksomme på og herigennem over tid måske ændre på de dominansforhold, som vi finder uhensigtsmæssige eller urimelige i vores samfund⁹. Ifølge Bourdieu er sociologiens vigtigste opgave således at afdække de dybest nedgravede strukturer i de sociale verdener, der udgør det sociale univers,

⁹ Netop her vil der efter vores mening altid være tale om politiske værdidomme.

samt de mekanismer, der sørger for, at disse bliver reproduceret eller forandret (Bourdieu og Wacquant 1996: 20).

Helt så ambitiøst er vores ærinde imidlertid ikke. Men hvis vi i nogen udstrækning kan være med til at sætte fokus på, hvordan de gældende dominansforhold og den dominerende diskurs indvirker på én af de mest udsatte grupper i vores samfund, så kan vi måske også pege på, hvilke muligheder der er for at forandre den symbolske vold, disse mennesker antageligvis er udsat for. Ved at sætte fokus på diskursen og kategoriseringerne bevidstgøres disse, hvilket på sigt åbner mulighed for forandring.

3.1 Bruddet med det prækonstruerede

Valget af bestemte metoder til at belyse problemstillingen hænger sammen med en bestemt opfattelse af, hvordan den sociale verden ser ud, ligesom det indebærer overvejelser over, hvad vi forstår ved viden, og hvorledes vi opnår denne. Det er således en bestemt ontologisk og epistemologisk position, der ligger til grund for valget af problemfelt, teoretisk og metodisk tilgang.

Noget af det vigtigste og mest grundlæggende i Bourdieus optik er forestillingen om, at forholdene i den sociale verden ikke altid er, eller behøver at være, som de *umiddelbart* tager sig ud. Disse tanker er imidlertid ikke nye, men formentlig hentet hos én af den strukturalistiske sociologis fædre Emile Durkheim, der i 1895 skriver:

"Hvis der imidlertid eksisterer en samfundsvidenskab, må man være forberedt på, at den ikke består i en simpel parafrase af traditionelle fordomme, men at den får os til at se tingene på en anden måde end de sædvanligvis fremtræder for os; thi enhver videnskabs opgave er at gøre opdagelser, og enhver opdagelse bringer større eller mindre forvirring i de én gang godtagne meninger."(Durkheim 1972: 3)

Sociologien bør altså forsøge at nå bag om den sociale verden, som den umiddelbart fremtræder og herved udfordre de socialt vedtagne idéer om de sociale fænomener. Bourdieus opfordring til forskeren om at bryde med det prækonstruerede, er således ikke en ny fordring, men trækker på tankegods, som ligeledes har fundet sin berettigelse for mere end hundrede år siden.

Det er intentionen at integrere disse betragtninger i vores egen tilgang til problemfeltet og den indsamlede empiri.

I bogen ”The craft of sociology” (1991) argumenterer Bourdieu for, at sociologen bør tilstræbe epistemologisk¹⁰ årvågenhed. Udtrykket låner Bourdieu fra Gaston Bachelard, der lagde vægt på, at videnskab i moderne form er blevet til igennem ”epistemologiske brud” med menneskers umiddelbare erfaringer af verden (Prieur og Sestoft 2006: 212-214). Ifølge Bourdieu handler epistemologisk årvågenhed om kontinuerligt at forholde sig kritisk og reflektivt til *alle* dele af forskningsprocessen. Dette hænger sammen med den centrale tanke i Bourdieus (socio)ontologi, nemlig at de mentale strukturer er et produkt af det omgivende samfunds objektive strukturer. Aktørernes, og dermed også forskerens, habitus (opfattelses-, tanke- og handlemønstre) er således præget af den position, som disse indtager i det sociale rum. Erkendelsen af et ”objekt” afhænger derfor af den position, som forskeren indtager i dette sociale rum. Og ikke nok med det: Det afhænger af den relative position forskeren indtager i forhold til genstandsfeltet. Erkendelsen af et genstandsfelt vil således afhænge af forskerens og ”forskningsobjektets” relationelle position. Hos Bourdieu indtager forskeren således ikke en særligt privilegeret og uanfægtet position, som gør ham eller hende i stand til at erkende verden objektivt (Bourdieu 1997: 219-237). Forskeren må gennem stringent anvendelse af samfundsvidenskabelige metoder søge at objektivere de selvfølgeligheder, som også han/hun selv har inkorporeret og som derfor fremstår som doxiske selvfølgeligheder.

Denne relative positionering påvirker ligeledes vores opfattelse af andre mennesker. Vi kommer blandt andet til at klassificere og værdisætte andre mennesker på baggrund af den hierarkiske orden, der især baserer sig på fordelingen af ressourcer, herunder især uddannelse og penge. En orden, som er historisk betinget og arbitrær, idet den kunne være anderledes, men som, fordi den objektiviseres i samfundsstrukturen og ligeledes i den symbolske orden, forekommer naturlig og selvfølgelig. Således påvirker den relative position mellem aktører helt upåagtet måden, hvorpå disse klassificerer og vurderer hinanden.

For at forstå aktørernes oplevelse af verden (positioneringen) må man foretage et dobbelt brud, hvor det objektiviserende brud epistemologisk set går forud for den indlevende forståelse (Bourdieu og Wacquant 1996: 24). Det er således nødvendig at kende til den sociale kontekst aktøren befinder sig i, de objektive strukturer, før det er muligt at fortolke og forstå meningen med aktørens ytringer og praksis.

¹⁰ Med epistemologi mener Bourdieu videnskabsteori snarere end generel erkendelsesteori. Bourdieus epistemologi er praksisorienteret og forholder sig til den praktiske forskningsproces. Han forsøger generelt at tage afstand fra den type filosofiske betragtninger og erkendelsesteori, som er løsrevet fra forskningspraksis.

Denne tilgang til den sociale verden stiller nogle krav til den umiddelbare tilgang til at undersøge et fænomen som mødet mellem de ”svage” kontanthjælpsmodtagere og arbejdsmarkedet. Vores verdensforståelse er, som interviewpersonernes, påvirket af en doxisk tilgang til den sociale omverden, som vi i det daglige ikke er opmærksomme på; præget af den position vi indtager indenfor forskellige felter i det sociale rum. Dette medfører en stor udfordring, når vi giver os i kast med at undersøge den sociale verden, som vi i udgangspunktet har disse prækonstruerede forestillinger om. Spørgsmålet er, hvordan vi i en undersøgelse som denne kommer bagom disse selvfølgeligheder? Ifølge Bourdieu må vi foretage det *epistemologiske brud*. Kun herved kan vi gøre os håb om at nå bagom det umiddelbart synlige og løse sociologens opgave (Bourdieu og Wacquant 1996: 20)

For at komme bagom alt det der fremtræder naturligt og givent uden at være det, må vi derfor forsøge at *objektivere* i flere forskellige betydninger af ordet¹¹. Først og fremmest må vi objektivere vores egne forestillinger om det, vi ønsker at undersøge og for at kunne gøre dette må vi objektivere vores egen position indenfor strukturerne. Denne ambitiøse målsætning har vi oplevet som særdeles vanskelig at leve op til, hvilket dels drøftes i afsnittet om interviewsituationen, og dels i afsnittet om det endelige undersøgelsesdesign.

I næste afsnit vises, hvordan specialet er funderet i en konstruktivistisk-strukturalistisk tilgang, først og fremmest med udgangspunkt i Bourdieus epistemologiske og metodologiske overvejelser i forbindelse med forskningsproces, vidensindsamling og analyse. Ligeledes vil vi forholde dette til en overordnet sociologisk forståelse af samspillet mellem individ og samfund.

3.2 En position imellem struktur og konstruktion

Som det fremgår af ovenstående kan den videnskabsteoretiske tilgang i dette speciale betegnes som en art strukturalistisk-konstruktivisme eller konstruktivistisk-strukturalisme, således som Bourdieus selv har beskrevet sin tilgang (Bourdieu 1994: 52).

Tilgangen kan samtidig beskrives som et opgør med den traditionelle dualisme imellem objektivisme og subjektivisme: På den ene side et ønske om at bryde med en objektivisme, som ser sociale handlinger, som en deterministisk og rent mekanisk reaktion uden agens, og på den anden side ønsket om at gøre op med en subjektivisme, der ser på enkeltindviders handlinger

¹¹ Hvorvidt det reelt i sidste ende kan lade sig gøre helt at objektivere sin egen prækonstruerede oplevelse af verden/et bestemt fænomen kan i høj grad diskuteres.

som et resultat af frie valg og bevidst, rationel planlægning mv. (Bourdieu 1994: 53 og Prieur 2006: 26-27).

Med dette speciale ønsker vi at lægge os imellem disse to positioner ved både at sætte fokus på de objektive strukturers betydning for individet og samtidig inddrage individets oplevelse og aktive håndtering heraf. Fokus er, som beskrevet, på, hvordan de samfundsmæssige strukturer er med til at forme aktørernes livsforløb og det oplevede mulighedsrum igennem socialt konstruerede klassifikationsskemaer, så forhold og situationer, der umiddelbart fremstår som afledt af individuelle valg, faktisk ikke er det. Samtidig betragtes kategoriseringen af og diskursen om kontanthjælpsmodtagerne som en social konstruktion, der gennem historiske og strukturelle magtkampe har vundet legitimitet og som afhængigt af aktørernes position i felterne er blevet en inkorporeret forforståelse eller selvfølgelighed, som indvirker på aktørernes relationer.

Det, at strukturerne i den objektive sociale verden samtidig legemliggøres i de enkelte aktører, kalder Bourdieu for hhv. objektivitet af første- og anden grad. Virkeligheden udgøres således både af (målbare) objektive strukturer og ”fremstilling og vilje”. Den enkeltes forestillinger om virkeligheden, objektivitet af anden grad, er et centralt element, hvis man vil forstå den sociale verden (Bourdieu og Wacquant 1996: 22). Det følger naturligt af dette syn på sammenhængen mellem strukturer og aktør, at hvis vi vil vide noget om den sociale virkelighed, der omgiver og former os, må vi undersøge både de objektive rammer og måden disse indlejres og påvirker os til at se og forstå os selv og verden på bestemte måder afhængig af vores position heri (Bourdieu og Wacquant 1996: 25)

Denne tilgang lægger efter vores vurdering op til at anvende forskellige sociologiske metoder, der på den ene side kan indfange de strukturelle, objektive mønstre og på den anden side giver adgang til aktørernes meninger og oplevelser. Dette har vi, i den udstrækning vi har fundet muligt, forsøgt at leve op til. Det afspejler sig i problemformuleringens fokus, og som følge heraf i valg af metode til indsamling af empiri.

Det er vigtigt i denne henseende at pointere, at specialets forskningsdesign er blevet ændret og revideret (drastisk) undervejs, som følge af en fortløbende afgrænsning af problemstillingen – blandt andet afstedkommet af de netop berørte vanskeligheder med at bryde med det prækonstruerede. I de følgende afsnit gives derfor en beskrivelse af den proces, som har ført til de valg og fravalg, der er foretaget undervejs i forhold til forskningsdesignet.

3.3 Valg af metode

Indledende vil vi kort beskrive, hvordan dette speciale i udgangspunktet var planlagt, for at give læseren et indblik i, hvorledes fokus i forhold til analyseobjektet gradvist er blevet mere indsnævret. Herunder forklares således også, hvorfor de kvalitative interviews beskæftiger sig med flere andre forhold end netop kategorisering og symbolsk vold.

Udgangspunktet for specialet var oprindeligt et ønske om at undersøge, hvordan henholdsvis såkaldt ”tunge” kontanthjælpsmodtagere i virksomhedspraktik og deres respektive arbejdsgivere oplever mødet med hinanden. Igennem interviews, der fra to sider fokuserer på dette møde var det hensigten at identificere, hvilke barrierer der hos kontanthjælpsmodtagere og arbejdsgivere bidrager til førstnævntes vanskeligheder med at blive integreret på arbejdsmarkedet. Baggrunden for denne tilgang var at fokusere på mødet (relationen) mellem ”parterne” for at se, hvad der reelt sker i praksis, når de ”tunge” kontanthjælpsmodtagere møder arbejdsmarkedet.

Tilgangen var fænomenologisk-interaktionistisk inspireret og interviewene var tilstræbt relativt åbne med et overordnet tematisk fokus på praktikoplevelsen og praksis i praksissituationen. Den efterstræbte ”åbne” tilgang inspirerede til et par relativt eksplorative interviewguides, som efter hensigten skulle opfordre og give plads til, at interviewpersonerne kunne uddybe netop det, *de* syntes var væsentlig (Se evt. interviewguides Bilag A og B). På denne måde skulle interviewene ideelt set kunne bidrage til opdagelsen af nye og uventede temaer og hermed en alternativ vinkel på arbejdsløhedssituationen. Det viste sig imidlertid, at praktikforløbene i det store hele oplevedes uproblematisk, og det var vanskeligt at få interviewpersonerne til at reflektere åbent og detaljeret over deres oplevelser i relation til praksissituationen, som det var intentionen. Hele praksis omkring praktikken syntes at være forbundet med ureflekterede selvfølgeligheder. Praktikforløbene og kontanthjælpsmodtagernes situationer fremstod generelt så væsensforskellige, at det varierede meget hvilke spørgsmål, der fungerede, som de var formuleret, og hvilke der simpelthen blev udeladt, fordi de virkede malplacerede. Interviewspørgsmålene fungerede derfor mest som et overordnet holdepunkt for interviewer, som sikrede, at interviewene så vidt muligt kom til at berøre de samme emner.

Der blev ikke foretaget nogen egentlig operationalisering inden udførelsen af de kvalitative interviews med ”praktikanterne” og arbejdsgiverne. Dette skyldes først og fremmest manglende afklaring af problemstilling, samt bestræbelser på at bevare en eksplorativ tilgang til problemfeltet. Hensigten var, at egentlige teoretiske begrebssammenhænge først skulle inddrages aktivt senere i en fænomenologisk inspireret analyse, når vi havde identificeret, hvilke temaer, der viste sig mest påtrængende i interviewmaterialet – altså en abduktiv tilgang.

En række teoretiske begreber fra Bourdieu fungerede som orienterende begreber i tilgangen til mødet og derfor i udformningen af interviewguiden – mest på grund af hans *relationelle* tankegang, hvor blandt andet magtforholdet mellem arbejdsgiver, kollegaer og kontanthjælpsmodtagere inspirerede til nogle af spørgsmålene. Denne tilgang blev desuden suppleret med erfaringer fra en SFI undersøgelse ”Kontanthjælpsmodtagere og arbejdsmarkedet – Casestudie fra Vestegnen” (Boll og Christensen 2002), der ligeledes blev brugt som inspiration til formuleringen af interviewspørgsmålene.

Ureflekterede selvfølgeligheder...

Efter interviewene var udført og analysen påbegyndt, blev det gradvist klart for os, at det tilstræbt åbne og delvist fænomenologisk inspirerede udgangspunkt medførte en række uhensigtsmæssige begrænsninger og problemer. I det første udkast til analysen af interviewmaterialet oplevede vi for det første, at vi i nogen grad blot gentog en analyse, som allerede var blevet udfoldet i det tidligere nævnte projekt om kontanthjælpsmodtageres hverdagsliv (Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005). Dette skete, fordi vi i interviewmaterialet fandt nogle påfaldende ligheder i de temaer, som blev italesat af interviewpersonerne i hhv. de tidligere og de aktuelle interviews trods forskellige tilgange, især hvad angår metode¹² og overordnet fokus. Disse tematiske ligheder blev ikke italesat på interviewerens foranledning, da de for langt den overvejende del ganske uopfordret blev bragt på bane af interviewpersonerne selv¹³. For det andet oplevede vi, at det var vanskeligt at sætte parentes om vores egen forforståelse og undgå at betragte de interviewede med et ”mistankens blik” (og hermed måske reproducere en bestemt diskurs). Gang på gang greb vi os selv i at mistænkeliggøre de interviewede kontanthjælpsmodtagere og lede efter individuelle (og rationelle) motiver for og årsager til deres handlinger/praksis. Herigennem opstod en gradvis erkendelse af, at vi og interviewpersonerne i højere grad end først indset ligger under for nogle gennemtrængende forestillinger, og at det netop er disse selvfølgeligheder - denne diskurs – som det er vigtigt at fokusere på og forsøge at afdække. Således ansporet valgte vi at dreje problemstillingen i retning af et mere eksplicit teoretisk og strukturorienteret perspektiv.

Ved hjælp af Bourdieus fordring om at foretage et epistemologisk brud samt inddragelse af begrebssammenhænge som klassificering og symbolsk vold oplever vi, at det (i hvert fald et stykke af vejen) er lykkedes at sætte fokus på en del af de forestillinger, som vi også selv ligger

¹² Fra biografisk narrative interviews med udgangspunkt i langvarige kontanthjælpsmodtageres hverdagsliv til semistrukturerede interviews omhandlende mødet mellem virksomheder og kontanthjælpsmodtagere i virksomhedspraktik.

¹³ Dog ses en tendens til, at intervieweren i nogen grad fastholder interviewpersonerne ved temaerne ved at spørge ind yderligere ind til disse.

under for. Dette har påvirket os til at opdage sammenhænge mellem de interviewedes sociale baggrund og placering, som vi tidligere overså, hvilket giver en anderledes og mere strukturorienteret indgang til at fortolke og forstå interviewmaterialet.

Således er det fundet givtigt at ændre specialets vinkel fra en åben og delvist fænomenologisk inspireret tilgang til en mere direkte Bourdieu-inspireret konstruktivistisk-strukturalistisk vinkel.

Dette skift i fokus har haft nogle konsekvenser, idet der således i nogen grad er foretaget en genanalyse af interviewene fra 2006 med kontanthjælpsmodtagere fra matchgruppe 4 og 5 i praktik og disses arbejdsgivere¹⁴. De første analyseudkast kasseredes. En anden konsekvens har været, at det er blevet relevant at inddrage interviewene fra undersøgelsen om kontanthjælpsmodtageres hverdagsliv (Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005), som primær empiri på linje med de nye interviews, og ligeledes genanalysere disse ved hjælp af den valgte teoretiske optik. I genanalysen løftes blikket fra det individorienterede perspektiv og interviewene betragtes i et teoretisk og mere konstruktivistisk-strukturelt perspektiv. Herved er der ikke tale om en genanvendelse af en tidligere analyse, men udelukkende om genanvendelse af tidligere anvendt empiri. Yderligere diskussion af muligheden for at anvende empirien fra de to undersøgelser sidestillet følger i afsnit 3.5.

Det endelige forskningsdesign

Med udgangspunkt i den endelige problemstilling vælger vi en kombineret metodisk tilgang med anvendelse af både kvalitative interviews og en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse. Det er tanken, at det empiriske materiale fra de to metoder kan supplere hinanden, så det derved bliver muligt at besvare problemstillingen på bedst mulige vis. Der er tale om en integreret analyse, hvor de forskellige typer empiri supplerer hinanden i analysen.

De kvalitative interviews skal danne baggrund for et indblik i interviewpersonernes egne forestillinger og oplevelser og giver mulighed for at undersøge, hvorvidt og/eller hvordan der i interviewene kan identificeres en positionering i forhold til bestemte kategoriseringer af konstruktionen ”kontanthjælpsmodtager”; en positionering som det desuden forsøges at relatere til interviewpersonernes sociale løbebane og position i feltet. Tanken med den teoretiske tilgang i de kvalitative interviews er, at denne skal give en indgang til at objektivere interviewpersonernes

¹⁴ De to interviewguides fokuserer på praksis i forhold til virksomhedspraktikken. Dette betragter vi ikke som et problem – tværtimod. Netop den manglende bevidsthed om de kropsliggjorte dispositioner og sammenhængen med objektive strukturelle forhold gør, at interviewpersonerne ikke vil være i stand til at italesætte disse direkte. En beskrivelse af praksis og oplevelsen af praksis vil være nødvendig for at kunne fremanalysere disse elementer.

oplevelser og se de tilsyneladende individuelle dispositioner i et mere overordnet strukturelt perspektiv – herunder forstå de mekanismer, der er på spil i dominansforholdet imellem arbejdsgiverne på det ordinære arbejdsmarked og de arbejdsløse.

Den kvalitative del af empirien udgøres af 9 delvist biografisk- narrative interviews omhandlende hverdagslivet som langvarig kontanthjælpsmodtager, samt 8 semistrukturerede, kvalitative interviews med kontanthjælpsmodtagere, der er kategoriseret som ikke-arbejdsmarkedssparate (matchgruppe 4 eller 5). Sidstnævnte interviews omhandler først og fremmest oplevelserne med at være i virksomhedspraktik på det ordinære arbejdsmarked. Ligeledes har vi interviewet 7 af de arbejdsgivere, som har haft de ikke-arbejdsmarkedssparate kontanthjælpsmodtagere i praktik på deres arbejdsplads i kortere eller længere tid.

En mellemliggende barselsperiode har efterfølgende gjort det muligt at anlægge et tidsligt perspektiv i undersøgelsen, idet vi året efter interviewene med kontanthjælpsmodtagerne i virksomhedspraktik (herefter *praktikanterne*) og to år efter interviewene med de langvarige kontanthjælpsmodtagere (herefter *de langvarige*) igen kontakter disse mennesker telefonisk og interviewer dem om, hvad der er sket i relation til deres arbejdsløshedssituation siden sidste interview. Dette har givet mulighed for at undersøge, hvorvidt nogen af de interviewede er kommet i arbejde eller evt. har fået afklaret deres situation, er blevet visiteret til andre ydelser (er blevet klassificeret anderledes), eller hvorvidt de fortsat er på kontanthjælp. Det er således muligt at dokumentere udviklingen (eller manglen på samme!) i kontanthjælpsmodtagernes situation i forhold til arbejdsmarkedet. De telefoniske geninterviews med kontanthjælpsmodtagerne har ligeledes gjort det muligt at indhente nødvendige informationer i relation til interviewpersonernes position i feltet bl.a. vedrørende interviewpersonernes og deres forældres sociale baggrund, erfaringer på arbejdsmarkedet mv. – informationer som ikke indledningsvist blev genereret i alle interviewene grundet den første ”uafklarede” tilgang til problemfeltet. Den oprindelige empiri har vi således kunnet supplere med oplysninger, som har været nødvendige for at besvare specialets endelige problemstilling (der som sagt adskiller sig noget fra den oprindelige).

Som sagt er der tale om et kombinatorisk design, hvor vi udover den kvalitative empiri indhenter kvantitativ empiri via en spørgeskemaundersøgelse blandt virksomheder i den aktuelle Kommune. Denne kvantitative del af undersøgelsen skal supplere, understøtte og perspektivere de informationer vi får fra den kvalitative del. Spørgeskemaundersøgelsen gennemføres i slutfasen af analysen af det kvalitative interviewmateriale, således at det netop bliver muligt at understøtte og udvide de områder af den kvalitative analyse, som findes væsentlige retrospektivt.

Den kvantitative del af undersøgelsen udformes som en spørgeskemaundersøgelse blandt offentlige og private arbejdspladser i Kommunen, hvorigennem det er hensigten i (lidt) større målestok at undersøge nogle af de mønstre, vi finder på baggrund af analysen af det kvalitative materiale. Fokus i spørgeskemaet har været på at indfange arbejdsgivernes (eller de personaleansvarliges) position i feltet, samt deres positionering i forhold til kontanthjælpsmodtagere, dels specifikt i forhold til eventuelle praktikanter og dels generelt i forhold til kontanthjælpsmodtagere som gruppe. Ligeledes vil vi søge at understøtte eller afkræfte nogle af de ”hypoteser”, som er fremkommet under analysen af det kvalitative interviewmateriale med henholdsvis kontanthjælpsmodtagere og arbejdsgivere. Igennem spørgeskemaundersøgelsen forsøger vi således også at validere og supplere nogle af den kvalitative undersøgelses fund, hvor det er muligt.

3.4 Metodiske overvejelser i forhold til den kvalitative empiri

I dette afsnit diskuteres muligheden for at anvende interviewmaterialet fra nuværende, samt den tidligere undersøgelse sidestillet. Herunder gives en kortfattet gennemgang af forskelle og ligheder mellem de to grupper af interviews. Interviewene med arbejdsgiverne fra nærværende undersøgelse holdes ude af denne diskussion.

I forbindelse med indsamlingen af empirien til projektet ”Mennesker på langvarig kontanthjælp” (Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005) blev der udarbejdet en interviewguide, med hvilken det var hensigten at få interviewpersonerne til at fortælle så åbent og detaljeret som muligt om deres oplevelser af at være på langvarig kontanthjælp. Undersøgelsen omhandlede, hvordan mennesker på langvarig kontanthjælp i en vestjysk Kommune oplever at være langtidsledige og på kontanthjælp. Herunder fokuseredes særligt på de temaer kontanthjælpsmodtagerne selv italesatte i forhold til kontanthjælpsforløbet i Kommunen og hverdagslivet på kontanthjælp. Denne metodiske tilgang var delvist fænomenologisk inspireret og til interviewene hentes desuden inspiration fra biografisk-narrativ metode (bl.a. Wengraf 2001, Alheit 1993 og Antoft m.fl. 2002). Hensigten hermed var at gå til feltet uden en på forhånd formuleret teoretisk tilgang, det skulle først og fremmest være interviewpersonerne og deres fortællinger, som blev bestemmende for, hvad der efterfølgende ville blive fokuseret på i analysen. Som drøftet i foregående afsnit var dette ligeledes den oprindelige indfaldsvinkel i dette speciale.

Interviewguiden blev udarbejdet så den indeholdt fire åbne spørgsmål, der rettede sig mod henholdsvis fortid, nutid og fremtid (se evt. hele interviewguiden bilag C). Under interviewene

spurgtes overordnet ind til kontanthjælpsmodtagernes erfaringer med arbejde og uddannelse, hvad de har foretaget sig, mens de har været på kontanthjælp, hvordan de har oplevet kontanthjælpsforløbet, herunder relationen til kommunen og sagsbehandlerne. Inspireret af Birthe Bech Jørgensens hverdagslivsbegreb (Bech-Jørgensen 1994) blev der desuden spurgt ind til hvordan kontanthjælpsmodtagerne oplevede og i praksis håndterede de betingelser, de var underlagt.

I begyndelsen af hvert interview forberedtes informanten på, *hvordan* interviewet ville komme til at foregå. Herunder blev der lagt særlig vægt på, at de gerne måtte fortælle så meget og så detaljeret som muligt, om alt hvad *de* syntes var væsentligt indenfor rammerne af emnet. Første del af interviewene omhandlede typisk informanternes mere eller mindre detaljerede fortællinger, om hvad der var sket, siden de forlod folkeskolen. I anden del blev der spurgt ind til detaljerne i informanternes fortællinger, og de forskellige emner i interviewguiden blev dækket, hvor det fandtes relevant (for en mere detaljeret drøftelse af interviewmetode og teknik se evt. Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005).

I specialet anvendes, som beskrevet en noget anderledes tilgang, om end ønsket om at bevare en såkaldt åben tilgang i nogen udstrækning har (for)fulgt os og blandt andet medvirket til, at problemstillingen først er blevet afklaret og endeligt afgrænset undervejs i analysen. Dette har både fordele og ulemper.

En af ulemperne ved at anlægge en anden vinkel på interviewene efterfølgende er, at den nærværende problemstilling ikke som sådan har været operationaliseret i de tre interviewguides. Ligeledes havde en mere afklaret problemstilling fra begyndelsen muliggjort at interviewer i højere grad havde haft mulighed for at spørge mere detaljeret ind til en række emner, som i nogle tilfælde kun berøres overfladisk i det foreliggende interviewmateriale. På den anden side havde et mere indsnævret fokus måske bevirket at interviewer i højere grad havde påvirket udviklingen af interviewet. Som interviewene er blevet, har det netop overrasket, at interviewpersonerne, ofte uopfordret, selv har bragt de samme emner på bane; emner som det ellers ikke var interviewerens oprindelige hensigt at tale om. At disse temaer italesættes af både praktikanter og de langvarige giver dem større validitet. Det er således ikke nødvendigvis problematisk, at interviewguiden fokuserer på andre forhold end kategoriseringen. Som omtalt tidligere er det netop vores antagelse, at de objektive strukturer slår igennem bag-om-ryggen på aktørerne og inkorporeres som ikke-bevidste dispositioner. Således er interviewpersonerne i reglen ikke bevidste om de klassifikationsskemaer, de selv anvender, ej heller om de mekanismer der ligger bag disse. Formentlig ville det være særdeles vanskeligt at få interviewpersonerne til at sætte flere ord på og

tale mere detaljeret om kategoriseringen eller deres positionering i forhold til denne. Det vurderes derfor alt i alt, at interviewenes udgangspunkt i oplevelserne omkring praktikforløbet, samt beskrivelserne af den oplevede praksis er en anvendelig indgang til at gribe kategoriseringen og komme bagom det umiddelbart italesatte. Den samme anvendelighed vurderes at gælde for interviewene med de langvarige kontanthjælpsmodtagere, som fokuserer på praksis i forhold til hverdagslivet og forløbet i det kommunale sagsbehandlingssystem (herunder praktikforløb og andre former for aktivering).

Interviewpersonerne i de to grupper interviews (de langvarige og praktikanterne) ligner hinanden mere end de adskiller sig (se evt. Figur 5. side 65 i analysen for et overblik). De langvarige har været på kontanthjælp i minimum to år, men de fleste har været det meget længere. Blandt praktikanterne er der ligeledes flere (meget) langvarige modtagere af kontanthjælp, men ligeledes nogle, som indtil for nyligt har arbejdet eller være på sygedagpenge mv. Samtlige praktikanter er placeret i matchgruppe 4 eller 5 på grund af mere eller mindre massive helbredsmæssige (fysiske, psykiske, misbrugsrelaterede) eller sociale problemer (med undtagelse af Mogens, som er placeret i matchgruppe 4 alene på grund af alder). Vi har ingen sikker viden om, hvilke matchgrupper de langvarige er klassificeret i, men ved til gengæld, at stort set alle har problemer udover ledigheden, som til forveksling ligner praktikanternes (jf. senere Figur 5.).

Mange af de interviewede (både de langvarige og praktikanterne) er desuden inde i forskellige former for afklaringsforløb med kommunen, hvor der er opstået diskrepanser mellem deres egen oplevelse af ressourcer og problemer og kommunens vurdering og fortolkning heraf.

Alt i alt vurderer vi at de to grupper ligner hinanden meget, og de kan alle betegnes som såkaldt ”tunge” ledige. Når vi alligevel ofte skelner mellem de to grupper i analysen, skyldes det, at vi ønsker at sikre gennemsigthed i analysen.

Interviewene som en konstruktion

Vi betragter ikke interviewsituationen som ren vidensindsamling, men snarere som en ramme der danner udgangspunkt for *konstruktion* af viden. Som interviewere er vi ikke neutrale ”mikrofoner”, der passivt tapper de interviewede for information, men derimod aktive medskabere af de beskrivelser og fortællinger som formuleres undervejs i interviewet. Den kvalitative empiri skabes i samspil mellem interviewer og den interviewede, hvor både forberedelserne til interviewets form og indhold, samt interviewerens personlighed og habitus i

relation til den interviewede spiller ind på det endelige resultat. Dette diskuteres mere indgående i det følgende.

Det er vanskeligt at svare fyldestgørende på, hvilken indflydelse det har haft på samtalerne at interviewernes og de interviewedes positioner er så forskellige – især hvad angår kulturel kapital. Som interviewere har vi tilstræbt at tale på en måde, der forekom os naturligt (hvilket må betragtes som et produkt af vores habitus) i den givne relation, men samtidig bevidst undgået fagspecifikt eller særligt akademisk sprogbrug overfor især kontanthjælpsmodtagerne. Der er dog ingen tvivl om, at der i interviewsituationen er tale om et magtforhold, idet interviewerens fremstår som en (faglig) autoritet i den givne kontekst. På trods af et ønske om i relativt stort omfang at lade interviewpersonen være styrende for udviklingen i interviewet er det stadig interviewerens, som sætter den overordnede ramme for, hvad der tales om og hvordan. Ligeledes er der ikke nogen tvivl om, at ubalancen imellem interviewer og interviewpersonernes position i flere tilfælde har stor indflydelse på interviewene. Et markant eksempel kan anvendes til illustration heraf; nemlig interviewet med Anja, der bærer præg af, at interviewpersonen er meget let påvirkelig i sine svar og ved den mindste upåagtede påvirkning er tilbøjelig til at ændre sine svar i den retning, interviewerens leder hende. Det er indtrykket, at hun og flere af de øvrige interviewpersoner i nogen grad har været meget hurtige til at *overtage* flere af de formuleringer interviewerens bruger.

Mange af interviewpersonerne (også blandt arbejdsgiverne) virker ligeledes meget søgende efter interviewerens anerkendelse – heriblandt praktikanten Jesper, som ligeledes ofte virker undskyldende i forhold til sine svar og måden de er formuleret på overfor interviewerens. Der er ligeledes flere tilfælde, hvor det virker som om interviewpersonerne leder efter og forsøger at afgive de ”korrekte” svar. De svarer, som de formoder det vil behage interviewerens.

For at etablere et tillidsfuldt udgangspunkt for samtalerne finder interviewene i næsten alle tilfælde sted hjemme hos interviewpersonerne. Efter vores mening giver dette et godt grundlag for en afslappet og tillidsfuld samtale. Ligeledes har vi undervejs i interviewene, ofte helt uden at tænke nærmere over dette i situationen, forsøgt at fremhæve de eventuelle lighedspunkter og erfaringer vi måtte dele med interviewpersonerne – så at sige på tværs af vores ofte markant forskellige sociale positioner. Dette forekom mest ligetil i relation til kvinderne, der også generelt var nemmere at få til at sætte ord på oplevelser, reflektere og uddybe. Måske skyldes dette, at interviewerens selv er kvinder, og det derfor reelt var nemmere at etablere en form for gensidighed på tværs af forskellene, bl.a. i kraft af at vi i lighed med de fleste af kvinderne er

mødre – et aspekt som lader til at fylde meget og have afgørende betydning i de interviewede kvinders liv, dels som en begrænsning i forhold til arbejdsmarkedet og dels som et centralt (positivt) element i deres selvopfattelse.

De fleste af mændene var vanskeligere at få til at sætte ord på deres oplevelser, tanker og følelser. Afstanden imellem ”dem” og ”os” virkede mere markant. Nogle få reflekterede mere åbent og var nemmere at etablere en tillidsfuld relation til. Én af mændene var meget åben omkring sit misbrug og dertil sorgen over at miste to nære familiemedlemmer, hvilket foranledigede, at interviewerens åbenlyst relaterede til lignende erfaringer fra sit eget liv. Dette interview er samtidig det mest tydelige blandt flere eksempler på, hvordan vi ind imellem falder ud af rollen som interviewere, fordi vi umiddelbart skønner, at den interviewede i situationen fremstår så sårbar, at det opleves grænseoverskridende at fortsætte interviewet upåvirkede. Mange af de interviewede befinder sig således i særdeles udsatte situationer, hvorfor det efter vores oplevelse i nogle situationer bliver vigtigere at være forstående og deltagende end at tilstræbe det upåvirkede og observerende.

Imidlertid kan det at forholde sig empatisk og medfølelse i interviewene ligeledes opfattes som en understregning af magtbalancen mellem interviewer og interviewpersoner. Det er således nemt for interviewerens at vise overskud i relationen, mens interviewpersonen fremstår sårbar og ”svag”.

Som konsekvens af interviewpersonernes generelt udsatte positioner har vi forud for interviewene reflekteret en del over, hvorledes vi mest hensigtsmæssigt og etisk forsvarligt skulle forholde os til interviewpersonerne. Gennemgående er det vores indtryk, at samtlige interviewpersoner har oplevet interviewsituationen positivt, idet alle dem, vi har kontaktet siden, har udtrykt stor glæde ved at høre fra os igen.

Relationen til arbejdsgiverne var ikke i samme udstrækning præget af de samme overvejelser over forholdet interviewer-interviewperson. Det er tydeligt, at interviewerens i højere grad er tilbøjelig til at være ”sig selv” i disse relationer og ikke tænker nær så meget over ordvalg mv. I flere interviews kan man til gengæld fornemme, at interviewer og interviewperson i samspil bekræfter hinanden i bestemte holdninger. Dette gælder især, når interviewpersonens position er meget lig interviewerens. I lighed hermed er det også fornemmelsen, at flere af de interviewede arbejdsgivere giver udtryk for ”det rigtige svar” (i mange tilfælde det ”politiske korrekte”) – dvs. svarer, som de skønner, vil stemme overens med interviewerens holdninger.

Overordnet kan man sige, at der er stor forskel på, hvor detaljeret interviewpersonerne har fortalt, og hvor meget intervieweren har spurgt ind. Dette afhænger dels af, hvilken position og situation den interviewede befinder sig i, og dels af hvor afslappet stemningen opleves af deltagerne – både interviewperson og interviewer. Ligeledes er der forskel på, hvor godt det er lykkedes at følge de *uskrrevne* retningslinjer, som vi opstillede for os selv og interviewenes ideelle forløb i forbindelse med udarbejdelsen af de to interviewguides. Særligt i de ældste interviews var det hensigten at forsøge at påvirke interviewpersonerne så lidt som muligt, dels ved at sige så lidt som muligt og dels ved at bruge interviewpersonernes egne formuleringer (gentage deres ord), når der spørges yderligere ind til deres fortælling. Således eksemplificeret er det tydeligt, at den viden, som interviewene skaber, er et resultat af et samspil mellem interviewer og den interviewede, samt den (magt)relation der er mellem parterne.

3.5 Udvælgelse og rekruttering af interviewpersoner

I dette afsnit gives et indblik i, hvorledes de interviewede fra de tre grupper er udvalgt og kontaktet.

Interviewene med de langvarige kontanthjælpsmodtagere er, som tidligere beskrevet, udført i efteråret 2005 i forbindelse med en undersøgelse om mennesker på langvarig kontanthjælp. Undersøgelsen blev i første omgang initieret af socialforvaltningen i Kommunen¹⁵.

Kontakten til interviewpersonerne blev kort fortalt skabt ved, at socialforvaltningen sendte brev ud til alle de personer, der levede op til de kriterier vi havde afgrænset populationen indenfor. Populationen var i udgangspunktet kontanthjælpsmodtagere i den udvalgte Kommune, som havde været på kontanthjælp i mere end to år, mellem 30 og 50 år, ikke indvandrere/flygtninge og ikke aktive stofmisbrugere (For en mere detaljeret og begrundet redegørelse se Holm Nielsen & Riishøj Nielsen 2005). I en opgørelse fra Kommunen pr. 06.10 2005 var på dette tidspunkt 37 personer, som opfyldte de af os opstillede kriterier, og som derfor modtog et brev fra os med opfordring om at deltage i interviewundersøgelsen. Kun få personer meldte tilbage (direkte) til os, at de gerne ville deltage, hvorfor vi efterfølgende opsøgte et af kommunens aktiveringssteder, hvorfra det uden problemer lykkedes at rekruttere yderligere tre interviewpersoner, som opfyldte kriterierne. Undersøgelsen kom i alt til at omfatte 9 semistrukturerede forskningsinterviews på mellem 1-2½ time.

¹⁵ Kommunen havde gennem Universitets videnskabsbutik opslået et projektforslag, som dog lå noget fra undersøgelsens endelige design.

I efteråret 2006 kontaktede vi socialforvaltningerne i 3 vestjyske kommuner¹⁶ med henblik på at få hjælp til at kontakte kontanthjælpsmodtagere fra matchgruppe 4 og 5, som var i virksomhedspraktik. Derudover angav vi ingen kriterier. Den ene Kommune oplyste, at de havde for travlt og ønskede derfor hverken at deltage eller hjælpe. Den næste Kommune ville gerne sende brev ud til alle de kontanthjælpsmodtagere, som var i praktik, men kunne/ville ikke målrette henvendelsen til de, der var kategoriseret som match 4 eller 5. Socialforvaltningen i den sidste af de tre kommuner derimod yderst imødekommende og samarbejdsvillig. De to jobkonsulenter i forvaltningen, som varetog kontakten til kontanthjælpsmodtagere, der var i virksomhedspraktik foreslog selv, at de kunne kontakte samtlige personer og videregive et brev fra os, hvor disse mennesker inviteredes til at deltage i interviewundersøgelsen (se Bilag E for brev). På denne opfordring, og med jobkonsulenternes personlige henvendelse, meldte alle tilbage til os, at de gerne ville interviewes. Fra den anden Kommune var der imidlertid kun tre der meldte tilbage, at de gerne ville kontaktes for at blive interviewet eller høre mere om undersøgelsen. Kun én af disse er med stor sandsynlighed placeret i matchgruppe 4 eller 5 (alene på grund af sin alder) og de to andre er derfor ikke med i den endelige analyse. Status er herefter, at i alt 8 virksomhedspraktikanter fra matchgruppe 4 og 5 blev interviewet.

Ved afslutningen af hvert interview med praktikanterne blev disse spurgt, om de var indforståede med, at interviewer kontaktede deres praktiksted med henblik på at interviewe den person, der havde ansvaret for praktikforløbet. Samtlige interviewpersoner indvilgede heri. Det lykkedes herefter at kontakte og efterfølgende interviewe 7 arbejdsgivere. I det sidste tilfælde var der et igangværende lederskifte og derudover herskede der tvivl om, hvem der egentlig stod for kontakten til og ansvaret for den pågældende praktikant¹⁷.

Udover disse tre grupper af interviews lykkedes det telefonisk at geninterviewe kontanthjælpsmodtagere fra begge grupper (de langvarige fra efteråret 2005, samt praktikanterne fra efteråret 2006) ultimo 2007, hvorigennem vi desuden har fået et indblik i, hvordan deres situation har udviklet sig, siden de oprindelige interviews. Nogle af interviewpersonerne blev således blevet geninterviewet efter to år, mens størstedelen blev interviewet efter ca. et år. Flere personer fra gruppen af langvarige kontanthjælpsmodtagere lykkedes det ikke at opspore. Det drejer sig dels om de personer, som blev rekrutteret og interviewet på et aktiveringssted i

¹⁶ De tre kommuner blev ved kommunesammenlægningen omkring årsskiftet 2006/2007 samlet i en ny storkommune.

¹⁷ Dette praktikforløb kom, som vi senere i analysen skal høre, aldrig ordentlig i gang...

kommunen, og som vi derfor ikke har haft personoplysninger på. Dels drejer det sig om personer, som er flyttet eller emigreret. Samtlige praktikanter er geninterviewet, hvilket de på forhånd havde indvilget i under det første interview.

De udvalgte interviewpersoner (praktikanterne og de langvarige kontanthjælpsmodtagere) er ikke repræsentative for kontanthjælpsmodtagere i Kommunen, og det er naturligvis ikke muligt, endelige ønskværdigt, at generalisere ud fra disse interviews.

3.6 Konstruktionen af spørgeskemaundersøgelsen

I dette afsnit beskrives, hvordan spørgeskemaundersøgelsen er konstrueret. Herunder kommer vi ind på, hvordan det er forsøgt at operationalisere, fra forestillingen om hvad vi ønsker at indfange til formuleringen af de enkelte grupper af spørgsmål, hvilken dataindsamlingsmetode vi har valgt og hvorfor, samt hvorledes de arbejdspladser, som deltager i undersøgelsen, er udvalgt.

Praktisk operationalisering

Som nævnt i de indledende afsnit er spørgeskemaundersøgelsen tænkt som et supplement til interviewundersøgelsen, med hvilken det først og fremmest er hensigten at indfange arbejdsgivernes kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne, dels set i relation til deres placering i feltet og dels i relation til deres erfaringer med eventuelle praktikanter fra kontanthjælpssystemet.

Interviewmaterialet med arbejdsgiverne giver et indblik i, hvordan disse positionerer sig i relation til deres praktikanter fra kontanthjælpssystemet. Antagelsen, som bestyrkes igennem analysen er, at deres positionering overfor disse kontanthjælpsmodtagere er præget af, at de under praktikforløbet får et relativt omfattende kendskab til disse mennesker – de får ansigt-til-ansigt en særlig relation til praktikanterne, som præger deres holdninger og syn på disse. Vores formodning er derfor, at synet på deres (egne) praktikanter vil adskille sig fra deres generaliserede syn på de kontanthjælpsmodtagere de ikke kender. Hvis vi derfor ønsker at indfange den generelle kategorisering af kontanthjælpsmodtagere, er vi nødsaget til også at inddrage positioneringer (ytringer og praksis) fra arbejdsgivere, som ikke (nødvendigvis) relaterer deres erfaringer og udtalelser direkte til en bestemt praktikant/kontanthjælpsmodtager. Dette søges indfanget i spørgeskemaundersøgelsen ved dels at have spørgsmål, der relaterer sig til holdningen til egne praktikanter, dels at have spørgsmål der retter sig mod generaliserede forestillinger om kontanthjælpsmodtagere som gruppe.

Spørgeskemaet rettes mod både arbejdsgivere (eller personaleansvarlige), som, vi ved, har eller har haft praktikanter¹⁸ og til en gruppe, som ikke har haft praktikanter¹⁹. Herved kan vi dels få et indblik i, hvorledes arbejdsgivere uden direkte erfaringer med kontanthjælpsmodtagere (i praktik) forholder sig til kontanthjælpsmodtagere og dels få et indblik i, på hvilke punkter de ligner eller adskiller sig fra de, der *har* erfaring med kontanthjælpsmodtagere fra praktikforløb på deres arbejdsplads.

Herunder, og i overensstemmelse med specialets teoretiske optik, bliver det med spørgeskemaet muligt i lidt større skala at belyse en række andre (bagvedliggende) forhold, som kan tænkes at være relevante for måden arbejdsgiverne forholder sig til kontanthjælpsmodtagere generelt og/eller i praktik – hvorvidt arbejdsgivernes positionering i forhold til kontanthjælpsmodtagerne er afhængig af deres position i feltet.

Derudover er andre bagvedliggende faktorer, som det skønnes kunne have relevans søgt indfanget i spørgeskemaet herunder alder, køn, virksomhedens størrelse mv. Herved skulle vi gerne blive i stand til at sige noget om hvorvidt en eventuel negativ kategorisering slår kraftigst igennem hos bestemte grupper af arbejdsgivere. Ligeledes søger vi at anskueliggøre, om der er forskel på, arbejdsgivernes vilje til at ansætte eller tage kontanthjælpsmodtagere i praktik afhængig af deres position – herunder hvilke grupper af kontanthjælpsmodtagere de ønsker at tage ind. På den måde kan vi forhåbentlig blive i stand til at sige noget om, hvilke grupper arbejdsgivere, der fremover vil være mest/mindst tilbøjelige til at ansætte de ”tunge” ledige. Derudover er arbejdsgivernes reelle *praksis* i forhold til kontanthjælpsmodtagerne søgt indfanget gennem spørgsmål som vedrører praksis i forhold til praktiksituationen, samt hvorvidt/hvor mange arbejdsgivere der reelt har ansat folk fra kontanthjælpssystemet.

På spørgeskemaets forside fremgår, at det henvender sig til arbejdspladsens personaleansvarlige (Se evt. Bilag D for spørgeskemaet). I større virksomheder og på nogle offentlige institutioner betyder dette, at det ikke behøver være arbejdspladsens øverste leder, som udfylder spørgeskemaet. På mindre arbejdspladser er den personaleansvarlige som regel samtidig øverste chef og arbejdsgiver. De personer, der har udfyldt spørgeskemaet har i praksis altid indflydelse på, hvem der ansættes på virksomheden, samt ansvaret for de eventuelle praktikaftaler. Når vi omtaler respondenterne fra spørgeskemaundersøgelsen har vi valgt konsekvent at bruge betegnelsen *arbejdsgiverne*.

¹⁸ Denne gruppe har vi fået adgang til via en liste udleveret af Kommunen.

¹⁹ Denne gruppe er tilfældigt udtrukket blandt virksomheder i Kommunen. Derfor kan flere af disse virksomheder reelt have haft praktikanter – uden at de er opdateret på Kommunens liste.

Med spørgeskemaets 1. del belyses arbejdsgivernes sociale placering (kapitalmængde og -fordeling), samt (dele af) deres sociale løbebane og anciennitet indenfor feltet. Deres kulturelle kapital belyses ved dels at spørge ind til deres uddannelsesmæssige baggrund. Desuden spørges ind til årsindkomst, som en indikator for deres økonomiske kapital.

I spørgeskemaets 2. del er der yderligere spurgt ind til arbejdsgivernes anciennitet og placering i feltet i øvrigt med en længere række spørgsmål, som vedrører deres nuværende ansættelse og arbejdsplads, samt deres tidligere erfaringer på arbejdsmarkedet. Herunder stilles ligeledes spørgsmål om vedkommende nogensinde har været langvarigt eller kortvarigt ledig (- i hhv. mere eller mindre end et år). Det sidste antages at kunne have relevans, idet vedkommendes egne erfaringer med ledighed kunne influere på hans bedømmelse/relation til andre i den situation.

I 3. del af spørgeskemaet spørges ind til eventuelle specifikke erfaringer med praktikanter fra kontanthjælpssystemet. Gennem svarene på spørgsmålene i 3. del er vi på visse punkter i stand til at sammenligne praktikforløbene beskrevet i de kvalitative interviews med forløbene, som respondenterne i spørgeskemaerne refererer til. Der spørges ind til, hvorvidt og eventuelt hvor mange kontanthjælpsmodtagere virksomheden har haft i praktik, hvorfor det er valgt at tage disse personer ind, og hvordan arbejdsgiveren vil karakterisere sine overordnede erfaringer hermed. Dernæst er formuleret en række spørgsmål vedrørende *den sidste* praktikant, virksomheden har haft. Herunder er der spurgt ind til, hvor mange timer praktikanten arbejdede, hvor længe vedkommende var i praktik, og hvilke eventuelle (hvis kendte) problemer praktikanten havde. Herefter er der spurgt yderligere ind til erfaringerne med denne sidste praktikant igennem et spørgsmålsbatteri, hvormed det er hensigten at indfange hvor mange ressourcer virksomheden henholdsvis brugte på og fik tilført af praktikanten. Disse svar kan herefter sammenlignes med ytringer fra de interviewede arbejdsgivere, idet de tendenser, som ses i dette materiale, er søgt operationaliseret og indfanget med dette spørgsmålsbatteri.

4. del af spørgeskemaet beder vi alle respondenter besvare, uanset om de har haft praktikanter eller ej, idet denne del søger at indfange arbejdsgivernes positionering i forhold til kontanthjælpsmodtagere generelt. Således søges arbejdsgivernes generaliserede syn på og praksis overfor kontanthjælpsmodtagere indfanget, hvilket i analysen herefter relateres til arbejdsgivernes hidtidige besvarelser vedrørende deres erfaringer, position m.v. Indledningsvis spørges ind til, hvorvidt respondenterne kunne tænke sig at tage praktikanter fra kontanthjælpssystemet ind (igen), samt hvilke grupper. Ligeledes spørges ind til om respondenterne kunne tænke sig at ansætte kontanthjælpsmodtagere på særlige vilkår, samt hvilke grupper. Svarkategorierne, i forhold til hvilke grupper respondenterne ønsker at tage i praktik eller ansætte på særlige vilkår, er dels

inspireret af interviewmaterialet, dels af opdelinger af ledige med problemer, som er foretaget i nogle af de tidligere refererede SFI-undersøgelser (Se evt. afsnittet ”Hvem er de såkaldt tungeste?”). Med disse spørgsmål er det hensigten at indkredse, om der er nogle grupper af ledige, som arbejdsgiverne er mere tilbøjelige til at ville tage ind på virksomheden end andre. Der spørges i den forbindelse ligeledes til, hvorvidt respondenterne har været med til at ansætte folk fra kontanthjælpssystemet på særlige eller ordinære vilkår. Herved indfanges praksis på området frem for blot uforpligtende intentioner og meninger.

Med spørgsmål 33²⁰ er det hensigten at få et indblik i, hvorledes respondenterne positionerer sig i forhold til den dominerende diskurs om ledighed ved at spørge ind til respondenterens grad af enighed/uenighed i forhold til forskellige ytringer, der relaterer sig til denne diskurs²¹. Dette gælder ligeledes spørgsmål 34²² og 35.

Pålidelighed og gyldighed i forhold til spørgeskemaundersøgelsen

Det ser generelt ud til, at respondenterne har forstået spørgsmålene. Der er dog enkelte problematiske spørgsmål, hvor pålideligheden er diskutabel. Disse spørgsmål har vi efterfølgende undladt at anvende i analysen. I forhold til de spørgsmål vi har valgt at anvende i analysen er det generelt opfattelsen at pålideligheden er høj. I forhold til gyldigheden (eller validiteten om man vil) kan man altid diskutere, hvornår indikatorerne er valide. I kraft af specialets teoretiske optik opererer vi med nogle teoretiske begreber, som kan være vanskelige at operationalisere og indfange fyldestgørende. Som beskrevet har vi imidlertid valgt at lade udfaldet af den kvalitative analyse være styrende for hvilke elementer, der i praksis søges indfanget i den kvantitative del. På denne måde har vi ladet analysen af interviewmaterialet inspirere til formuleringen af flere af spørgsmålene i spørgeskemaet og har herved ikke foretaget en egentlig (stringent) operationalisering af de teoretiske begreber.

Eksempelvis kommer vi igennem analysen af interviewmaterialet frem til, at den negative kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne finder sit omdrejningspunkt i mistænkeliggørelse af kontanthjælpsmodtagernes *vilje til arbejde*. Når vi efterfølgende med spørgeskemaundersøgelsen undersøger, hvordan arbejdsgiverne positioneres og positionerer sig i forhold til denne

²⁰ Spørgsmål. 33: *For tiden hører man ofte, at der er mangel på arbejdskraft. Samtidig er der fortsat mange ledige på kontanthjælp. Hvorfor tror du, at disse mennesker ikke er kommet i arbejde?*

²¹ Vi har valgt at inkludere en ’Ved ikke’ kategori (på trods af risikoen for at få mange *missing*). Vi er af den opfattelse, at det vil være forkert at tvinge respondenterne til at svare på spørgsmålet, da der er en reel risiko for at de ikke har nogen viden om eller mening i forhold til de forskellige udsagn.

²² Spørgsmål. 34: *Blandt de kontanthjælpsmodtagere, som endnu ikke er kommet i arbejde, findes en gruppe med problemer ud over ledighed (fysiske eller psykiske sygdomme, misbrugsproblemer og sociale/familiemæssige problemer). Hvad mener du, at man bør stille op med disse mennesker?*

kategorisering, søger vi derfor primært at indfange, hvordan arbejdsgiverne positionerer sig i forhold til denne mistænkeliggørelse (spørgsmål 33a²³).

Generelt har vi søgt at anvende så enkle indikatorer som muligt for derved at opnå den mest gennemsigtige tolkning af de statistiske analyseresultater. Generelt mener vi, at indikatorerne er valide, men det kan naturligvis diskuteres, hvorvidt de til fulde er dækkende i forhold til en mere teoretisk definition af begreberne.

Overvejelser vedrørende dataindsamlingsmetoden

Undervejs har vi drøftet fordele og ulemper ved flere forskellige måder at få besvaret de 150 spørgeskemaer på. Disse overvejelser gik dels på at ringe til samtlige arbejdspladser i stikprøven og bede dem besvare spørgeskemaet over telefonen, dels på at fremsende spørgeskemaet sammen med et følgebrev og en frankeret svarkuvert.

Overvejelserne mundede ud i, at førstnævnte løsningsmodel blev fravalgt, idet vi vurderede, at det dels ville tage uforholdsmæssigt lang tid at ringe til så mange, og dels ville føre til at spørgeskemaet skulle forkortes uhensigtsmæssigt meget. I stedet valgtes en kombination af de to løsningsmodeller!

I første omgang blev spørgeskemaet sendt ud sammen med et forklarende følgebrev, der kortfattet beskrev formålet med undersøgelsen og desuden forsøgte at motivere modtageren til at besvare spørgeskemaet (se evt. følgebrevet Bilag E). I følgebrevet beskrev vi desuden, at de virksomheder, som ikke returnerer det besvarede spørgeskema, ville blive kontaktet per telefon senere og herigennem få endnu en mulighed for at deltage i undersøgelsen. Det var herved tanken dels at forberede modtagerne på, at vi ville ringe til dem, hvis de ikke returnerede spørgeskemaet, og dels at motivere flere til at udfylde spørgeskemaet, så de kunne slippe for at blive ringet op senere (- en mild trussel!). Samtlige svarkuverter var til dette formål udstyret med et nummer, så vi kunne identificere hvilke arbejdspladser, der havde/ikke havde returneret spørgeskemaet. På baggrund af etiske overvejelser oplyste vi om denne identifikationsmulighed i følgebrevet og gjorde opmærksomme på formålet med denne identifikationsmulighed.

Fremgangsmåden viste sig særdeles nyttig, idet svarprocenten i første omgang var meget lav (36 %).

Cirka 14 dage efter svarfristens udløb ringede vi rundt til de resterende (knap 100) arbejdspladser, som ikke havde returneret spørgeskemaet. Vi tilbød de personaleansvarlige to

²³ Spørgsmål 33a: *For tiden hører man ofte, at der er mangel på arbejdskraft. Samtidig er der fortsat mange ledige på kontanthjælp. Hvorfor tror du, at disse mennesker ikke er kommet i arbejde? a) ”Mange af disse personer mangler viljen til at arbejde”*

måder at besvare spørgeskemaet på: pr. *e-mail* eller over *telefonen*. En enkelt valgte at besvare spørgeskemaet over telefonen, hvilket fungerede fint. Resten af de, der accepterede vores opfordring om at besvare spørgeskemaet, valgte at få spørgeskemaet tilsendt per mail, hvorved de både kunne udfylde og returnere det via deres computer.

Rundringningen til de knap 100 arbejdsgivere gav endnu 14 besvarede spørgeskemaer. Ligeledes bidrog rundringningen med en række værdifulde oplysninger om, hvorfor så mange tilsyneladende ikke ønskede at deltage. Tilbagemeldingerne var primært, at de ikke syntes de havde tid - de prioriterede det simpelthen ikke højt nok i forhold til andre opgaver. Nogle kunne desuden ikke motiveres til at deltage i denne undersøgelse, idet de ikke oplevede, at emnet vedkom dem eller deres hverdag. Som én sagde, da vi forklarede, at det blandt andet handlede om, hvordan man kan få flere i arbejde: "*Jamen, de gider vel bare ikke arbejde!*"

Under disse telefonsamtaler blev det ligeledes meget tydeligt, hvor svært det kan være at forklare hensigten med en undersøgelse som denne på en måde, så det giver meget forskellige grupper af mennesker et motiv eller en interesse i at deltage og uden at komme alt for langt væk fra undersøgelsens egentlige omdrejningspunkt! Der er således uendeligt langt fra en teoretisk diskussion om symbolsk vold til en fiskehandlers disk...!

Vi kan ikke udelukke, at bortfaldet især er sket hos dem, som ikke har haft praktikanter²⁴. Man kunne forestille sig, at det netop er den gruppe, som ikke har haft praktikanter, som finder undersøgelsen uvedkommende. Ligeledes kan den gruppe af personer, som har besvaret spørgeskemaet være biased i den henseende, at flere med en "socialt ansvarlig" indstilling har besvaret spørgeskemaet, og at vi således har fået besvarelser fra de personer, som er mest positive overfor kontanthjælpsmodtagere generelt. Det er ligeledes muligt, at de personer, som ikke har kunnet se relevansen af emnet tilhører en bestemt gruppe af personer – nemlig den gruppe der føler sig længst fra det universitære miljø og derved ofte dem med meget lav kulturel kapital.

Stikprøven – ikke helt tilfældig!

Vi besluttede, at spørgeskemaet skulle sendes ud til 150 virksomheder og institutioner, hvoraf halvdelen (med sikkerhed) skulle have haft praktikanter fra kontanthjælpssystemet. Ideen var at få besvarelser fra personaleansvarlige med og uden erfaring med praktikanter. Ud af de 75 arbejdspladser, som med sikkerhed havde haft praktikanter, blev 50 udvalgt blandt private virksomheder, 25 blandt offentlige institutioner. Til denne udvælgelse fik vi hjælp fra

²⁴ Som vi skal se senere, er der i det endelige datasæt en overvægt af virksomheder og institutioner, som har eller har haft praktikanter (66,2 % mod 50 % i stikprøven).

medarbejdere i Kommunen, som forsynede os med en aktuel liste over virksomheder og institutioner, som de enten tidligere eller på daværende tidspunkt havde indgået aftaler med om praktikforløb for kontanthjælpsmodtagere. Af de 75 spørgeskemaer, som blev sendt ud til arbejdspladser, hvor vi *ikke* kunne vide om, de aktuelt havde eller havde haft praktikanter, blev 50 udvalgt blandt private virksomheder, 25 blandt offentlige institutioner. Til udvælgelsen af de offentlige institutioner uden praktikanter er anvendt en liste med EAN-numre, som er offentligt tilgængelig på kommunens hjemmeside og viser alle Kommunens offentlige institutioner, kontorer m.v. De private virksomheder er (i mangel af bedre) udtrukket ved at søge på de gule sider efter virksomheder i Kommunen og herefter udvælge (tilfældige) virksomheder efter en skønsmæssig fordeling på forskellige brancher.

Figur 2. viser andelen af hhv. private, offentlige og selvejende virksomheder, der har haft hhv. ingen, én eller flere praktikanter.

Figur 2: Viser hvor mange arbejdsgivere, på hhv. private, offentlige og selvejende institutioner/virksomheder, som tilkendegiver at have haft én eller flere praktikanter.

	Har <i>aldrig</i> haft praktikanter	Har haft <i>én</i> praktikant	Har haft <i>flere</i> praktikanter	Total
Privat	20,6 %	5,9 %	29,4 %	55,9 %
Offentlig	10,3 %	1,5 %	27,9 %	39,7 %
Selvejende ²⁵	2,9 %	0 %	1,5 %	4,4 %
Total	33,8 %	7,4 %	58,8 %	100 %

Vi udtrak som sagt halvdelen af virksomhederne blandt de private og halvdelen blandt de offentlige (inkl. de selvejende). 55,9 % af de besvarede spørgeskemaer kommer fra private virksomheder; 44,1 % fra offentlige (inkl. de 3 selvejende institutioner). Således er fordelingen i de besvarede spørgeskemaer en anelse skæv i forhold til stikprøven. Andelen af offentlige institutioner, som har besvaret spørgeskemaet, er større i det endelige datasæt (44,1 %) end i stikprøven (33,3 %), mens andelen af private virksomheder (55,9 %) er mindre end i stikprøven (66,7 %). Ligeledes kan det udledes af figuren, at andelen, som har eller har haft praktikanter, er større i det endelige datasæt (66,2 %) end i stikprøven (50 %). Vi kan ikke umiddelbart udlede, at interessen for at besvare spørgeskemaet har været større blandt de, som har haft praktikanter, idet flere af de udtrukne virksomheder og institutioner kan have haft praktikanter, selvom de ikke figurerede på Kommunens liste over praktiksteder (listen var ikke nødvendigvis fuldstændig!).

²⁵ For de selvejende virksomheders vedkommende er der tale om institutioner (oftest børnehaver). Disse er udtrukket som offentlige institutioner.

Dog kan vi konkludere, at relativt flere offentlige institutioner har besvaret spørgeskemaet. De personaleansvarlige i de offentlige institutioner har således været mere velvillige i forhold til besvarelse af spørgeskemaet end de private virksomheder.

I det følgende vil vi give en beskrivelse af, hvorfor netop denne vestjyske Kommune er valgt som case og dermed udgør feltet for både interviewundersøgelserne og spørgeskemaundersøgelsen. Desuden beskrives kortfattet en række forhold, som har relation til arbejdsmarkedet og ledigheden i feltet. Formålet er at give læseren en mulighed for bedre at vurdere på, hvilke områder feltet ligner og adskiller sig fra arbejdsmarkedet andre steder (som det kunne være relevant at sammenligne med og eventuelt generalisere til) og mere generelt.

3.7 Kommunen som case

Der er først og fremmest en række *praktiske* årsager til, at det netop er denne Kommune, der er valgt som udgangspunkt for specialets empiriske undersøgelser.

Som beskrevet tidligere gennemførte vi i efteråret 2005, før kommunesammenlægningen, en mindre interviewundersøgelse blandt langvarige kontanthjælpsmodtagere i den daværende Kommune. Undersøgelsen, der indebar et vist samarbejde med ansatte ved socialforvaltningen, medførte, at vi fik nogle gode kontakter i kommunens socialforvaltning, som det ville være givtigt at trække på i forbindelse med en ny undersøgelse af kontanthjælpsmodtagere. Ligeledes lå vi ved specialestart inde med de omtalte 9 interviews med langvarige kontanthjælpsmodtagere fra Kommunen. Det forekom derfor logisk at fortsætte en undersøgelse i samme område, idet den således på flere måder kunne ligge i forlængelse af den første.

Da specialet påbegyndtes i efteråret 2006 stod Danmark imidlertid overfor en kommunalreform og en kommunesammenlægning, som blev gennemført ved årsskiftet 2006/2007, hvorved den daværende Kommune blev lagt sammen med to andre kommuner (som er omtalt tidligere). Af hensyn til denne udvikling, hvor de tre kommuner skulle underlægges samme nye Jobcenter, forekom det mest hensigtsmæssigt, at en ny undersøgelse skulle tage udgangspunkt i den nye storkommune.

Udover de praktiske årsager til at vælge denne kommune som case er kommunen interessant, fordi den både ved specialestart og fortsat i dag har en af landets laveste arbejdsløshedsprocenter blandt kontanthjælpsmodtagere (og ledige i øvrigt).

Figur 3. Sammenligning af kontanthjælpsmodtagere (fuldtidspersoner) i pct. af befolkningen i hhv. Case-Kommunen og Hele landet

Kontanthjælpsmodtagere ²⁶ i pct. af befolkningen	2005	2007
Case-Kommune	2,1	1,5
Hele landet	3,3	2,5

(www.jobindsats.dk/sw168.asp)

Som det ses i Figur 4. næste side, er en lidt større andel af kommunes kontanthjælpsmodtagere ifølge Arbejdsmarkedsstyrelsens opgørelser *klassificeret* som arbejdsmarkedssparate (i matchgruppe 1-3) end gennemsnittet for hele landet. Dette kan skyldes, at der blandt de tilbageværende kontanthjælpsmodtagere i Case-Kommunen er relativt flere ressourcestærke. På den anden side kan det ligeledes hænge sammen med, at Case-Kommunen *matcher* flere af deres kontanthjælpsmodtagere højere (i match 1-3) end kommunerne generelt, eventuelt fordi Kommunen samtidig har så lav en ledighed. Denne antagelse underbygges af konklusionerne fra en af de SFI undersøgelser, vi tidligere har refereret (Ebsen og Guldager, 2005), som indikerer, at kommunerne har en tendens til at klassificere deres kontanthjælpsmodtagere som mere ressourcestærke efterhånden som ledigheden falder. Dog ser vi ligeledes i tabellen en udvikling fra 2005-2007, hvor andelen af kontanthjælpsmodtagere, der klassificeres som ikke-arbejdsmarkedssparate stiger. Dette kan imidlertid sagtens have den simple forklaring, at den relative andel af ikke-arbejdsmarkedssparate stiger efterhånden, som de arbejdsmarkedssparate kommer i arbejde og ledigheden overordnet falder.

Overordnet kan vi konkludere, at de ikke-arbejdsmarkedssparate, altså den gruppe af kontanthjælpsmodtagere, som vi har interviewet i denne undersøgelse, udgør omkring 70 % af den gruppe, som i dag er ledige på kontanthjælp – både på landsplan og i Case-Kommunen.

²⁶ Tabellen viser fuldtidspersoner i procent af befolkningen i alderen 16-66 år, udregnet på baggrund af antallet af personer, som har været på kontanthjælp i en kortere eller længere periode inden for den viste periode, omregnet til fuldtidspersoner ved hjælp af den gennemsnitlige varighed på kontanthjælp inden for den viste periode (www.jobindsats.dk/sw168.asp)

Figur 4. Fordelingen af arbejdsmarkedspare/ikke-arbejdsmarkedspare i Case-Kommunen og hele landet

Antal kontanthjælpsforløb ²⁷ i alt	2005	2007
Case-Kommunen:		
- Arbejdsmarkedspare, pct.	39,4	32,3
- Ikke-arbejdsmarkedspare, pct.	60,6	67,7
Hele landet:		
- Arbejdsmarkedspare, pct.	33,9	28,4
- Ikke-arbejdsmarkedspare, pct.	66,1	71,6

(www.jobindsats.dk/sw168.asp)

Herudover har vi ikke nogen formodninger om, at Case-Kommunen på afgørende områder adskiller sig fra andre kommuner/et gennemsnit af kommuner, når det gælder relationen mellem kontanthjælpsmodtagerne og det lokale arbejdsmarked.

Vi har en formodning om, at kommunen i forhold til en del andre kommuner har en relativt stor andel beskæftigede indenfor sekundære erhverv (industriektoren/fabriksarbejde), mens beskæftigelsen indenfor tertiære erhverv (serviceerhverv og mere videnstunge erhverv) er væsentlig lavere end på landsplan (Jf. Jobcenter X Beskæftigelsesplan 2008: 5). De mange store industriarbejdspladser kan muligvis betyde, at det er nemmere at finde ufaglært arbejde, idet der udbydes mange jobs indenfor dette område. På den anden side har kommunen ligeledes et lavere uddannelsesniveau (Jf. Jobcenter X Beskæftigelsesplan 2008: 7), formentlig blandt andet fordi den ligger i et yderkantsområde (og udgør en del af det område regionalforskere kalder Danmarks ”rådne banan”), hvilket alt andet lige må betyde, at der samtidig er flere med lav eller ingen uddannelse, der kæmper om de ufaglærte jobs.

På trods af at Case-Kommunen således (muligvis) adskiller sig en smule fra en gennemsnitskommune i Danmark mht. lavt uddannelsesniveau og en anderledes erhvervskarakteristik, så vurderer vi, at kommunens beskæftigelsessituation overordnet ligner andre kommuner.

²⁷ Statistikken dækker både over forløb, hvor kontanthjælpsmodtagerne er ledige (passive) og i aktivering (og herunder praktik).

4. Begrebsafklaring

”Den sociale verden består af relationer, ikke af interaktioner mellem aktører eller intersubjektive bånd mellem individer, men af objektive relationer, der eksisterer ”uafhængigt af den enkeltes bevidsthed og vilje” (Bourdieu og Waquant 1996: 84)

I dette afsnit forklares de teoretiske begreber og sammenhænge, som udgør specialets teoretiske point of view, og som det beskrives i afsnittet ”Valg af metode” (s. 26) i nogen grad har fungeret som orienterende begreber og virket strukturerende for konstruktionen af interviewene og siden hen spillet en afgørende rolle for tilgangen til og analysen af de indsamlede data.

Som det antydes i ovenstående citat, har vi fokus på (magt)relationer præget af de sociale strukturer, som påvirker de interviewedes muligheder, og hvordan de oplever hinanden og sig selv. Antagelsen er, at Bourdieus begreber, særligt om klassificering og symbolsk vold kan virke afdækkende og konstruktive i forhold til analysen af de kvalitative interviews - de oplevelser, der italesættes af henholdsvis arbejdsgivere og kontanthjælpsmodtagere i det kvalitative datamateriale. Bourdieus begreber hænger imidlertid tæt sammen, og i det følgende vil vi derfor også præsentere relaterede begreber i det omfang det er nødvendigt for at forstå de sammenhænge, der vil blive diskuteret i den efterfølgende kvalitative analyse. Det vigtigste i de præsenterede begrebssammenhænge er, at de tilskynder os til at have øje for sammenhænge mellem aktør og struktur – for bevidsthed og vilje på den ene side og på den anden side de objektive sociale betingelser, som påvirker aktørernes opfattelse af og praksis i forhold til den sociale verden og andre aktører.

Indledningsvis bør det pointeres, at Bourdieus begrebssammenhænge er udarbejdet som svar på problemer, som Bourdieu er stødt på i forsøget på at begribe og forklare den ”virkelighed”, han har mødt igennem sine empiriske undersøgelser. Begreberne er derfor bedst anvendt og tiltænkt at skulle anvendes i forhold til netop empiriske undersøgelser som *redskaber* til at tænke virkeligheden med (Sestoft 2006: 158). Begreberne anvendes i det omfang, de fungerer konstruktivt og kan være med til at forklare observationer i empirien. De steder, hvor begreberne ikke passer med det observerede, søges begreberne tilpasset datamaterialet; ikke omvendt!

I nogen grad inddrages også andre teorier/begrebssammenhænge i analysen - disse beskrives løbende og undervejs i analysen.

Symbolsk magt, diskurs og klassificering

"For at forandre verden må man ændre måden, hvorpå verden skabes, dvs. visionen om verden og de praktiske operationer, hvor grupper produceres og reproduceres. Symbolsk magt, hvis mest eksemplariske form ses i magten til at producere grupper (allerede etablerede grupper, som må anerkendes, eller grupper, som stadig mangler at blive etableret, som det Marx'ske proletariat), er baseret på to betingelser. For det første må symbolsk magt, som enhver form for diskurs der undviger noget, baseres på besiddelsen af symbolsk kapital.(...) For det andet afhænger symbolsk effektivitet af i hvilken grad den foreslåede vision er baseret på realiteter" (Bourdieu 1994: 67-68)

Symbolsk magt er en magt til at skabe ting med ord, men konstruktionen eller klassificeringen af grupperne skal samtidig relatere til reelle objektive forhold, ellers får den ikke gennemslagskraft. Symbolsk magt kan herved beskrives som en diskurs, der, hvis den har rod i strukturelle objektiviteter, påvirker de klassifikationsskemaer, som definerer, hvem der inkluderes og hvem der ekskluderes i forskellige sammenhænge. Den symbolske magt er således uhyre vigtigt i produktionen af symbolsk vold. Kun de der besidder store mængder af symbolsk kapital kan få indflydelse på denne diskurs – diskursen er herved de dominerendes konstruktion.

Med diskursbegrebet hentyder vi således til det "fænomen", hvor bestemte aktører eller grupper i kraft af deres magtfulde position (og symbolske kapital), er med til at forme og udbrede en bestemt fortolkning af den sociale virkelighed, som indvirker på klassificeringen af forskellige grupper i samfundet.

Bourdieu bruger sjældent *diskurs* som begreb. Men det, vi opfatter som diskurs, er sammenligneligt med det, Bourdieu kalder symbolsk magt:

"Symbolsk magt, magten til at konstituere det givne ved at udsige det og påvirke omgivelserne ved at påvirke deres læsning af en bestemt fremstilling af verden (...) opererer i kraft af en bestemt relation, som skaber tillid til legitimiteten af de ord, der bliver sagt, og til de personer, der udtaler dem, og fungerer kun i det omfang, de, der udsættes for den, anerkender dem, der udøver den." (Bourdieu og Waquant 1996: 132-133)

I kraft af den magtfulde position og den anerkendelse en aktør eller gruppe besidder i det sociale rum, gives disse altså magten til at påvirke andre, mindre magtfulde, aktørers oplevelse af verden. De dominerende er således i kraft af den symbolske magt med til at definere "sandheden".

Bourdieu er enig med Foucault i, at viden og magt hænger uløseligt sammen i et dialektisk forhold: Magten gør det muligt at definere, hvad der kan siges, og hvem der kan sige dette, men

hertil kræves en omfattende viden om det, der diskuteres (Foucault 1980: 93). Denne betragtning hænger godt sammen med Bourdieus antagelser om, at magten til at definere ”sandheden” kræver både symbolsk magt samt kulturel og økonomisk kapital.

Det overordnede magtfelt er der, hvor der til enhver tid er samlet mest symbolsk kapital. Staten udgør ved dens repræsentanter en central del af dette overordnede magtfelt, fordi staten besidder de økonomiske og politiske ressourcer, som gør det muligt at påvirke spillets regler indenfor alle andre felter (Bourdieu og Waquant 1996: 87). I vore samfund bidrager staten desuden i vid udstrækning *”til produktionen og reproduktionen af de redskaber, der tages i anvendelse, når man konstruerer den sociale verden. I sin egenskab af organisationel struktur og som en instans, der regulerer agenternes praksis, udøver Staten til stadighed en social påvirkning der går i retning af at skabe vedvarende dispositioner hos agenterne. Denne påvirkning sker igennem alle de kropslige og mentale krav og regler som Staten i lige høj grad pålægger alle agenter.”* (Bourdieu 1997: 124)

Ifølge Bourdieu er staten således i vid udstrækning med til at ”indprente og gennemsætte” de fundamentale klassifikationsprincipper, eksempelvis gennem uddannelsessystemet. Staten og alle dens organisationer er således en afgørende medspiller i in- og eksklusionspraksisserne og hermed også medvirkende til at skabe ”de udvalgte og de afviste” (Bourdieu 1997: 125).

Specialets underliggende antagelse er i lighed hermed, at der bag menneskers sociale handlinger ligger nogle grundlæggende forestillinger og principper for inddeling og kategorisering af andre grupper i samfundet, som bevirker inkludering af nogle og ekskludering af andre. Centralt i kampen om den sociale verdens mening er magten over de klassifikationsskemaer og det klassifikationssystem, som ligger bagved forestillingerne om de forskellige grupper i samfundet (Bourdieu 1995: 237-238).

I lighed hermed mener også Foucault, at diskurserne producerer eksklusionsprocedurer, som både udelukker temaer, argumenter og talepositioner, og som samtidig producerer afvigere og stempler grupper af mennesker som syge, unormale eller ufornuftige, mens de giver andre grupper ret til forskellige former for behandling (Andersen 1999: 32). Ifølge Foucault opstår de sandhedsproducerende diskurser altid i en social kontekst, som Foucault kalder ikke-diskursive systemer (Kristiansen 2001: 391-393). Diskurser har således også hos Foucault rod i *materielle detaljer* såsom institutioner og social praksis, og diskurser opstår altid i et samspil med den sociale praksis, som både konstituerer og påvirkes af diskurser (Kristiansen 2001: 391- 393). Diskurser er således efter vores vurdering heller ikke hos *Foucault* udtryk for ”ren tænkning”, men besidder en social og materiel basis, som indlejres i institutioner så som uddannelsessystemer og videnskab

(Foucault 2003: 9). Reelt har Bourdieu imidlertid mere øje for de objektive (materielle) forhold end Foucault, som trods alt fokuserer mest på det konstruktivistiske grundlag for diskurserne.

De objektive strukturer og habitus

De mentale strukturer kan overordnet betragtes som inkorporeringen af de ydre sociale strukturer, som over tid har påvirket den daglige praksis, og derfor afspejler de overordnede magtforhold, der præger det omgivende samfund og relationerne imellem aktørerne heri (Bourdieu og Wacquant 1996: 48; Prieur og Sestoft 2006: 216).

De magtforhold, der gør sig gældende i det danske samfund, legemliggøres og afspejles i de perceptionsmatricer, som de enkelte aktører har (Bourdieu og Wacquant 1996: 24-25). Aktørerne er i deres inderste sociale – ikke *styrede*, men i vid udstrækning *formede* af strukturerne – og er derfor langt fra at være frit vælgende og frit handlende individer. Heri ligger således også den kritiske vinkel på den individualiserende diskurs (som er beskrevet igennem problemformuleringen), samt den deri underliggende doxa, der betragter aktørernes handlinger som motiverede af bevidste handlingsstrategier – en forståelse af aktøren, der lader til at hente inspiration i rational choice teoriernes grundantagelser (Hagen 2001).

På samme vis lægger vi hermed også afstand til postmoderne tænkere så som Giddens, Beck mfl., som i højere grad lægger op til en subjektivistisk forståelse af en aktør, der i vid udstrækning selv vælger og selv former sit liv igennem refleksiv livsplanlægning (Eks. Giddens 1996: 88-130). Ifølge Bourdieu er det således langt vanskeligere og mere krævende, om end det faktisk er muligt, at ændre livsbane igennem refleksiv ”selvanalyse”, end f.eks. Giddens lægger op til.

Forbindelsesleddet mellem de objektive strukturer og aktørernes subjektivitet er *habitus*, der udvikles på baggrund af aktørernes sociale oprindelse og deres fortløbende livsbane i det sociale rum. Det er igennem den sociale praksis, at de samfundsmæssige strukturer kropsliggøres og former inddelingsprincipperne for forståelsen af den sociale omverden (Bourdieu 1995: 220). Habitus er et historisk fænomen, der består af dybtgående varige strukturer, et åbent system af holdninger og dispositioner, som igennem hele livet kontinuerligt erfarer nyt, som enten modificerer eller forstærker denne struktur – oftest det sidste! Som Bourdieu formulerer det:

”... de er ikke uforanderlige. Når det så er sagt, må jeg straks skynde mig at tilføje, at langt de fleste mennesker statistisk set kommer til at leve et liv, hvor de objektive strukturer stemmer overens med de strukturer, der formede deres habitus i første instans, og derfor igen og igen vil komme ud for erfaringer, der bekræfter og cementerer deres holdninger” (Bourdieu og Wacquant 1996: 118).

Dispositionerne i habitus bevirker, at vi tiltrækkes af bestemte muligheder og udelukker andre – en proces der foregår mere eller mindre ubevidst. Hvis vi er vokset op i en familie med en omgangskreds, hvor det ikke er almindeligt at tage en uddannelse efter folkeskolen, men i stedet er almindeligt at finde sig et arbejde (evt. en læreplads) og herefter forsørge sig selv og stifte familie, så er vi *tilbøjelige* til at betragte dette som selvfølgelig og muligt. Derimod er vi sandsynligvis mindre tilbøjelige til at forestille os, at vi efter folkeskolen vil på gymnasiet og gennemføre en studentereksamen og herefter læse videre i flere år, og først herefter få et arbejde og forsørge os selv. Dette skyldes måden, hvorpå de sociale hierarkiske strukturer upåagtet slår igennem, særligt i uddannelsessystemet, hvor det fører til favorisering af bestemte måder at formulere sig på, bestemte interesser og bestemte kundskaber, som børn fra hjem med lav kapital (som regel) ikke har fået overleveret. Det bliver herved et afgørende fortrin at komme fra hjem med høj kulturel (og økonomisk) kapital, idet man derved vil have langt større sandsynlighed for at leve op til netop de krav, der stilles i uddannelsessystemet (og på arbejdsmarkedet?!).

Bourdieu siger dog, at *determinismen* kun har frit spil så længe individets system af holdninger overlades til sig selv og ikke tages op til overvejelse. Det *er* muligt for aktørerne at blive bevidste om den prægning, de har været genstand for og herefter igennem reflektiv selvanalyse, som indebærer en bevidstgørelse om hvilken historie, der ligger til grund for aktørens tanker og valg, er muligt at træde ud af det livsforløb, der ellers er mest *sandsynlige* for aktøren (Bourdieu og Wacquant 1996: 117-123).

Alligevel kritiseres Bourdieu af nogle for at lægge for stor vægt på de strukturelle betingelser som determinerende for aktørernes handlinger og herigennem at overbetone samfundets strukturelle tvang. Det fremføres blandt andet, at hans habitusbegreb savner agens (Se eks. Jenkins 1996 og Järvinen 2007). Denne udlægning og forståelse af Bourdieus habitusbegreb kan vi imidlertid ikke helt tilslutte os. I udgangspunktet kan man hævde, at Bourdieu i sin tilgang til den sociale verden har større fokus på strukturernes tvang end på aktørernes handlemuligheder – og inspirationen fra Durkheim fornægter sig ikke. Men her kan det være givtigt at minde om, hvordan Bourdieus oprindelige ærinde var *både* at undersøge reproduktion *og* forandring. Når han siden hen kommer til at fokusere mere på reproduktion end forandring, så skyldes det, at det er det hans empiriske undersøgelser faktisk viser: Bourdieu iagttager en påfaldende uforanderlighed i strukturerne. Det er derfor, han kommer til at fokusere mest på at beskrive de aspekter i habitus, som forklarer reproduktion og stabilitet, mens han gør mindre ud af at forklare forandringspotentiallet. Agens har derfor ikke fået en ligeså central plads i begrebsudviklingen, som den træghed der ligger i

strukturerne, fordi det netop ikke var forandring Bourdieu observerede i sine studier. Når Bourdieu til og med selv erklærer, at hans mål ikke er at lave en teori, men ”blot” at udvikle et begrebsapparat til at forklare, give mening og struktur til hans empiriske forskning, så kan man vel ikke forvente at finde en skarpt formuleret teori, der fokuserer på social forandring? Hvis vi således ønsker at finde forklaringer indenfor dette begrebsapparat, der understøtter social forandring, kan det derfor være nødvendigt at se nøje efter - evt. må vi så selv udbygge begreberne, hvis de ikke viser sig at være dækkende for det vores egne observationer viser. Som vi skal se senere i analysen, bliver dette imidlertid ikke umiddelbart aktuelt, idet der ligeledes i vores materiale viser sig tendenser til reproduktion af de sociale vilkår. I den forbindelse er det imidlertid vigtigt at lægge mærke til, at de kontanthjælpsmodtagere (både de langvarige og praktikanterne), som optræder i vores undersøgelse netop er udvalgt, fordi de tilhører gruppen af de såkaldt ”tungeste” i kontanthjælpssystemet. Vi kan med vores undersøgelse intet sige om mennesker, som trods af dårlige odds er velintegrerede på det ordinære arbejdsmarked og i øvrigt ”placerer sig godt”. Det fokus, som kommer på reproduktion, er således en metodisk indikation. Når vi interesserer os særligt for aktørernes syn på hinanden, skyldes det således den grundlæggende antagelse, at de kategorier mennesker klassificerer verden efter er socialt konstruerede – de er overensstemmende med de objektive kategoriseringer, som kan findes i de ydre samfundsmæssige strukturer, eks. som de helt formelle inddelinger og definitioner der kommer til udtryk i beskæftigelsesloven og matchgruppeinddelingen. Det er således de samme klassifikationssystemer, der kendetegner og præger den politiske og offentlige diskurs, herunder eksempelvis den politiske diskurs om de lediges personlige ansvar eller mobiliseringen af *viljen* til at arbejde for enhver pris. Disse betragtninger er sociale konstruktioner, der har til formål at legitimere og bevare de eksisterende, historisk (arbitrære) dominansforhold, til gavn for de dominerende (Bourdieu og Wacquant 1996: 26).

Kapital, position og positionering

”Capital, which in its objectified or embodied forms, takes time to accumulate and which, as a potential capacity to produce profits and to reproduce itself in identical or expanded form, contains a tendency to persist in its being, is a force inscribed in the objectivity of things so that everything is not equally possible or impossible” (Bourdieu 1986: 241-242).

Det er først og fremmest under arbejdet med *La Distinction* fra 1979, at kapitalbegrebet udvikles, som led i et opgør med det traditionelle klassebegreb (Bourdieu 1994: 57).

Bourdieu udvikler i stedet begrebet *det sociale rum*, og viser, hvordan forskelle i social baggrund statistisk set hænger nøje sammen med forskelle i holdninger, livsstil, forbrug mv. Bourdieu viser hvordan valg, der som oftest opfattes og opleves som individuelle, truffet på baggrund af personlig smag og præferencer, reelt hænger sammen med bagvedliggende sociale faktorer.

Særligt mængden og sammensætningen af økonomisk og kulturel kapital virker, ifølge Bourdieus analyse, bestemmende for disse valg (Bourdieu 1995: 34-35 og Prieur 2001: 516-519).

Den systematiske fordeling af forskellige typer og undertyper af kapital (feltspecifik kapital) afspejler de underliggende strukturer, som kendetegner den sociale verden indenfor et bestemt felt. Et felt udgøres af et nærmere afgrænset område, hvor der foregår en kamp om opnåelse af magt og anerkendelse, dels internt i feltet og dels felterne imellem (Bourdieu og Waquant 1996: 83-86). Det er styrkeforholdet mellem aktørerne, dvs. i forhold til disses kapitalmængde og sammensætning samt habitus, der afgør feltets øjeblikkelige struktur. Disse strukturer, og dermed fordelingen og sammensætningen af kapital, virker bestemmende for de fremtidsmuligheder og begrænsninger, som præger de enkelte aktørers og grupperes livsbaner indenfor og imellem felterne (Bourdieu 1986: 242). Således viser Bourdieu i *La Distinction*, hvordan der er sammenhæng mellem aktørens dispositioner og de sociale strukturer.

"Sociologi skal indeholde en sociologi om opfattelsen af den sociale verden, dvs. en sociologi om konstruktionen af de verdenssyn, som selv bidrager til konstruktionen af denne verden. Men givet det faktum, at vi har konstrueret et socialt rum, ved vi, at disse synspunkter, som det ligger i ordet selv, er syn, der går fra et bestemt punkt, dvs. fra en given position inden for det sociale rum" (Bourdieu 1994: 59).

Systemet af positioner er bestemt af kapital og andre socialt differentierende egenskaber og kan forbindes med systemet af positioneringer, idet der ved positionering generelt forstås en ytring, et værk eller en praksis, der er specifik for et givent felt og defineres af sin forskel til andre af samme kategori (Sestoft 2006: 169)

I specialets problemstilling har vi blandt andet ladet os inspirere af denne del af Bourdieus feltanalyse. Dels i forsøget på at fastlægge, hvorledes arbejdsgiverne og kontanthjælpsmodtagerne kan placeres socialt ved at betragte deres nuværende (og mulige) placering i relation til fordelingen af forskellige former for kapital (Bourdieu og Waquant 1996: 84). Dels ved at undersøge deres praksis og ytringer i forhold til de ledige, for herefter at analysere, hvorledes dette præger deres kategorisering af de andre aktører i feltet, herunder særligt de interviewede kontanthjælpsmodtagere.

Igennem empirien ønsker vi således at forbinde de interviewedes positioner og positioneringer for herigennem at vise, at deres ytringer ikke er tilfældige og subjektive, men derimod forbundet med de systematiske forskelle i deres sociale positioner (Sestoft 2006: 169).

I forhold til analysen inddrages kapitalbegrebet som en metode til at placere interviewpersonerne i relation til hinanden for at undersøge, hvorledes forskelle i livsforløb og positioneringer hænger sammen med deres placering i det sociale rum og feltet (arbejdsmarkedet i Case-Kommunen). Ved at placere kontanthjælpsmodtagere i relation til hinanden og i forhold til arbejdsgiverne gives ligeledes en mulighed for at vise magtrelationerne og herigennem spillerummet for den symbolske vold.

De enkelte kapitalformer; økonomisk, kulturel og social kapital vil blive yderligere beskrevet i selve analysen i forbindelse med forsøget på at placere interviewpersonerne i relation hertil.

Symbolsk kapital

Symbolsk kapital er en anden type kapital end de tre primære former for kapital. Symbolsk kapital er nemlig det de andre kapitalformer omdannes til, når de anerkendes som kapital.

"I kraft af det faktum, at den symbolske kapital ikke er andet end økonomisk eller kulturel kapital, som dog er erkendt og anerkendt, idet den ses i overensstemmelse med de opfattelseskategorier, den selv påtvinger, tenderer den symbolske kapital mod at reproducere og forstærke de magtrelationer, som konstituerer strukturen i det sociale rum" (Bourdieu 1994: 64)

Afhængigt af hvilket felt aktøren færdes i er det desuden forskelligt, hvilke former for kapital, som (især) giver adgang til symbolsk kapital; eller anerkendelse. I analysen kommer vi ligeledes ind på, hvilke kapitalformer, der i interviewmaterialet italesættes som vigtige for at klare sig og opnå symbolsk kapital på arbejdsmarkedet (feltet).

Eksamensbeviser kan tages som eksempel på en bredt anerkendt form for symbolsk (kulturel)kapital, der giver adgang til titler og medfører social anerkendelse af bestemte kvalifikationer (Bourdieu 1994: 65). Med eksamensbeviset gives en gang for alle et synligt bevis på anerkendelse og der åbnes endvidere for muligheden for at opnå yderligere anerkendelse, eksempelvis i form af et attraktivt, vellønnet lønarbejde. Aktører, som ikke besidder denne type symbolsk kapital rammes både umiddelbart og dernæst, idet der uden eksamensbeviset lukkes af for en lang række muligheder på arbejdsmarkedet (Bourdieu 1994: 67).

Dominansforhold og symbolsk vold

Symbolsk vold finder sted, fordi der i den sociale verden foregår en *social dominans*, der i sit inderste handler om hvem, der opnår herredømme over de perceptionskategorier og vurderingskriterier, som afgør, hvordan aktørerne opfatter, inddeler og værdisætter verden omkring sig.

Staten er indehaver af monopollet på legitim symbolsk vold, eller rettere: er en meget magtfuld dommer i kampene om dette monopol (Bourdieu 1994: 66). De dominerende, og herunder staten, har adgang til at definere den accepterede verdensforståelse – et syn på verden, der altid stemmer bedst overens med de magtfuldes interesser.

En tilstand af symbolsk vold er lidt firkantet formuleret, når de dominerede tenderer mod at nedvurdere sig selv og det de selv står for (Prieur 2006: 51).

Uddannelsessystemet er et af de felter, der har fungeret, og formentlig fortsat fungerer, i kraft af selektionsmekanismer, der bygger på symbolsk vold. Der foregår således indenfor uddannelsessystemet en skjult og ofte uerkendt social selektion, igennem en magtudøvelse, der ikke opfattes som sådan. Ifølge Bourdieu fungerer uddannelsessystemet som en sorteringsmekanisme, idet skolen forudsætter færdigheder som kun de, der besidder en vis kulturel baggrundskapital har, og som børn af kapitalsvage familier savner (Järvinen 2001: 352). Man kan sige, at når så mange af de studerende fra familier med lav kapital falder fra undervejs i uddannelsessystemet, betragtes dette oftest, som et udtryk for, at disse elever ikke besidder de kognitive/intellektuelle evner til at klare sig – de betragtes som dummere end de elever, der klarer sig fint, og som i øvrigt kommer fra mere kapitalstærke familier. Ifølge denne teoretiske optik er det således i virkeligheden disse strukturelle forhold, som bevirker, at så mange fra de underprivilegerede samfundsgrupper fraselekteres i uddannelsessystemet. Årsagen er *ikke* en (medfødt) ringere evne til at lære (eller sidde stille og ”opføre sig ordentligt”) og lave lektier e.l. Men igennem diskursen/udøvelsen af symbolsk magt virker den symbolske vold på en sådan måde, at den overbeviser os herom, den overbeviser os om, at det er rigtigt og fornuftigt og naturligt, at disse elever sorteres fra, idet de alligevel ikke har *evnerne* til at klare sig i skolen. Og eleverne selv accepterer det ligeledes, idet de oplever sig selv som mindre dygtige og mindre begavede, og de slår sig derfor ”til tåls” med, at de ikke egner sig til at studere. I stedet går de tidligt ud af skolen og får sig et (ufaglært) arbejde eller måske en læreplads, de søger felter, der ikke lægger samme vægt på kulturelle færdigheder. På denne måde legitimeres og reproduceres de sociale hierarkiske strukturer igennem uddannelsessystemet, og de dominerende fortsætter med at være magtfulde, mens de dominerede forbliver underkuede – helt frivilligt!

Et af problemerne ved disse strukturer er, som vi skal se, at de, der tidligt i uddannelsessystemet sorteres fra, samtidig har en øget risiko for bl.a. at havne på langvarig kontanthjælp.

5. Analyse af interviews og datamateriale

I det følgende beskrives indledningsvist vores analysestrategi og hvordan vi vælger at fremstille resultaterne af analysen. Derefter påbegyndes selve analysen. Analysen af de kvalitative interviews og den kvantitative spørgeskemaundersøgelse er ikke skarpt adskilt, men fremstilles således, at de understøtter og nuancerer hinanden, hvor det er relevant. Udgangspunktet for analysen er i første omgang de kvalitative interviews.

Der bruges i teksten relativt få citater til at dokumentere og illustrere de forskellige pointer. Der er i citaterne tekst, som er fremhævet med fed skrift under transskriberingen. Dette er gjort for at fremhæve de steder, hvor interviewpersonen lægger **tryk** på et eller flere ord (hæver stemmen etc.). Pauser i informantens talestrøm er markeret med ... Antallet af punkttegn varierer afhængig af pausens længde. Endvidere skal det nævnes, at interviewene er transskriberet med henblik på i videst mulig omfang at give læseren en fornemmelse af, hvordan interviewpersonerne rent faktisk formulerer sig – de er transskriberet så ordret som muligt. Således er grammatiske fejl og fejl i måden at stave ordene på udtryk for personens måde at udtrykke sig på. Indimellem har vi dog i de anvendte citater (og ikke i bilagene) fundet det nødvendigt at ”rette” formuleringer for at lette læsningen.

Analysen baserer sig, som beskrevet tidligere, på tre grupper af interviews: Interviews med kontanthjælpsmodtagere fra matchgruppe 4 og 5, som i løbet af efteråret 2006 var (eller netop havde været) i virksomhedspraktik, kaldet *praktikanterne*, interviews med de arbejdsgivere og ledere i private og offentlige virksomheder/institutioner, som har haft de interviewede kontanthjælpsmodtagere i praktik, samt en række interviews med langvarige kontanthjælpsmodtagere gennemført i efteråret 2005, kaldet *de langvarige*.

5.1 Analysens fokus og struktur

I centrum for analysen er, i henhold til problemformuleringen, hvorledes interviewpersonerne positioneres og positionerer sig i deres syn på hinanden og sig selv med fokus på kategorisering og symbolsk vold. Herunder vil vi se, hvorledes deres ytringer og italesættelsen af praksis hænger sammen med deres sociale positioner. Det er ikke individet, den enkelte kontanthjælpsmodtager eller arbejdsgiver, der er interessant, men derimod de systematiske forskelle i aktørernes dispositioner set i relation til de andre aktører i feltet, som analysen omhandler – dvs. de

langvarige kontanthjælpsmodtagere, praktikanterne samt arbejdsgiverne. Disse forskelle kan, som vi skal se, i nogen grad forklares med udgangspunkt i aktørernes sociale placering og løbebane.

Som det første gives en kort indføring i de forskellige grupper af interviews for, at læseren kan danne sig et overordnet indtryk af det empiriske materiale. Dernæst søges henholdsvis de langvarige, praktikanterne og arbejdsgiverne placeret i relation til deres økonomiske og kulturelle kapital, samt deres hidtidige sociale løbebane. Herunder kommer vi ligeledes ind på forskellige typer feltspecifik kapital, der af arbejdsgiverne beskrives som vigtig i relation til det ordinære arbejdsmarked. Analysen af interviewpersonernes placering i feltet danner grundlag for den senere analyse af den symbolske vold, som, vi antager, hænger sammen med kontanthjælpsmodtagernes (dominerede) position. Efter denne placering vil vi foretage den egentlige analyse af, hvorledes arbejdsgivere og kontanthjælpsmodtagere kategoriserer, betragter og vurderer de ledige, herunder hvorledes kontanthjælpsmodtagerne markerer eller distancerer sig selv – ofte i forhold til andre ledige. I denne forbindelse kommer vi ligeledes ind på, hvordan den dominerende diskurs kommer til udtryk i interviewene og præger kategoriseringen af kontanthjælpsmodtagerne, samt deres oplevelse af sig selv og de andre. Som vi skal se, kan diskursen ses som et led i en symbolsk vold, der påvirker interviewpersonernes selvforståelse og oplevelse af sig selv, og som dernæst ligeledes ser ud til at indvirke på kontanthjælpsmodtagernes relationer og adfærd i forhold til praktikken og arbejdsmarkedet mere generelt.

5.2 Præsentation af interviewpersonerne

Først præsenteres helt overordnet de vigtigste observationer og tendenser, så læseren kan danne sig et første indtryk af det kvalitative materiale.

Praktikanterne fra matchgruppe 4 og 5 - virksomhedspraktikken generelt

De 8 praktikanter (3 mænd og 5 kvinder), som er udvalgt og interviewet, fordi de er eller kort forinden har været i virksomhedspraktik, er af sagsbehandlere kategoriseret i matchgruppe 4 eller 5 - dvs. som ikke-arbejdsmarkedsparte. Karakteren af disse praktikanter problemer spænder vidt – fra diagnosticerede fysiske problemer så som diskosprolapper, svær hypermobilitet med ledproblemer til følge over mere diffuse smerter i led til mere sammensatte problemer, der ofte er vanskelige at vurdere karakteren og sværhedsgraden af for sagsbehandlere, psykologer, læger, samt for os! Sidstnævnte problemer har karakter af mere eller mindre uerkendte former for misbrug (alkohol- og pillemisbrug), symptomer som migræne og en række psykiske og sociale

problemer så som depressioner, selvværdsproblemer, familiemæssige problemer mv. Hos de mennesker, der er interviewet, er det især kvinderne, der lider af de mere psykisk/psykologisk betingede og vanskeligt diagnosticérbare problemer²⁸. Mændene har oftere mere konkrete diagnosticérbare problemer.

Fælles for de allerfleste af praktikanterne er, måske lidt overraskende, at de ser praktikken på det ordinære arbejdsmarked som en langt overvejende positiv oplevelse. Dette står i nogen grad i modsætning til de overvejende negative oplevelser af virksomhedspraktik på det ordinære arbejdsmarked, som flere af de langvarige kontanthjælpsmodtagere fortæller om i de interviews, der er foretaget i efteråret 2005 (denne forskel drøftes senere i analysen side 95). De fleste har et endog særdeles godt og tilsyneladende nært forhold til deres arbejdsgiver, som de lader til at have både tillid til og respekt for (Laura, Anja, Louise, Erik og Mogens).

Flere af praktikanterne har imidlertid store vanskeligheder med at klare praktikken. I ét tilfælde har praktikanten kun været på arbejdspladsen i to timer og har siden haft det for dårligt til at møde op. I andre tilfælde må praktikanterne sygemeldes efter kort tid på praktikstedet. Der er imidlertid også eksempler på positive forløb, hvor praktikantens fysiske og psykiske formåen lever op til praktikstedet forventninger. Dette skyldes måske først og fremmest, at disse praktikanter har relativt mange ressourcer i forhold til arbejdsopgaverne, og/eller at arbejdsgiverne i større eller mindre grad er ”rummelige” og tilpasser praktikken til praktikanternes problemer. En enkelt praktikant har været i virksomhedspraktik på en institution i ca. 4 år og har indtil for kort tid siden været særdeles glad for at være på stedet²⁹, ligesom arbejdsgiveren har en oplevelse af, at praktikanten fungerer som en ekstra hjælp på arbejdspladsen, om end vedkommende fremstår som meget ressourcekrævende for lederen.

Trods de positivt oplevede praktikforløb fører denne i ingen af vores cases til efterfølgende ansættelse – hverken i ordinært arbejde eller arbejde på særlige vilkår. Da vi geninterviewer interviewpersonerne et år efter første interview, er alle fortsat på kontanthjælp – en enkelt er dog visiteret til fleksjob, men mangler endnu at finde ansættelse.

²⁸ Diagnosticeringen af praktikanterne er baseret på deres egne beskrivelser, samt praktikanternes sagsakter, som vi for langt de flestes vedkommende har fået aktindsigt i.

²⁹ I praksis er der ikke nogen øvre grænse for, hvor længe et praktikophold kan forlænges, idet det er op til sagsbehandlerne at vurdere udbyttet herved for den enkelte kontanthjælpsmodtager (www.fleksjob2.dk).

De langvarige kontanthjælpsmodtagere

Som beskrevet tidligere har vi ligeledes inddraget 9 interviews med langvarige kontanthjælpsmodtagere (fire mænd og fem kvinder). Langvarig kontanthjælp har vi i forbindelse med denne undersøgelse defineret som minimum og uafbrudt ledighed på kontanthjælp i to år. Dette er gjort i overensstemmelse med flere andre undersøgelser³⁰. Det længstvarende sammenhængende forløb på kontanthjælp har været 15 år – denne kvinde har aldrig været ansat på det ordinære arbejdsmarked. Flere af de interviewede har meget tidligt i deres liv haft kortere eller længere forløb på kontanthjælp, hvorefter de i perioder af varierende varighed har været skiftevis i ordinært arbejde og på dagpenge eller kontanthjælp, indtil de nu er ”havnet” på længerevarende kontanthjælp. Mændene har i højere grad end kvinderne haft kontakt til det ordinære arbejdsmarked – nogle har haft langvarig tilknytning, mens andre har mange kortvarige forløb afbrudt af dagpenge eller kontanthjælp. Nogle har af forskellige årsager for år tilbage meldt sig ud af deres a-kasse, andre har ikke optjent timer nok imellem ledighedsperioderne til at være dagpengeberettiget, mens andre igen har mistet dagpengeretten efter længere tids understøttelse, hvorefter de er overgået til kontanthjælpssystemet.

Kvinderne har i højere grad en perifer tilknytning til det ordinære arbejdsmarked. Dette skyldes til en vis grad mange barselsperioder, men også generelt en svagere tilknytning til arbejdsmarkedet. Et fællestræk for kvinderne er, at børn og graviditet fylder meget i deres fortællinger. De fleste gør en del ud af at fortælle om forløb med graviditet, barsel og evt. midlertidigt invaliderende graviditetsgener så som bækkenløsning. Barselsperioderne er ofte med til at forlænge tiden på passiv kontanthjælp.

Flere af de langvarige kontanthjælpsmodtagere har ligeledes været i virksomhedspraktik på det ordinære arbejdsmarked. Hos disse italesættes praktikperioderne i højere grad negativt – ofte som direkte udnyttelse af deres gratis arbejdskraft. Alligevel er der blandt de interviewede generelt en opfattelse af, at de hellere vil i praktik end i aktivering på kommunale aktiveringssteder³¹, idet praktikken på det ordinære arbejdsmarked opfattes som mere meningsfuldt ”arbejde”, mens de kommunale aktiveringssteder i højere grad opfattes som meningsløs opbevaring. Der er dog

³⁰ Definitionen blev valgt, således at det var muligt at sammenligne med andre undersøgelser. Herunder kunne en registerundersøgelse (Bach og Boll 2003) give os en karakteristik af, hvordan gruppen af langvarige kontanthjælpsmodtagere (defineret som mere end to år sammenhængende år) var sammensat på landsplan (Riishøj Nielsen & Holm Nielsen 2005: 13).

³¹ Aktivering foregår dels indenfor det kommunale system (som beskæftigelse i kommunale projekter så som daghøjskole, værksteder o.l.), dels som virksomhedspraktik på det ordinære arbejdsmarked. Når vi taler om *virksomhedspraktik* (eller blot *praktik*), mener vi forløb på det ordinære arbejdsmarked, der har til hensigt at afprøve, opkvalificere eller blot ”beskæftige” kontanthjælpsmodtagere – der ifølge Lov om Aktiv Beskæftigelsesindsats *skal* arbejde for kontanthjælpen. Praktik betragtes altså i denne sammenhæng som en form for aktivering.

nuancer i denne karakteristik, idet flere af de langvarige trives på og er glade for de kommunale aktiveringssteder (Lone, Hans, Jens).

Arbejdsgiverne

Det er lykkedes at opsøge og gennemføre interviews med 7 af de otte arbejdsgivere³², heriblandt to selvstændigt erhvervsdrivende, én leder i en lokal afdeling af en større dagligvarekæde, én skoleleder, to ledere af offentlige institutioner, samt en daglig leder i en bestyrelsesledet virksomhed. Sidstnævnte skiller sig ud fra de øvrige ved at have mere perifer kontakt til praktikanten end de øvrige, samt ved ikke i så høj grad som de øvrige at adskille sig fra kontanthjælpsmodtagerne i forhold til placeringen i det sociale rum. De fleste arbejdsgivere har fået kontakt til praktikanten gennem kommunens jobkonsulent, som har etableret kontakten. I tre tilfælde er kontakten til praktikanten imidlertid kommet i stand gennem socialt netværk³³.

Fælles for alle arbejdsgiverne er, at de under interviewene forholder sig meget loyalt overfor deres praktikanter forstået på den måde, at de ofte udviser stor forståelse for den vanskelige situation, deres praktikanter befinder sig i. De fleste arbejdsgivere har erfaringer med praktikanter fra tidligere forløb. Der er tale om både negative og positive erfaringer. Det er vores indtryk, at det generelt forholder sig således, at jo større kendskab arbejdsgiveren har til praktikanternes situation (tidligere og nuværende), des mere forståelse udviser de overfor disse. Kun én af arbejdsgiverne har tidligere haft praktikanter, som efterfølgende har opnået ansættelse på ordinære eller særlige vilkår (Claus). Ingen af arbejdsgiverne giver udtryk for at kunne eller ville ansætte deres aktuelle praktikanter i regulære jobs efter praktikforløbet.

5.3 Interviewpersonernes position i feltet

Efter denne præsentation af interviewpersonerne placeres i det følgende henholdsvis praktikanterne, de langvarige og arbejdsgiverne i relation til feltet – arbejdsmarkedet i Case-Kommunen. For at lette overskueligheden vises de interviewedes kapital i to tabeller. Indledende redegøres kort for, hvorledes tabellerne skal læses, samt hvilke overvejelser, der ligger til grund for de inddelinger og udvælgelser, der er foretaget. Således præsenteres også de parametre, der i denne sammenhæng skal fungere som indikatorer for de forskellige kapitalformer.

³² I det sidste tilfælde, som vedrører Annes arbejdsgiver og praktiksted, lykkedes det ikke at finde frem til hvem der havde indgået aftalen om praktikforløbet og derfor havde den primære kontakt til Anne. Baggrunden herfor er formentlig, at institutionen netop var i gang med et lederskifte. Ligeledes havde Anne ikke været på praktikstedet mere end få timer en enkelt dag, hvorefter hun blev sygemeldt.

³³ Enten er der tale om, at en bekendt har henvendt sig på praktikantens vegne, eller også har arbejdsgiveren kendt praktikanten lidt.

Placeringen i feltet bygger på de informationer, de interviewede har valgt at give os, dvs. ikke som sådan ”objektive fakta”. Det er indtrykket, at interviewpersonerne har valgt at videregive oplysningerne så åbent og præcist, som det har været dem muligt, naturligvis med en vis risiko for visse forglemmelser eller misforståelser. I 6 ud af 8 interviews med praktikanterne har vi haft adgang til de sagsakter, som socialforvaltningen lå inde med ved interviewtidspunktet og har derved haft mulighed for at supplere med oplysninger fra disse.

Tabellerne har til hensigt at give et indblik i interviewpersonernes kapital-mængde og sammensætning, samt sociale løbebane, herunder social baggrund, arbejdsmarkedserfaring, historie i det sociale system, familiemæssige situation og problemer af forskellig art.

I tabellen er de langvarige og praktikanterne med afsæt i Bourdieus kapitalbegreb placeret med udgangspunkt i deres egen og forældrenes *kulturelle, økonomiske og sociale kapital*. Det er så vidt muligt tilstræbt at placere interviewpersonerne i systematisk rækkefølge, så de der har den laveste kulturelle kapital optræder først, mens eksempelvis Mogens, som placeres højest, kommer til sidst. Idet vi ikke (gennemgående og altid) har haft alle relevante oplysninger til rådighed er placeringen tillempet og indikatorerne for de enkelte kapitalformer er i nogen grad forsimplet, som det fremgår af det følgende.

Kulturel kapital opfattes her først og fremmest som skolegang, uddannelse, samt erhvervsrelaterede kurser. Vi har valgt også at medtage uafsluttede forløb i skemaet, hvor der ikke er udstedt eksamensbevis som den officielle anerkendelse, der umiddelbart kan omsættes til symbolsk kapital. Vurderingen er, at alle påbegyndte skole- og uddannelsesforløb (af en vis længde) påvirker den pågældendes habitus/dispositioner i en eller anden udstrækning, selvom de uafsluttede forløb ikke umiddelbart giver adgang til de samme muligheder og anerkendelse.

Derudover vurderes forældrenes uddannelsesmæssige baggrund som særdeles vigtig for interviewpersonernes kulturelle kapital, idet forældrenes kulturelle kapital til en vis grad kan overføres til deres børn som akkumuleret kapital, og dermed, hvis den overleverede kapital er positiv, give en slags forspring i forhold til deres egen erhvervelse af kulturel kapital i form af senere uddannelse. Forældrenes kulturelle kapital vises derfor i samme kolonne som interviewpersonernes.

Eventuelle forskelle i *økonomisk kapital* blandt kontanthjælpsmodtagerne er vigtig, dels fordi økonomisk kapital i sig selv giver adgang til anerkendelse, dels fordi økonomisk kapital er let omsættelig til symbolsk kapital, blandt andet ved køb af statusbehæftede forbrugsgoder (så som

dyrt tøj, rejser, boligindretning mv.). Sidstnævnte er sjældent opnåeligt for disse mennesker, der ofte igennem mange år har levet af beskedne (overførsels)indkomster.

Den mest indlysende indikator for økonomisk kapital er interviewpersonernes indkomst (for kontanthjælpsmodtagernes vedkommende kontanthjælp). Udover indkomst er faktorer som formue, gæld og økonomisk hjælp fra personens netværk væsentlige i forhold til den økonomiske kapital – herunder boligform (ejer eller lejebolig) og eventuel. samlevers økonomiske situation. Med hensyn til formue forholder det sig således, at ingen af kontanthjælpsmodtagerne eller deres eventuelle ægtefæller er i besiddelse af betydelige formuer, idet formuer³⁴ (på mere end 10.000 kr. for personen og 20.000 for ægtefæller) skal (op)bruges som forsørgelsesgrundlag, inden borgeren er berettiget til kontanthjælp. Nogle få interviewpersoner bor i ejerbolig, hvilket giver en økonomisk kapital, som dog ikke umiddelbart giver adgang til forbedring af deres økonomiske situation, men på længere sigt for nogle giver mulighed for at realisere eventuel friværdis (blot ikke så længe de er på kontanthjælp). Desuden giver det at eje sin egen bolig formentlig ligeledes adgang til symbolsk kapital, idet det i dag synes forbundet med mere status at bo i ejerbolig end i lejebolig.

I de fleste tilfælde har vi kendskab til de eventuelle ægtefællers eller samlevers erhvervsmæssige status, hvilket efter vores vurdering ligeledes spiller ind på interviewpersonernes økonomiske kapital. I nogle tilfælde ved vi, at to samlevende vælger ikke at gifte sig, fordi det ville betyde at kontanthjælpsmodtageren ville miste kontanthjælpen på grund af mandens eller konens indtægt. Familier, hvor den ene part har ordinært arbejde må alt andet lige formodes at være bedre stillet økonomisk end de familier, som også optræder her, hvor begge parter er på kontanthjælp. Ingen af de interviewede er dog samlevende eller gift med personer, der har høj økonomisk kapital. I langt de fleste tilfælde er ægtefællen/samleveren enten kontanthjælpsmodtager eller ufaglært.

I forhold til den økonomiske hjælp fra interviewpersonernes eventuelle sociale netværk har vi desværre ikke systematiske oplysninger. Det er ikke vores indtryk, at dette er videre udbredt. En enkelt giver udtryk for at få økonomisk hjælp fra sine forældre. På trods af, at nogle oplysninger er mangelfulde, mener vi alligevel at kunne give et kvalificeret skøn over de langvarige og praktikanternes samlede økonomiske kapital. Alt i alt lever samtlige kontanthjælpsmodtagere af yderst beskedne indkomster.

³⁴ Formue kan eksempelvis være overskydende skat, opsparing i pengeinstitut, bil eller sommerhus, hvorimod det typisk ikke betragtes som formue at bo i ejerbolig, medmindre friværdien i nogle tilfælde i sig selv betragtes som en formue (www.bm.dk/sw6186.asp).

(Social)Mobilitet er i denne sammenhæng næsten udelukkende relateret til interviewpersonernes arbejdsliv, samt kontakten til det sociale system. Ønsket er at give læseren en fornemmelse af interviewpersonernes voksne livsforløb med overordnet fokus på relationen til arbejdsmarkedet og det sociale system og dermed et skøn over deres anciennitet indenfor feltet, dvs. arbejdsmarkedet og kontanthjælpssystemet i Kommunen. Dette anses for centralt i forhold til kontanthjælpsmodtagernes habitus og for deres placering og videre mulighedsrum i feltet. For næsten ingen af de langvarige eller praktikanterne gælder, at de har opnået nævneværdigt bedre positioner end deres forældre, som også gennemgående er (relativt) lavt placeret.

Social kapital refererer overordnet til kontanthjælpsmodtagernes netværk, så som familie, venner samt kontakter, der i en eller anden udstrækning har eller kan få værdi i feltet. I tabellen beskrives hovedsageligt interviewpersonernes familiemæssige netværk (forældre, børn, kærester eller samboende/ægtefæller), idet vi som hovedregel ikke har spurgt ind til andre former for netværk, så som venner, medlemskab af foreninger e.l. Til gengæld er der i interviewene med praktikanterne spurgt ind til, hvordan kontakten til praktikpladsen er skabt med det formål at undersøge, hvorvidt det personlige netværk er brugt til at få kontakt til arbejdspladsen.

Fremstillingen af interviewpersonernes *problemer* tager oftest udgangspunkt i interviewpersonernes beskrivelser af deres forskellige fysiske, psykiske og sociale problemer. I de tilfælde, hvor det har været muligt, er disse oplysninger sammenlignet med oplysninger fra de enkeltes sagsakter. I sidste ende er de skitserede problemer vores vurdering af deres samlede situation, således at eksempelvis betegnelserne ”sociale”, ”familiemæssige” og ”psykiske” problemer er vores overordnede konkluderende karakteristik af interviewpersonernes situation foretaget på baggrund af oplysninger fra interviews og i nogle tilfælde sagsakter.

Gennemgående i tabellen interviewpersonernes anonymitet søgt sikret ved at benytte mere overordnede betegnelser for eks. uddannelser, sygdomme, arbejdspladser, praktiksteder mv.

5.4 Kontanthjælpsmodtagernes placering i feltet

Kontanthjælpsmodtagernes position i feltet virker ved første øjekast mere ensartede end arbejdsgivernes, men som vi skal se er der alligevel strukturerende forskelle. Placeringen i kategorier som *lav, middel og høj* i forhold til kapitalmængde kan naturligvis diskuteres, idet denne er baseret på et fagligt skøn fra vores side. Der er tale om en relativ rangering i relation til de øvrige interviewpersoner (kontanthjælpsmodtagere og arbejdsgivere) og ud fra de kapitalformer, som i forhold til interviewmaterialet lader til at have (særlig) værdi i feltet.

Figur 5: Viser praktikanternes og de langvarige kontanthjælpsmodtageres skønnede kapitalfordeling og sociale løbebane på interviewtidspunktet.

	Kulturel Kapital	Økonomisk Kapital	Social kapital	Mobilitet	Problemer
Erik (51 år)	Lav: 7. Klasse Ingen uddannelse Forældres kulturelle kapital: Moderen har ingen uddannelse; ufaglært arbejde hele livet. Ingen arbejdsløshed. Faderen har ingen uddannelse	Lav: Kontanthjælp (i lidt over et år) Lejebolig	Fraskilt to gange Begge ægtefæller ufaglærte Voksnet barn, som er i gang med kort uddannelse Forældrenes venskab med arbejdsgiveren Claus muligvis udslagsgivende for etableringen af Eriks praktikforløb	Har altid fisket - indtil kontanthjælpsstart. I praktik som arbejdsmand 6 timer om dagen – sygemeldt fra praktikken Fortsat på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007)	Diagnose på fysisk skade i ryg efter arbejdsulykke Ingen afklaring ultimo 2007
Anja (34 år)	Lav: 9. klasse Ingen uddannelse Forældrenes kulturelle kapital: Moderen har muligvis en kort uddannelse Faderen har arbejdet ufaglært, indtil han blev syg Fem søskende: ingen har uddannelse.	Lav: Kontanthjælp (i ca. 17 år) Ejerbolig Bor sammen med kæreste, som har ordinært arbejde (arbejdsløs ved genkontakt)	Samboende Ikke hjemmeboende datter med store psykiske problemer Sporadisk kontakt til en af sine søskende	Arbejdede som helt ung med ufaglært fabriksarbejde Har været på kontanthjælp de sidste 17 år Langvarigt i praktik samme sted; rengøring. Fortsat på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007)	Psykiske og sociale problemer, samt alkoholmisbrug Ikke anerkendte arbejdsskader i arme og ryg. Ingen afklaring ultimo 2007
Laura (22 år)	Lav: 9.klasse Ingen uddannelse Forældrenes kulturelle kapital: Moderen har sent i livet taget en kort uddannelse; ingen arbejdsløshed Faderen ingen uddannelse; ufaglært arbejde, i de senere år i mellemløststilling; ingen arbejdsløshed	Lav: Kontanthjælp (i ca. 7 år) Lejebolig Bor sammen med kæreste, som har ordinært arbejde (bor alene ved genkontakt) Hjemmeboende barn	Har et barn; gravid. Samboende med faderen til det kommende barn (Kort efter fødslen går parret fra hinanden) To søskende: En faglært (men arbejder som ufaglært); En på kontanthjælp med problemer der minder om informantens	Periodiske sommerferiejobs, samt ufaglærte jobs. Efter det fyldte 18. år udelukkende kontanthjælp. Har været i praktik som køkkenmedhjælp. Sygemeldt fra praktikken pga. graviditetsgener Fortsat på kontanthjælp (barsel) ved geninterview (ultimo 2007)	Psykiske problemer (ingen diagnose) Aktuelt også fysiske graviditetsgener Ingen afklaring ultimo 2007
Jesper (20 år)	Lav: 8. klasse Ingen uddannelse	Lav: Kontanthjælp (2-5 år)	Kæreste Bor sammen med en	Opvokset på børnehjem, samt i forskellige	Indlæringsproblemer

	Forældres kulturelle kapital: Forældres kapital ukendt og skønnes irrelevant, idet informanten er hittebarn. Plejefamiliernes kapital er der ikke spurgt ind til.	Ungdomsinstitution (- lejebolig ved genkontakt)	anden beboer i en udslusningslejlighed i forbindelse med en ungdomsinstitution	plejefamilier. Udelukkende kontanthjælp. Ingen ordinær erhvervs erfaring. Aktiveret i praktik under hele perioden flere forskellige steder – det ene sted langvarigt Stadig på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007)	Ingen afklaring ultimo 2007
Trine (28 år)	Lav: 9. klasse Ingen uddannelse Forældrenes kulturelle kapital: Faderen ingen uddannelse, har altid fisket. Nu førtidspension Moderen ingen uddannelse, fabriksarbejde – ledsygdom i mange år; visiteret til fleksjob for 5 år siden	Lav: Kontanthjælp (næsten uafbrudt i 12 år) Lejebolig Kæresten har ordinært arbejde Hjemmeboende børn	Tre børn Samboende med mand, hvis arbejde betyder jævnlig fravær fra hjemmet – Bor sammen med ny kæreste ved genkontakt Noget omtumlet privatliv igennem mange år Tre søskende uden uddannelse – heraf en på kontanthjælp	Perioder på kontanthjælp siden sit fyldte 16. år. Har indimellem haft forskellige ufaglærte jobs og påbegyndt forskellige lærepladser Har igennem de sidste 5 år gentagne gange været sygemeldt I praktik som staldmedhjælp 6 timer om dagen (reelt 4-5 timer) Fortsat på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007), men visiteret til fleksjob	Fysiske symptomer i nakke og ryg efter ulykke Afklaret ultimo 2007 (visiteret til fleksjob³⁵)
Anne Marie (42 år)	Lav: 9. klasse Ingen uddannelse Forældres kulturelle kapital: Faderen ingen uddannelse Moderen ingen uddannelse Begge forældre ufaglært arbejde, samt langtidsledige (i 2-5 år), da Anne Marie var ung Er begge førtidspensio-	Lav: Kontanthjælp (ca. 8-9 år) Lejebolig Kæresten ligeledes på langvarig kontanthjælp Fire hjemmeboende børn (- Bor alene med sine børn i lejebolig ved genkontakt)	Bor for tiden alene med børn Har mange børn (>5) Kæresten er misbruger Tre søskende; to har en kort videregående uddannelse og en ingen – alle tre arbejder Anne Maries to ældste (voksne) børn er faglærte og arbejder	Flyttede tidligt hjemmefra. 1 år som ung pige i huset 1 år i ufaglært arbejde Derefter arbejdsløs på kontanthjælp Sommerferieafloser på fabrik Herefter på kontanthjælp Ufaglært fabriksarbejde; 10-årig ansættelse – dog afbrudt af mange barselsperioder Langvarig kontanthjælp	Familiemæssige problemer i form af børn med forskellige tidskrævende sygdomme og handicaps. Har en mindre alvorlig/ikke anerkendt skulderskade Ingen afklaring ved genkontakt primo 2008

³⁵ Næste udfordring er at finde et fleksjob.

	neret			Aktivering på kommunalt projekt Fortsat på kontanthjælp ved genkontakt (primo 2008)	
Kaj (49 år)	Lav: 7. klasse Ingen uddannelse Forældrenes kulturelle kapital kendes ikke!	Lav: Kontanthjælp (2 år) Konen på førtidspension Bor i lejebolig Hjemmeboende børn	Gift Har fem børn (2 hjemmeboende) Flere af børnene har problemer (herunder kriminalitet/fængsel, selvmordsforsøg)	Forskellige ordinære jobs. Herefter fiskede Kaj i knap 20 år – stoppede pga. rygskeade Herefter på kontanthjælp – aktivering Ordinært arbejde Herefter kontanthjælp – aktivering på det ordinære arbejdsmarked; de sidste to år har han så været i praktik det samme sted	Sociale-/ familie-mæssige problemer Rygskeade – mindre alvorlig/ikke anerkendt Kunne ikke genkontaktes – flyttet til udlandet.
Bo (45 år)	Lav: 10. klasse Ingen uddannelse Forældrenes kulturelle kapital kendes ikke!	Lav/middel: Kontanthjælp (i mange år) Lejebolig	Enlig Har tre børn med forskellige kvinder Ser det ene barn jævnligt. Et barn er anbragt i familiepleje. Bo's mor bor i nærheden og hende ser han en del til Mange søskende; Bo ser lidt til nogle af dem	Ledighedsperiode efter folkeskolen Herefter i forsvarer i nogle år, som konstabel – stopper pga. høreskeade Herefter ordinært arbejde forskellige steder. Problemer i familien og psykiske problemer hos Bo fører til arbejdsløshed og kontanthjælp Herefter kortvarige ansættelser på det ordinære arbejdsmarked og indimellem kontanthjælp Langvarig kontanthjælp – I praktik forskellige steder på det ordinære arbejdsmarked	Sociale problemer; sandsynligvis psykisk sygdom Er i samtalerapi hos en psykolog og får desuden til tider medicin for at "falde til ro" Kunne ikke opsøges - Ingen genkontakt!
Lone (33 år)	Lav: 10. klasse Senere påbegyndt men uafsluttet HF enkeltfag Forældrenes kulturelle kapital kendes ikke!	Lav/middel: Kontanthjælp (i 15 år) Samboende har ordinært arbejde Hjemmeboende børn	Samlevende 2 børn, hvoraf den ene bor hos faderen.	Ung pige i huset efter skolen. På kontanthjælp siden hun blev 18 år Første barn som 19-årig Har ikke haft ordinært arbejde	Psykiske problemer (selvværdsproblemer og lign.), samt ikke anerkendte fysiske problemer (Mén i ryg, nakke og skuldre efter ulykke for få år

		Lejebolig		siden Sygemeldt under alle graviditeter Har løbende været i forskellige former for aktivering, også på det ordinære arbejdsmarked	siden) Kunne ikke opsøges - Ikke genkontaktet!
Hans (46 år)	Lav/middel: 9. eller 10. klasse Kort uddannelse indenfor forsvaret Forældrenes kulturelle kapital kendes ikke!	Lav: Kontanthjælp (ca. 3 år) Lejebolig Gæld	Bor alene, men har kæreste Et barn, som han ser jævnligt	Ufaglært arbejde i to år, herefter uddannelse i forsvaret. Fyret pga. spritkørsel Længerevarende ufaglært arbejde; siger op pga. uenighed med ledelsen Langvarig kontanthjælp, herunder aktivering (dels på det ordinære arbejdsmarked og dels i kommunale projekter)	Knæskade, muligvis alkoholmisbrug samt social utilpassethed Kunne ikke opsøges - Ingen genkontakt!
Jens (45 år)	Lav/middel: 10. klasse Faglært Forældres kulturelle kapital: Moderen har ingen uddannelse. Har haft forskelligt ufaglært arbejde Faderen faglært, men har også haft meget forskelligt ufaglært arbejde – ingen længerevarende ledighed	Lav: Kontanthjælp (2-3 år) Lejebolig	Enlig Begge forældre døde Ingen søskende Ingen børn	Perioder med forskellige former for kortvarigt, ufaglært arbejde Mange arbejdsledighedsperioder, herunder langtidsledighed Længerevarende ansættelsesforhold, der påbegyndes som ”praktik” Herefter forskelligt ufaglært arbejde. Udstationeret i 16 måneder med FN. Derefter arbejdsledighed, afbrudt af korterevarende ufaglært arbejde. Nu langvarigt på kontanthjælp Aktiveret på et af kommunens projekter, siden han kom på kontanthjælp Fortsat på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007); dog tre måneder i fast arbejde, herefter fyret.	Alkoholmisbrug og psykiske problemer Ingen afklaring Primo 2008 (i alkohol-afvænnings)

Gitte (32 år)	Lav/middel: 10. klasse Et år på teknisk skole AMU-kurser Påbegyndt men uafsluttet kort uddannelse. Forældres kulturelle kapital kendes ikke!	Lav/middel: Kontanthjælp (mere end 2 år) Ægtefælle har ordinært arbejde, Gitte får derfor ikke fuld kontanthjælp Muligvis ejerbolig Hjemmeboende børn	Gift Manden er ufaglært, med fast arbejde Fire hjemmeboende børn	Et år som ung pige i huset Herefter en del forskellige korterevarende ordinære jobs. Opgiver forskellige uddannelsesforsøg. Første gang på kontanthjælp i 1994 Herefter indimellem ordinært arbejde og kontanthjælp, hvor hun er i praktik forskellige steder på det ordinære arbejdsmarked, samt på kommunens egne projekter	Lettere psykiske problemer (selvværdsproblem er og lign.) Rygskade – ikke anerkendt? Ingen genkontakt!
Mona (37 år)	Lav/Middel: 10. klasse HF på VUC Forældres kulturelle kapital: Faderen er faglært og har altid arbejdet indenfor sit fag Moderen uden uddannelse. Ufaglært arbejde hele sit liv. Tre søskende – alle faglærte. To arbejder ikke indenfor faget, men med ufaglært arbejde.	Lav: Kontanthjælp (3-4 år) Lejebolig Hjemmeboende børn	Enlig Et halvt stort barn Fortæller hun har mistet flere venner fordi hun er på kontanthjælp	Efter folkeskole ungarbejder på fabrik – stopper på grund af fysiske gener Revalideret (10. klasse, samt HF) Finder ordinært ufaglært arbejde som tilpasses sygdommen (uden om kommunen) – arbejder på virksomheden i 10 år. Sygemeldes, først dagpenge, herefter langvarig kontanthjælp Gentagne arbejdsprøvninger – visiteret til fleksjob, men kan ikke klare det antal timer., som kommunen kræver Fortsat kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007)	Diffuse smerter, muligvis psykiske problemer Ingen afklaring ved geninterview ultimo 2007
Anne (40 år)	Lav/Middel: 10. klasse Handelsskole Faglært Forældrenes kulturelle kapital: Faderen er faglært,	Lav/Middel?: Kontanthjælp (4 år) Lejebolig (får formentlig hustrubidrag) Hjemmeboen-	Skilt To halvstore børn Enlig	Har arbejdet i en del år forskellige steder inden for sit fag (alle steder med mange sygedage). Langtidssygemelding fører til fyring. Et par år på	Psykiske og fysiske problemer (ingen diagnose) Ingen afklaring ultimo 2007

	har desuden fisket. Moderen har kort videregående uddannelse. Ingen arbejdsløshed trods at de begge har arbejdsskade med mén.	de børn		sygedagpenge, herefter langvarigt på kontanthjælp. Eksmand havde høj økonomisk og social/symbolsk kapital Sygemeldt fra praktikstedet i omsorgssektoren Fortsat på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007)	
Susanne (32 år)	Middel: Handelsskole (uafsluttet) Køkkenassistent (EFG – 1-årig uddannelse) HF på VUC Pædagoguddannelse (uafsluttet – mangler 1½ år) Forældres kulturelle kapital: Moderen (enlig) har mellemlang videregående sundhedsfaglig uddannelse Nu fortidspensionist	Lav/Middel: Kontanthjælp (mere end 2 år) Gift Manden ligeledes på kontanthjælp Hjemmeboende barn Ejrbolig	Gift Et barn Gravid	Første gang på kontanthjælp som 17-årig Herefter påbegyndt flere uddannelser uden at gennemføre Efter forsøg på at gennemføre pædagoguddannelsen: barsel, herefter kontanthjælp – påbegynder en ny kort uddannelse, men opgiver på grund af rygsmerter Undervejs et par korterevarende ordinære jobs, samt forskellige former for aktivering – også på det ordinære arbejdsmarked	Ikke anerkendt, ikke diagnosticeret ledsygdom Ingen genkontakt!
Louise (31 år)	Middel: Handelsskole HF enkeltfag Faglært Forældres kulturelle kapital: Moderen kontoruddannet, samt faglært. I periode hjemmegående. Ingen arbejdsløshed. Faderen har en kort uddannelse; ingen arbejdsløshed.	Lav/Middel: Kontanthjælp (½ år – inden da på revalidering) Lejebolig (bor til leje i et hus som hendes forældre har købt til hende) Får ofte hjælp af forældrene	Enlig Gravid	Fleire års erhvervs erfaring – ufaglært arbejde indenfor forskellige områder bl.a. omsorgssektoren og fabrik. En periode som konstitueret leder på en skole Har opgivet forskellige planer på arbejdsmarkedet på grund af sin sygdom Praktik to timer	Fysisk anerkendt og diagnosticeret ledsygdom Ingen afklaring ultimo 2007

	En bror med kort-mellemlang uddannelse; lederstilling.			dagligt i omsorgssektoren med kontakt til brugerne Fortsat på kontanthjælp (barsel) ved geninterview (ultimo 2007)	
Mogens (62 år)	Høj: Kontoruddannet Folkeskolelærer Lang videregående universitetsuddannelse (humanistisk) Forældres kulturelle kapital: Moderen mellemlang videregående uddannelse, Faderen politimand, senere opsynsmand for skovvæsenet, Fire søskende med mellemlange uddannelser	Lav: Kontanthjælp (ca. 1½ år) Lejebolig	Enkemand. Voksen datter, som har lang videregående uddannelse Højtuddannet kæreste i job med høj økonomisk og symbolsk kapital	Har arbejdet som folkeskolelærer det meste af sit liv Derudover 10 år som højt placeret administrativ leder i større sjællandsk kommune. I praktik i butik Fortsat på kontanthjælp ved geninterview (ultimo 2007)	Alder Afklaret: Skal pensioneres om få år.

Efter denne skematiske præsentation vil vi i de følgende afsnit knytte nogle yderligere bemærkninger til de langvarige og praktikanternes placering i feltet, særligt i relation til deres kulturelle kapital, samt til forskellige former for feltspecifik kapital. Vi har valgt at koncentrere det følgende om disse kapitalformer, da det ud fra interviewmaterialet lader til, at især forhold relateret til disse påvirker kontanthjælpsmodtagernes relation til arbejdsmarkedet.

Kontanthjælpsmodtagernes kulturelle kapital og arbejdsmarkedet

Generelt er kontanthjælpsmodtagerne lavt placeret; også når det gælder den i feltet vigtige kulturelle kapital, hvor de fleste placeres lavt til lav/middel. Kun én ud af de 17 (Mogens) vurderes som højt placeret i forhold til kulturel kapital (i relation til de øvrige og i relation til arbejdsgiverne), idet han både har en læreruddannelse, samt en lang videregående uddannelse indenfor humaniora. Nogle få er faglærte (mange af disse har dog ikke brugt uddannelsen i praksis), og nogle har forsøgt sig med korte eller mellemlange videregående uddannelser, dog uden at gennemføre. Generelt kan kontanthjælpsmodtagernes familier (forældre³⁶ og søskende) ligeledes placeres lavt med hensyn til kulturel kapital, idet uddannelsesniveauet i

³⁶ I få tilfælde er der tale om stedforældre, hvis kontanthjælpsmodtagerne er vokset op med sådanne.

opvækstfamilierne generelt er meget lavt – uddannelsesniveauet hos kontanthjælpsmodtagerne ligner overordnet uddannelsesniveauet hos den øvrige familie. Der er således for de flestes vedkommende tale om *manglende* akkumulering af kulturel kapital. Som tabellen viser, lader der således til at være en klar sammenhæng mellem kontanthjælpsmodtagernes uddannelsesmæssige baggrund og den kulturelle kapital, som er akkumuleret i familien. Denne manglende akkumulering af kulturel kapital bidrager ifølge specialets teoretiske optik til en del af forklaringen på, hvorfor de fleste af de langvarige og praktikanterne er gået andre veje end gennem uddannelsessystemet. Indenfor det mulighedsrum deres sociale baggrund skaber og som præger deres habituelle dispositioner ligger uddannelse (især de boglige) således fjernt for disse mennesker. Dette kan ligeledes beskrives som *negativ social arv* eller *chanceulighed*, som sociologen Morten Ejrnæs foretrækker at benævne det (2008). Ejrnæs kritiserer måden, hvorpå begrebet *social arv* oftest anvendes for bredt og uklart. Han anbefaler, at begrebet social arv erstattes af to mere præcise begreber: *chanceulighed* og *risikofaktorer i barndommen*, hvor chanceulighed netop dækker over den strukturelt betingede ulighed i chancerne for opnåelse af uddannelse og status. Således vægtlægges bl.a., at der ikke er tale om nogen deterministisk sammenhæng.

Ifølge Erik Jørgen Hansen, der igennem mange år har beskæftiget sig med og forsket i social arv, eksisterer der er en (nærmest) urokkelig social ulighed, der udgøres af de klassemæssigt bestemte forskelle i sandsynligheden for opnåelse af de høje uddannelsesniveauer:

"Denne ulighed i chance indebærer, at det kræver en større indsats, flere afsavn og mere held at opnå en lang uddannelse og en høj indkomst for børn fra arbejderklassen end for børn fra andre samfundslag. Det gælder faktisk til alle tider og i alle samfund. For Danmarks vedkommende eksempelvis således, at godt 50 pct. af børnene, vokset op i akademikerhjem eller i andre opvækstmiljøer med megen kundskabskapital, ender med at have en lang eller mellemlang videregående uddannelse mod 8 pct. blandt dem, der er vokset op i den ikke-faglærte arbejderklasse." (Hansen 2007: 67)

Måske kan vi tilføje, at risikoen for at havne på langvarig kontanthjælp, når man tilhører denne ikke-faglærte arbejderklasse, som Hansen benævner dem, ligeledes synes markant højere. Dette synes underbygget af den kendsgerning, at den gruppe af kontanthjælpsmodtagere i Kommunen, som vi har interviewet placerer sig meget lig den samlede gruppe af kontanthjælpsmodtagere på landsplan, når det gælder uddannelse. I en undersøgelse fra SFI, der er baseret på en survey blandt et repræsentativt udsnit af kontanthjælpsmodtagere fra hele landet, angives det, at godt 67 % ingen erhvervsuddannelse har (Bach 2002: 38-39). Blandt kontanthjælpsmodtagere over 30 år er det 57 %, der ingen erhvervsuddannelse har, hvilket tilsvarende gælder for 37 % af befolkningen over 30 år som helhed. Der er således blandt kontanthjælpsmodtagere en

overrepræsentation af personer uden uddannelse. Den tendens, vi ser i vores materiale, hvor 11 ud af 17 (altså ca. 2/3) ingen erhvervsuddannelse har, lader således ikke til at falde helt ved siden af det generelle billede. SFI-undersøgelsen inkluderer imidlertid *alle* kontanthjælpsmodtagere, dvs. matchgruppe 1-5 og dermed også de arbejdsmarkedsparete. Det har ikke været muligt at finde tilsvarende tal for gruppen af ikke-arbejdsmarkedsparete kontanthjælpsmodtagere. Men ifølge en anden SFI undersøgelse, som beskæftiger sig særligt med de svageste kontanthjælpsmodtagere³⁷, har 83 % af disse på landsplan ingen erhvervsuddannelse (Bach og Boll 2003: 28).

Vi vil gerne understrege, at når vi i det følgende viser, hvordan den negative sociale arv (chanceuligheden) synes at præge de langvarige og praktikanternes muligheder i forhold til arbejdsmarkedet, netop er tale om chanceulighed og ikke deterministiske sammenhænge imellem opvækstmiljø, lav kulturel kapital og livsforløb. Det er således ikke *umuligt* at gennemføre en videregående uddannelse, hvis man kommer fra et opvækstmiljø med lav kulturel kapital. Som nævnt i "Begrebsafklaringen" skyldes det omfattende fokus på reproduktionen i denne undersøgelse, at interviewpersonerne netop er udvalgt, fordi de (med undtagelse af Mogens!) er blandt de såkaldt tungeste ledige og har massive problemer. Således er det (formentlig) også en metodisk implikation, når vi hos disse mennesker så tydeligt ser tegn på reproduktion.

Ifølge flere af interviewpersonerne er netop uddannelsesmæssige kvalifikationer særdeles vigtige i konkurrencen om de ledige jobs på et arbejdsmarked, som er præget af et øget krav om uddannelse:

"Interviewer: *Vil det sige, at det handler om, at det arbejde du kan gå ud og finde... og du kan rimelig nemt finde et arbejde [en praktikplads, red.]... men det arbejde du kan finde, der har de ikke råd til at betale dig en almindelig løn. Er det det, det handler om?* **Kaj: Ja...** *Blandt andet...* **Interviewer:** *Blandt andet? Hvad handler det mere om? (...)* **Kaj:** *Hvis du læser aviserne, så mere og mere i dag så er det faglærte og faglærte og faglærte og du skal ha' uddannelse, uddannelse, uddannelse og uddannelse. Du får sværere og sværere ved at finde et arbejde på en almindelig arbejdsplads.(...)." (Kaj: 37)*

³⁷ De svageste kontanthjælpsmodtagere er i defineret som kontanthjælpsmodtagere, der har "modtaget kontanthjælp, introduktionsydelse eller været aktiveret stort set hele tiden i mindst 4 år, dog fraregnet de personer iblandt dem, som har fået rejst sag om førtidspension, er visiteret til fleksjob, kun har børnepasningsproblemer eller kun har ledighed som problemer." (Bach og Boll 2003: 28)

Den lave uddannelsesmæssige kapital opleves af Kaj og flere af de andre som en barriere i sig selv.

At mulighedsrummet i forhold til uddannelse hænger sammen med den akkumulerede kulturelle kapital i familien, finder vi ligeledes belæg for i interviewene, når vi ser på italesættelsen af holdningen til uddannelse. Vi ser således visse antydninger af, at de kontanthjælpsmodtagere, som er opvokset med uuddannede forældre har en anden indstilling til uddannelse og arbejde, end de der er opvokset med forældre, der i et eller andet omfang har taget en uddannelse. De færreste italesætter således et ønske om uddannelse, når samtalen falder på deres hidtidige eller fremtidige planer og ”karriere”(-drømme). Dette kan muligvis ses som et udtryk for, at disse mennesker reelt ikke betragter uddannelse, som en del af deres mulighedsrum. Mogens derimod, hvis forældre begge havde mellemlange uddannelser, har taget flere uddannelser og bl.a. også senere i sit voksne liv gennemført en lang videregående uddannelse. Der er ligeledes mange tegn i interviewet på, at uddannelse (og den type arbejde en sådan kan føre til) spiller en stor rolle for Mogens’ (positive) selvopfattelse, som en person med høj status.

Flere af de yngre interviewpersoner har forsøgt sig med skoleforløb, som de af forskellige årsager har afbrudt (Gitte, Lone og Susanne). Disse påbegyndte, men uafsluttede, uddannelsesforsøg, kan ses som tegn på en (internaliseret) holdning til, at uddannelse er værdifuldt – en holdning som kan stamme fra den dominerende diskurs. De afbrudte forløb og de interviewedes beskrivelser i forbindelse hermed viser imidlertid, at disse mennesker af forskellige årsager har store vanskeligheder ved at gennemføre disse uddannelsesforløb. En af årsagerne er formentlig, at de ikke magter at præstere tilstrækkeligt i et felt, som bygger på, at deltagerne besidder en vis mængde akkumuleret kulturel kapital. Dette kan underbygges med beskrivelser fra flere af kontanthjælpsmodtagerne om oplevelser fra skole- og uddannelsessystemet. Et eksempel er Lone, som har forsøgt at tage HF- enkeltfag:

”Interviewer: Hvordan oplevede du at droppe ud af det.. hvordan...? **Lone:** Jamen, det skete helt af sig selv og.. så sagde jeg til sidst: ”Jamen, det kan jeg ikke det her... Det går alt for hurtigt.. Det er på et niveau jeg slet ikke.. **er..** overhovedet.. Jeg har en tiende klasse, så er det det, jeg kan... Og det der med at sidde på skolebænken, det fandt jeg altså også ud af, det var ikke mig.. overhovedet... Jeg var **så** træt... Jeg troede ikke det kunne.. det kunne lade sig gøre at blive så træt af at sidde stille på en stol og sidde og følge med i en time...” (Lone: 7)

Lones træthed kan tolkes som en kropslig modvilje, en fornemmelse af ikke at høre hjemme i uddannelsessystemet, hvilket understreges med konstateringen, at uddannelsen var på et niveau, hvor hun slet ikke *er*!

Der er en tendens blandt interviewpersonerne med uuddannede forældre til hurtigt at "give op" i forbindelse med skole og uddannelse, hvilke ligeledes kan tolkes som en reaktion på denne habituelle malplacering.

"(...) jeg kom på det der social og sundheds... øh hvad hedder den uddannelse der? Det gik så bare ikke så godt. Ehm, jeg havde nogle personlige problemer og... det kørte så bare sammen. Og... jamen, når du ikke kan få hovedet til at fungere og... og få det hele sat i orden deroppe, jamen, så kan du heller ikke tage en uddannelse... Og så gik det bare ned. Og så fik jeg så lov til at gå op til geneksamen, men altså, du skal jo stadig ha' styr på det, og har du ikke det, jamen, så kan du ikke tage geneksamen (...) **Interviewer:** *Men du opgav tanken om at tage den uddannelse der?* **Gitte:** *Det gjorde jeg, fordi jamen så... kom der en kæreste ind i billedet, og så fandt jeg jo så ud af, at det arbejde jeg havde, jamen, det kunne sgu' da egentaget være lige så godt, som en uddannelse, så kunne jeg lige prøve og se om jeg ikke ku' tjene nogen penge."* (Gitte: 10-11)

Gitte giver i citatet udtryk for, at det er lige så godt at komme ud og tjene penge (nu og her!) som at gennemføre en uddannelse. Herved synes hun ikke at basere sine handlinger/praksis på en langsigtet vurdering af sine fremtidsmuligheder, hvor uddannelse er en reel mulighed. Uddannelse tager tid. Det tager tid at akkumulere kulturel kapital, og det kræver store investeringer af arbejde, især for mennesker, der som Gitte ikke besidder nedarvet kulturel kapital, der giver et langt bedre udgangspunkt for at klare sig indenfor uddannelsessystemet. Samtidig giver investeringen i uddannelse ikke noget umiddelbart afkast i form af løn. Afkastet kommer først senere i form af symbolsk kapital, symboliseret ved eksamensbeviset, og ikke mindst i form af en udvidelse af fremtidsmulighederne på arbejdsmarkedet.

Eksempler på personer, som lægger vægt på at tilegne sig symbolsk kapital igennem uddannelse, er Mogens, Louise og Susanne. Fælles for disse personer er, at der i deres familier er relativt megen akkumuleret kulturel kapital set i forhold til de øvrige kontanthjælpsmodtagere. Følgende citat er et tydeligt eksempel på denne holdning til uddannelse:

"Interviewer: *Hvad fik dig til at fortsætte så [med uddannelsen, red.], når du havde på fornemmelsen, at det nok ikke..* **Louise:** *(Afbryder) Jamen, det var nok det der med at.. hvis jeg stod med et dårligt eller to dårlige skuldre, eller hvad jeg stod med, så stod jeg i det mindste også med et svendebrev (...) At.. så havde jeg noget... Og det var nok det der var den største sejr for mig, det var jeg havde noget. Om jeg så var... færdig bagefter, hvis man kan sige det sådan, det tænkte jeg ikke på.. på det tidspunkt."* (Louise: 19)

Louise har således ved at gennemføre HF og en faglig uddannelse, opnået en vis mængde symbolsk kapital, som placerer hende i en lidt bedre position i forhold til arbejdsmarkedet, også selvom hun på grund af fysiske problemer, ikke kan bruge denne til at opnå beskæftigelse.

Den lave kulturelle kapital er (ifølge de nævnte undersøgelser) udbredt blandt kontanthjælpsmodtagere i Danmark generelt, og det synes på baggrund heraf nærliggende at betragte lav kulturel kapital som én (men givetvis ikke den eneste) af de objektive sociale årsager til, at disse mennesker befinder sig på kanten af arbejdsmarkedet. I kraft af manglende akkumuleret kulturel kapital i opvækstfamilierne og herefter lav mobilitet i deres egen livsbane er de på forhånd dårligere stillede og i større risiko for at blive ekskluderet fra arbejdsmarkedet, end de der har nedarvet og tilegnet sig større kulturel kapital. Det er selvfølgelig ikke alt, der kan tilskrives chanceuligheden. Når flere af de langvarige og praktikanterne, som vi ser, opgiver at gennemføre en uddannelse, er der således også andre forhold end forældrenes lave kulturelle kapital, der ser ud til at gøre sig gældende. Blandt andet kan biologisk nedarvede kognitive evner/intelligens og indlæringssevne spiller en (måske endda stor) rolle. Dette gør sig formentlig gældende for flere af vores interviewpersoner. Dette kan dels underbygges af sagsakter, som løfter sløret for psykologundersøgelser og intelligensprøver, der kan støtte en sådan forklaring, dels underbygges det af erfaringer fra interviewene. Ligeledes bekræfter en af arbejdsgiverne, at hans praktikant har store indlæringsvanskeligheder, som ifølge arbejdsgiveren har afgørende betydning for hans muligheder indenfor uddannelsessystemet og arbejdsmarkedet (Anders: 6).

Feltspecifik kulturel- og helbredsmæssig kapital

Som vi har set det i Figur 5 (side 65-71) er samtlige langvarige og praktikanter prægede af forskellige problemer og har desuden for manges vedkommende kun korterevarende erfaringer fra det ordinære arbejdsmarked (dette gælder især kvinderne: Anja, Laura, Lone, Susanne, Trine, men også Bo og Jesper). Problemerne og de sparsomme erfaringer fra arbejdsmarkedet lader til i nogen grad at hænge sammen og medvirke til at placere interviewpersonerne endnu dårligere i relation til arbejdsmarkedet, hvilket vi vil gøre rede for i det følgende.

De interviewede arbejdsgivere beskriver en række ”personlige egenskaber”, som de mener, er vigtige for at kunne begå sig på en arbejdsplads, og giver samtidig udtryk for, at deres praktikanter i langt de fleste tilfælde *ikke* besidder disse egenskaber. Disse ”mangler” er ifølge de interviewede arbejdsgivere, sammen med kontanthjælpsmodtagernes fysiske og/eller psykiske

(helbredsmæssige) problemer, afgørende for, at de ikke får ordinær ansættelse på arbejdspladsen og kan således betragtes som barrierer i forhold til at opnå ansættelse på det ordinære arbejdsmarked.

Set med dette speciales teoretiske optik kan man betragte disse såkaldt personlige egenskaber og problemer i en mere social og strukturel kontekst som *feltspecifikke kapitalformer* i relation til arbejdsmarkedet (i Case-Kommunen). Ifølge denne optik er det, der omtales af arbejdsgiverne som personlige og individuelle kompetencer eller problemer imidlertid ikke (bare) individuelle og personlige, men derimod i nogen grad strukturelt og socialt betingede. Vi vil således argumentere for, at disse kvalifikationer og problemer netop i kraft af at kunne betragtes som en form for feltspecifik kapital, hænger sammen med især kontanthjælpsmodtagernes kulturelle kapital, samt ancienniteten i felterne (arbejdsmarkedet i Case-Kommunen og det sociale system).

Kvalifikationerne, som efterspørges af arbejdsgiverne, kan opfattes som strukturelt betingede, dels fordi efterspørgslen på specifikke egenskaber er påvirket af arbejdsmarkedets karakter, udvikling og krav til arbejdskraften på et givet tidspunkt og sted, og dels fordi disse kvalifikationer kan opfattes som værende habituelle dispositioner, der afhænger af aktørens (især kulturelle) kapital og position indenfor feltet, samt vedkommendes sociale historie (herunder blandt andet ancienniteten i feltet). De kontanthjælpsmodtagere, som hverken har uddannelse eller arbejdsmæssige erfaringer, og som for manges vedkommende måske oven i købet har været på kontanthjælp det meste af deres voksne liv, har således typisk ikke erfaret og indarbejdet de spilleregler og forventninger, som tages for givet af andre aktører på arbejdsmarkedet – de har ikke lært at spille spillet på arbejdsmarkedet og er derfor nærmest på forhånd udelukket fra at deltage.

Kontanthjælpsmodtagerne kan i denne forbindelse groft inddeles i tre grupper i forhold til den sociale løbebane på arbejdsmarkedet/feltet (se evt. Figur 5. side 65-71): En gruppe med meget lidt eller ingen erfaring med det ordinære arbejdsmarked (Laura, Anja, Jesper, Susanne, Lone, Bo, Trine). Dem kalder vi "*De løse*". En gruppe med relativ megen erfaring fra det ordinære arbejdsmarked, der dog ligger mange år tilbage - for flere af disse er der tale om mange forskellige kortvarige ansættelsesforløb (Gitte, Anne Marie, Mona, Hans, Anne). Dem kalder vi "*De løsgjorte*". Og til sidst en gruppe med relativt stabil tilknytning til arbejdsmarkedet, indtil for relativt kort tid siden (Kaj, Erik, Mogens, Louise), som vi kalder "*De tidligere faste*".

De kvalifikationer og kompetencer, vi i denne sammenhæng betragter som feltspecifikke og som de interviewede arbejdsgivere efterspørger af deres praktikanter og medarbejdere, er udover

faglige kvalifikationer³⁸ (i form af uddannelse) eksempelvis: Tydelig interesse og motivation for arbejdet, vilje og evne til at arbejde selvstændigt, vilje og evne til at tage ansvar, mødestabilitet, evne til at begå sig socialt på arbejdspladsen, samt i nogen grad fleksibilitet og omstillingsparathed.

Michael, der er skoleleder, fortæller her om nogle af de ting, han kigger efter hos potentielle medarbejdere:

”(...) så ville jeg se på om det var stabil arbejdskraft.. om det var en jeg ville kunne regne med. Det er klart, når jeg kun har én rengøringsassistent, så hjælper det jo ikke noget, hun er syg en gang om ugen... Det duer ikke. Jeg har ikke nogen reserve jeg sådan lige kan hente ind umiddelbart. Det er svært. Og det ville koste mig penge.

Interviewer: *Så stabilitet er meget vigtigt?* **Michael:** *Det er det..* **Utrolig vigtigt** **Interviewer:** *Andre ting?*

Michael: *Jamen det kunne være at.. fleksibilitet for eksempel. En der har lyst til at yde en ekstra indsats i nogle perioder.. hvis der var behov for det.. En der var.. modtagelig overfor, hvis der skulle ske nogle ændringer på skolen.. Vi bygger lidt om en gang imellem og sådan noget. Kan man tilpasse sig det? Kan man stå for de forandringer? Man skal være forandringsparat. Det hjælper ikke noget man er fastlåst og ikke kan tåle at der er.. kaos rundt omkring en. Fordi det er der altså bare på en skole.. Det er aldrig det samme. Der er aldrig en uge der er helt ens. Såh... så skal man selvfølgelig have lyst til at være.. på en skole... **Interviewer:** *Så lysten... eller motivationen?* **Michael:** *Ja, det er klart altså. Den skal da være der.. Det hjælper ikke noget det er pest og være.. rengøringsassistent.. på en skole, vel (...) Jamen Anja har interessen for at arbejdet. Det har hun. (...) men hun er i hvert fald ikke stabil arbejdskraft. Det er hun ikke. Og hun skal have hjælp til at finde ud af, hvad det er hun skal gå og lave.. er ikke selvstændig” (Michael: 18-19)**

På nogle få områder lever mange af praktikanterne op til arbejdsgivernes forventninger, herunder især når det gælder motivation og interesse for arbejdet. På langt de fleste områder er arbejdsgivernes vurderinger dog, at praktikanterne ikke besidder de efterspurgte egenskaber i et omfang, som de forventer en medarbejder bør i forhold til at kunne bestride et ordinært (ufaglært!) arbejde.

Når arbejdsgiverne taler om tidligere praktikforløb, som mislykkes eller aldrig kommer i stand, nævnes oftest den manglende motivation fra kontanthjælpsmodtagernes side. Dette element nævnes slet ikke i relation til de aktuelle praktikanter.

³⁸ Ingen af praktikanterne i vores undersøgelse har faglærte funktioner i praktikforløbet. Skulle de ansættes i job (ordinært eller på særlige vilkår), ville der formentlig være tale om ufaglærte jobs. Derfor er de faglige kvalifikationer, som mange arbejdsgivere nævner, sekundære i denne analyse.

På helt afgørende punkter falder de fleste praktikanter igennem: De færreste betragtes af arbejdsgiverne som stabile eller omstillingsparate og fleksible. Nogle mangler ifølge arbejdsgiverne desuden i dén grad fornemmelse for, hvad der er acceptabelt at sige i forskellige sammenhænge og til hvem, og opleves blandt andet derfor som særdeles ressourcekrævende for arbejdsgivere og kollegaer.

Praktikanterne Mogens og Louise er undtagelser. De vurderes af arbejdsgiverne som til fulde at besidde de rette egenskaber. I relation til den omtalte teoretiske optik er det væsentligt at lægge mærke til, at netop Louise og Mogens i forhold til de øvrige har relativ stor kulturel kapital og samtidig stor erfaring fra det ordinære arbejdsmarked. De er således habituelt socialiseret ind i feltet. Louise er dog af fysiske årsager ikke i stand til at arbejde det antal timer, som et ordinært arbejde kræver og kan derfor ikke ansættes på praktikstedet.

Man kan, som nævnt, ligeledes tale om en anden type feltspecifik kapital, som kontanthjælpsmodtagerne oftest mangler: Et godt *helbred*. Langt overvejende italesætter arbejdsgiverne praktikanternes fysiske eller psykiske helbred som direkte eller indirekte årsag til, at de ikke kan ansætte praktikanten i ordinært arbejde også selvom flere gerne ville. Praktikanternes helbredsmæssige kapital er simpelthen for dårlig!

Umiddelbart et uomtvisteligt individuelt problem. Dette ”fænomen” kan dog også ses som præget af strukturelle forhold, idet fordelingen af sygdom og sundhed i nogen grad er socialt og strukturelt betinget. Interviewpersonernes problemer, som ofte er af fysisk eller psykisk karakter kan således ses i sammenhæng med deres øvrige kapital i relation til feltet, hvilket understøttes af forskning, som belyser den sociale arvs betydning for fordelingen af sundhed og sygdom i befolkningen. Blandt andre Niels Kristian Rasmussen og Erik Jørgen Hansen har beskæftiget sig med, hvorledes den sociale arv indvirker på befolkningens uddannelsesmæssige kvalifikationer, livsstil, sundhedsvaner og helbred mv.

I Erik Jørgen Hansens undersøgelser vises som nævnt, hvordan store forskelle i unges uddannelsesforløb er afhængig af, hvilket uddannelsesniveau deres forældre har (Hansen 1995 og 1999: 65-66).

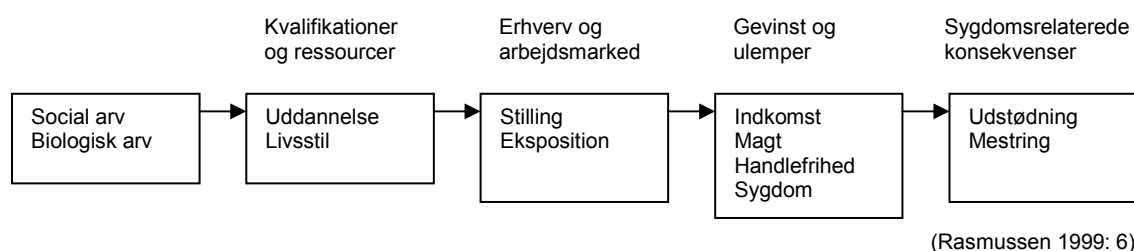
Niels Kristian Rasmussen fremfører blandt andet, at de tre faktorer:

”Uddannelse, helbred og livsstil er vigtige dele af den menneskelige kapital, der påvirker de muligheder den enkelte har for at klare sig på arbejdsmarkedet. Uddannelsens betydning er evident: meget få attraktive, vellønnede jobs gives til personer uden at de har en videregående uddannelse. De attraktive jobs er jobbene uden helbredsrisici. Hvis man har muligheden for at vælge mellem jobs, vælger man de rene og ikke-belastende jobs. En usund livsstil, f.eks.

rygning, er ved at blive et handicap for at få et attraktivt job og det samme er et dårligt helbred (...) Det er især kvinder uden erhvervsuddannelse, der i tilfælde af sygdom risikerer at blive udstødt” (Rasmussen 1999: 6-7)

Relationen imellem social arv, uddannelse og muligheder på arbejdsmarkedet over sygdom og udstødning mv. illustreres i nedenstående figur.

Figur 6. Trin i produktionen af sociale forskelle i sundhed og sygelighed

Sygdommene, som de mennesker, vi har interviewet, lider af, hænger formentlig ofte sammen med flere års hårdt arbejde og nedslidning, dårlig ernæring og overvægt pga. manglende viden om kost og motion, samt manglende overskud og økonomi til at gøre noget ved dette. At netop disse mennesker er syge, kan formentlig et stykke ad vejen relateres til deres sociale baggrund og mængden af kapital, idet deres lave kulturelle kapital oftest kun giver adgang til ufaglærte jobs, der ikke er særligt vellønnede og ofte er præget af ensidigt gentaget, fysisk hårdt arbejde.

I nedenstående citat får vi et lille indblik i, hvor kompleks situationen kan være for både arbejdsgiveren, som egentlig gerne vil ansætte praktikanten, hvis hans helbred var bedre. Og for praktikanten, som trods sin dårlige ryg forsøger at yde en ”ordinær” arbejdsindsats, hvilket viser sig at blive nærmest *selvdestruktivt* på grund af hans dårlige helbred!

”Claus: (...) Lægevæsenet har været.. for længe om og gå til værks og vil jo ikke gøre nogen ting. De vil jo ikke operere ham.. Og det tror jeg er den eneste løsning for ham. Han kommer aldrig til og kan.. virke uden. Det tror jeg ikke... Og da han så spurgte, om han måtte have lov til og sige til kommunen om han måtte komme herud. Så siger jeg: ”Ja, det må du sådan set godt. Men jeg vil bare sige dig.. det er hårdt ved benene at gå på betongulv hele tiden.. Det siger jeg til dig.. på forhånd... Men altså.. hvis du mener du kan holde til det, så er det i orden.”.. Og der gik så en.. en fjorten dage – tre uger, så var det jo galt med ryggen. Så fik han jo bevilget et par sikkerhedssko.. af kommunen **Interviewer:** Okay. **Claus:** Som det skulle være bedre at gå i. Men han har faktisk ikke været her siden. **Interviewer:** Okay.. så det var rigtig nok at det var for hårdt? **Claus:** For mig at se er det rigtigt.. Men han mener jo stadigvæk, at han kan.. komme tilbage, eller hvad jeg ligesom.. fornemmer

på ham. Men.. jeg mener det er.. det er for hårdt for hans.. bentøj og gå på det beton **Interviewer:** *Ja.. men det er dit indtryk, at han gerne vil?* **Claus:** *Ja, det har i hvert fald været mit indtryk..”* (Claus: 5)

Claus mener altså, at Erik ville kunne komme til at arbejde igen, hvis han blev opereret i ryggen, ellers ikke. Men i modsætning til Claus, som for nyligt fik opereret sin hofte for egen regning på et privathospital, fordi han ikke ville vente til det blev hans tur i det offentlige sundhedssystem, har Erik ikke råd til at købe sig til behandling indenfor det private sundhedssystem. Derfor må Erik vente på, at det offentlige sundhedsvæsen beslutter, hvorvidt og eventuelt hvordan de kan og vil hjælpe ham. Ved genkontakten året efter det første interview ventede Erik stadig og havde ikke arbejdet eller været i praktik, siden han blev sygemeldt fra praktikstedet. Til gengæld er hans tilstand nu forværret på grund af et tiltagende alkoholmisbrug! Noget Erik i øvrigt selv var opmærksom på kunne ske, når han ikke har tilknytning til arbejdsmarkedet. I det følgende citat er Erik ved at fortælle om et tidligere forløb på et revalideringscenter:

”Erik: *(...) Normalt skulle jeg bare være derude i otte uger, men jeg fik tolv.. Det var nok, fordi jeg selv bad om det, tror jeg.* **Interviewer:** *Hvordan kan det være.. du bad om det?* **Erik:** *Det var, fordi jeg ville hellere være derude end at gå ber [hjemme, red.].. og blive idiot og så har jeg.. lidt nemt ved det der [løfter øllen som står ved siden af ham, red.] ved siden af, ikke.. Derfor! .. Så havde jeg noget at stå op til om morgenen.. ligesom jeg har nu.. herude ved den vognmand..”* (Erik: 3)

Erik er et godt eksempel på en person, der grundet manglende uddannelse har haft hårdt fysisk arbejde hele sit arbejdsliv, og nu har mistet fodfæstet på arbejdsmarkedet, fordi hans krop ikke længere kan klare det hårde arbejde. Og således et eksempel på hvordan arbejdstagerens kapital og dermed positionen i feltet spiller ind på risikoen for udstødning af arbejdsmarkedet. Flere af de andre taler på samme vis om mere eller mindre alvorlige arbejdsskader, som imidlertid sjældent er anerkendt som barrierer i det kommunale system (Anja, Kaj, Hans, måske også Mona og Susanne).

”Ja, jeg vil næsten vædde på at oppe i skuldrene der er det jo slidgigt...så jeg er lidt ked af og... skulle løfte nogen ting. **Interviewer:** *Ja.* **Anja:** *Og det er også på grund af, at jeg har jo lavet noget siden jeg var.. Jeg arbejdede jo på en fabrik, siden jeg var fjorten...tretten-fjorten år....Det er mens jeg går i skole og så...så arbejde samtidig om natten.. og så siden komme hjem og.. så skulle jeg lige sove to-tre timer, inden jeg skulle på skolen og...og så tage på arbejde der.. om aftenen igen der...så derfor* **Interviewer:** *Det er derfor du er blevet slidt ned?* **Anja:** *Ja”* (Anja: 2)

(Se også Kaj: 3)

Opsummering: Hvor befinder kontanthjælpsmodtagerne sig i feltet?

Opsummerende kan vi slå fast, at de langvarige og praktikanterne befinder sig i meget udsatte positioner i feltet med generelt lav kapital i forhold til flere af de kapitalformer, som er væsentlige i feltet.

Udover den uddannelsesrelaterede kulturelle kapital mangler de fleste, som nævnt også en række andre afgørende feltspecifikke kvalifikationer, der som sagt især handler om, at de ikke er socialiseret ind i feltet og derfor ikke har lært at spille spillet på arbejdsmarkedet. De udviser således generelt mangler i forhold til en række kvalifikationer, som arbejdsgiverne opfatter som væsentlige i henhold til ordinær beskæftigelse – herunder evnen til at tage selvstændigt ansvar, fleksibilitet, situationsfornemmelse og ikke mindst mødestabilitet.

Netop mødestabiliteten hænger formentlig igen sammen med en anden afgørende mangel i forhold til feltspecifik kapital. For sammen med, og formentlig til en vis grad som følge af deres lave kulturelle (og økonomiske) kapital, er det tydeligt, at stort set alle kontanthjælpsmodtagerne (i større eller mindre udstrækning) kan placeres meget lavt i forhold til den for arbejdsmarkedet meget afgørende feltspecifikke *helbredsmæssige* kapital. Overordnet set er det ifølge dette speciales optik ikke tilfældigt, at netop disse mennesker er syge – også dette kan i nogen grad ses som sammenhængende med deres sociale baggrund og lave kapital.

5.5 Arbejdsgivernes position i feltet

Som kontanthjælpsmodtagerne placeres nu de enkelte arbejdsgivere efter mængden af kapital i feltet.

I forhold til arbejdsgiverne bygger vi på en skønnet vurdering af deres økonomiske kapital – deres årsløn kender vi ikke, men vi forsøger at placere dem ud fra et overordnet kendskab til lønninger indenfor hhv. det private og det offentlige arbejdsmarked, de enkelte brancher og deres uddannelsesmæssige og erfaringsmæssige baggrund, først og fremmest baseret på data fra spørgeskemaundersøgelsen om hhv. årsindkomst, uddannelse, branche og køn.

Når det gælder kulturel kapital, har vi udelukkende benyttet oplysninger om arbejdsgivernes egen uddannelsesmæssige baggrund og altså ikke deres forældres som hos kontanthjælpsmodtagerne.

I tabellen søger vi ligeledes at give et lille indblik i arbejdsgivernes sociale og symbolske kapital. I interviewene er der ikke decideret spurgt ind til disse emner, men i de fleste interviews gives alligevel et overordnet indblik i arbejdsgivernes netværk og kontaktfladen i forhold til lokalsamfundet. Sammen med social kapital har vi valgt at vise et skøn over arbejdsgivernes symbolske kapital, der afhænger af mængden af de øvrige kapitalformer, og ligeledes af deres

erhvervsrelaterede anciennitet og nuværende ansættelse/stilling. Symbolsk kapital er, som beskrevet i begrebsafklaringen, således ikke en selvstændig kapitalform som de andre kapitalformer, men er det, de andre kapitalformer kan omdannes til, når de har værdi indenfor et bestemt felt. Vores vurdering er, at det i sig selv giver adgang til anerkendelse dvs. symbolsk kapital i feltet at være leder/arbejdsgiver. På den anden side bliver man kun leder i kraft af en vis mængde primærkapital. Især indenfor det offentlige kræver det ifølge interviewmaterialet en vis mængde kulturel kapital at blive ansat som leder, mens den sociale kapital lader til at være vigtigere indenfor det private.

Det springer i øjnene, at 3 ud af de 7 arbejdsgivere placeres lavt i forhold til kulturel kapital – de har ingen uddannelse efter folkeskolen. Herved placerer de sig i relation til kulturel kapital på samme niveau, som flertallet af kontanthjælpsmodtagerne. Disse arbejdsgivere er desuden karakteriserede ved enten nu eller tidligere, at have været ejere af egen virksomhed (Grete, Anders, Claus) (En rideskole, en transportvirksomhed samt et landbrug).

Figur 7. Viser et skøn over arbejdsgivernes kapitalfordeling og position

	Økonomisk kapital	Kulturel kapital	Social og symbolsk kapital	Mobilitet
Grete (60-65 år)	Lav: Efterløn – skønnet 150.000-200.000 Private sektor (bestyrelseset og -ledet virksomhed)	Lav: Gik ud af folkeskolen efter 7. klasse	Formentlig begrænset kontakthæde, på den anden side formentlig kendt af de fleste i lokalsamfundet. Begrænset symbolsk kapital: pga. lav kapital Daglig leder, men på efterløn. Jobbet består mest i rengøring o.l. – meget begrænset ledelsesansvar	Har tidligere ejet stedet, hvor hun nu arbejder – er nu ansat til at gøre rent, samt til forestående praktisk arbejde. Fungerer som daglig leder.
Marie (40-50 år)	Middel: Skønnet årsindkomst 300.000-400.000 kr. Offentlig ansat	Middel: En kort videregående, samt en mellemlang videregående uddannelse indenfor hhv. sundhed og humaniora – har arbejdet indenfor begge områder	Relativt stor kontakthæde i lokalsamfundet og til den kommunale forvaltning Relativt høj symbolsk kapital pga. uddannelse og især lederjobbet. Er leder af en mellemstor kommunal institution, dog relativt få års ledererfaring, offentlig ansat og kvinde.	Frivilligt arbejde under uddannelse – oprettede bl.a. en brugerstyret café. Senere souschef
Michael (30-40 år)	Middel: Skønnet årsindkomst 300.000-400.000 kr. Offentlig ansat	Middel: Mellemlang videregående uddannelse indenfor humaniora	Relativt stor kontakthæde i lokalsamfundet, men tilflytter! Relativt høj symbolsk kapital pga. uddannelse og især lederjobbet. Er skoleleder/inspektør på mindre folkeskole. Har ganske kort tids ledererfaring (1½ år), Skolen er lille og han er ung.	Ung og ikke så megen uddannelsesrelevant erhvervs erfaring

Elin (45-55 år)	Middel Skønnet årsindkomst 300.000-400.000 Offentlig ansat	Middel/Høj: Mellemlang videregående uddannelse indenfor sundhed/humaniora og efterfølgende lederuddannelse	Relativt stor kontaktflade i lokalsamfundet, men tilflytter! Relativt høj symbolsk kapital (måske lidt højere end de to foregående), som veludannet områdeleder på en mellemstor offentlig institution, med en del års ledererfaring. ”Headhunted” til nyt lederjob.	Har været med til at opstarte uddannelser inden for det område hun arbejder – har i den forbindelse undervist i 5 år
Anders (50-60 år)	Middel/Høj Skønnet årsindkomst 400.000-600.000 kr. Private sektor Selvstændigt erhvervsdrivende	Lav: Folkeskolen indtil 7- 9. klasse Fire år på landet	Relativt stor kontaktflade i lokalsamfundet, og ”indfødt” Ikke så stor symbolsk kapital Ingen uddannelse men klarer sig godt/god forretning	Selvstændig landmand i ca. 30 år - før det arbejde ”på landet”
Christian (45-55 år)	Høj: Skønnet årsindkomst 400.000-600.000 Private sektor - ansat	Middel HG (Grund- uddannelse på handelsskole) Intern leder- uddannelse indenfor detailhandelskæden	Lader til at være meget engageret i lokalsamfundet og har formentlig en fremtrædende og respekteret position i lokalsamfundet – stor kontaktflade. Formentlig både stor social og symbolsk kapital, idet han er leder i en ”velkørende” lokal afdeling af en større dagligvarekæde, med mange års ledererfaring samme sted og fra tidligere.	Har været ansat i detailkæden i mange år forud for stillingen som brugsuddeler.
Claus (55-65 år)	Høj: Private sektor Selvstændigt erhvervsdrivende - 26 ansatte	Lav: Folkeskole indtil 7. eller 9. klasse Fire år på landet	Lader til at have meget stor social kapital pga. mange kontakter i erhvervslivet og i kommunens centralforvaltning – sidder ligeledes i forskellige bestyrelser og erhvervsfora. Formentlig ligeledes stor symbolsk kapital, i relation til det lokale arbejdsmarked, idet han er mangeårig direktør i en velrenommeret virksomhed	Selvstændig direktør i eget firma gennem 36 år

I forhold til kontanthjælpsmodtagerne er arbejdsgiverne mere kapitalstærke i feltet. Grete er undtagelsen, idet hun kapitalmæssigt ikke adskiller sig nævneværdigt fra kontanthjælpsmodtagerne. Alligevel placerer hun sig højere i kraft af sin titel som daglig leder, som må formodes at give adgang til væsentlig mere anerkendelse/symbolsk kapital end kontanthjælpsmodtagerne.

Lidt firkantet kan man dele arbejdsgiverne op i to grupper: En gruppe med middel/stor kulturel kapital og middel økonomisk kapital; samt en gruppe med lav/middel kulturel kapital og middel/stor økonomisk kapital. Den gruppe, som er i besiddelse af relativ stor kulturel kapital er gruppen af offentlige ledere, der desuden alle har humanistiske uddannelser. Vi kalder dem ”De offentlige ledere”. Denne gruppe skønner vi især på baggrund af spørgeskemaundersøgelsen³⁹ at besidde middel økonomisk kapital. Den anden gruppe med middel til stor økonomisk kapital er

³⁹ Stort set alle ledere indenfor daginstitutionsområdet, skole og ældresektoren svarer i spørgeskemaet, at de tjener 300.000-400.000 kr. Nogle ganske få tjener 400.000-600.000 kr.

gruppen af ledere i det private erhvervsliv, hvoraf hovedparten (med undtagelse af Christian) er selvstændigt erhvervsdrivende. Denne gruppe har samtidig lav kulturel kapital, idet de ikke har nogen form for uddannelse. Undtagelsen er (igen) Christian, der har taget en intern lederuddannelse indenfor virksomhedens egen organisation og derfor skønnes at besidde middel kulturel kapital. Vi kalder denne gruppe arbejdsgivere ”De selvstændige”.

Vi skønner generelt, at arbejdsgiverne i kraft af deres positioner ligeledes har stor symbolsk kapital i feltet. Alene i kraft af deres position som netop *arbejdsgivere* har de afgørende eller ofte endegyldigt indflydelse på, hvem der ansættes på netop deres arbejdsplads (igen med undtagelse af Grete), hvilket placerer dem i en indflydelsestig position på feltet. Arbejdsgiverne må således, som forventet, placeres væsentligt højere i feltet og det sociale rum end kontanthjælpsmodtagerne. Der eksisterer dermed et magtforhold i relationen mellem arbejdsgiverne og praktikanterne fra kontanthjælpssystemet, dels som følge af arbejdsgivernes generelt højere kapital, dels som følge af arbejdsgivernes status, som netop overordnede i forhold til praktikanterne.

5.6 Konstruktionen af en negativ klassificering

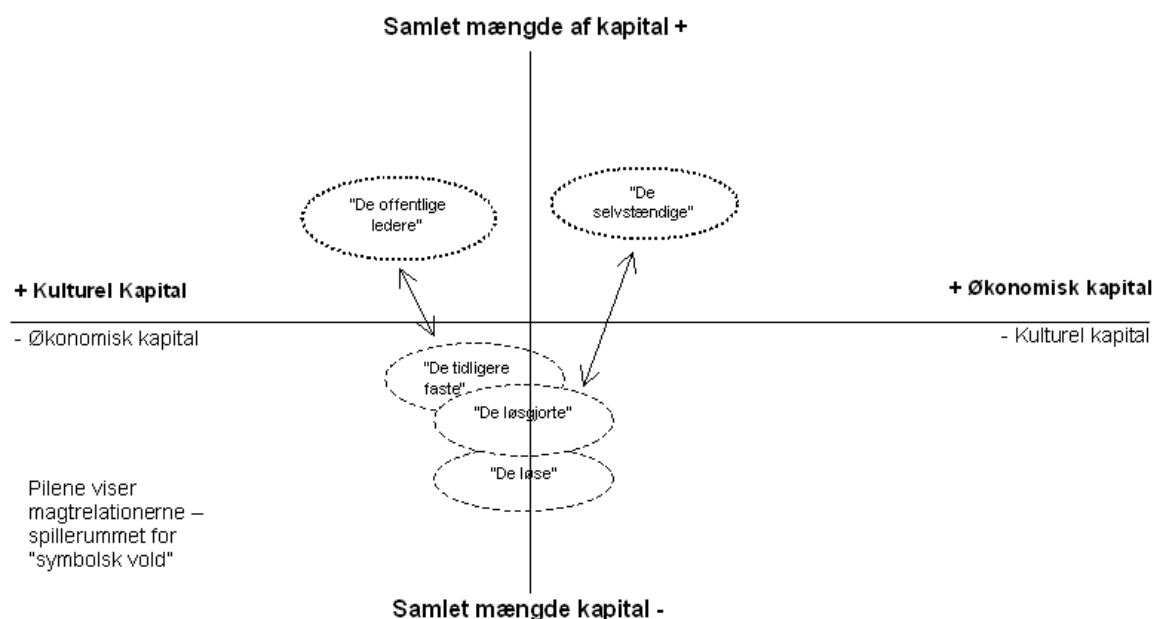
Den symbolske vold, som vi vil forsøge at udforske og karakterisere i de følgende afsnit, er som beskrevet under begrebsafklaringen et komplekst fænomen, der både hænger sammen med samfundets objektive strukturer og herunder især den ulige fordeling af ressourcer/kapital og samtidig med den måde, hvorpå disse sociale forhold afspejles i de klassifikationsskemaer, som ligger til grund for de sociale aktørers syn på og gruppering af hinanden og sig selv.

Placeringen indenfor feltet i relation til mængde og sammensætning af kapital, samt i relation til andre grupper, som vi har illustreret og diskuteret i det foregående afsnit, har, som vi vil vise i det følgende, afgørende betydning for, hvordan den symbolske vold udspiller sig. Det er således af afgørende betydning, at kontanthjælpsmodtagerne generelt placeres meget lavt, i dominerede sociale positioner præget af meget lav kapital. Særligt vigtig er måske den ringe forekomst af kulturel kapital, som ikke bare skyldes manglende uddannelse i kontanthjælpsmodtagernes egne liv, men ligeledes at de er vokset op i hjem, som er prægede af manglende akkumuleret kulturel (og økonomisk) kapital.

Som indikeret er det særdeles lave uddannelsesniveau og den ringe nedarvede kulturelle kapital efter alt at dømme ikke et særkende for de kontanthjælpsmodtagere, der deltager i herværende undersøgelse, men en tendens, der gør sig gældende for kontanthjælpsmodtagere generelt - en objektiv kendsgerning, som vi i de følgende afsnit vil argumentere for har betydning for den

symbolske vold, der ser ud til at udspille sig overfor kontanthjælpsmodtagerne. Det er således i relationen mellem den strukturelle fordeling af kapital og måden kontanthjælpsmodtagerne omtales og opfattes på, at den symbolske vold opstår, som en udøvelse af magt overfor magtesløse. Og som en internaliseret nedvurdering af dem selv og den gruppe de magtesløse betragtes som en del af...

Figur 8: Grov skitse over kontanthjælpsmodtagerne (de langvarige og praktikanterne), samt arbejdsgivernes placering i feltet i det sociale rum i forhold til hinanden.

Den symbolske vold virker bag om ryggen på de sociale aktører. Den udøves igennem habitus' dispositioner, idet den indskrives i de skemaer for opfattelse, vurdering og handling, som danner grundlag for individernes praktiske forhold til verden. Således er den symbolske vold skjult for aktørerne, og analysen af interviewene er derfor vores teoretiske fortolkning af interviewpersonernes udsagn – en teoretisk fortolkning af datamaterialet, som ligger langt fra den oprindelige fænomenologisk inspirerede tilgang til interviewene.

I det følgende beskrives og fortolkes de interviewedes oplevelser af en negativ stempling, som kan give et indblik i, hvad denne kategorisering indebærer, i hvilke sammenhænge den "kommunikeres" og hvorledes de selv forholder sig til den.

Kontanthjælpsmodtagernes oplevelse af negativ kategorisering

I genanalysen af de kvalitative interviews med de 9 langvarige, som blev gennemført for cirka 2 år siden fremstår der meget tydeligt en italesættelse af en negativ kategorisering, som opleves af disse mennesker i forskellige sammenhænge i deres sociale liv, og som hænger sammen med, at de er på kontanthjælp. Oplevelserne af denne kategorisering bliver fremhævet ofte og gennemgående i disse interviews. Italesættelsen af en oplevet negativ kategorisering går igen i interviewene med praktikanterne, men der er ligeledes forskelle, som vi skal se på de følgende sider.

Særligt kvinderne fortæller, hvordan de oplever, at kontanthjælpsmodtagere generelt og de selv stemples som dovne – at der er noget galt med personer på kontanthjælp, at kontanthjælpsmodtagere generelt ikke er stabile, ikke gider arbejde og sågar er ”dumme” i betydningen uintelligente (alle udtryk hentet fra empirien). De har således en oplevelse af, at det ikke så meget er deres objektive *evne* til at arbejde, der stilles spørgsmålstejn ved, men at der i højere grad er tale om en stempling eller stigmatisering af deres personlighed, i Goffman’sk forstand, en (moralsk) nedvurdering. Disse mennesker oplever gennemgående, at de som kontanthjælpsmodtagere placeres i en kategori, der behæftes med en lang række negative og moralsk angribelige karakteregenskaber.

Mona, som er langvarigt på kontanthjælp, udtrykker den generelle negative kategorisering meget klart:

”Jamen, man bliver sat i bås... det oplever jeg... øh at når man ender i den situation, ligesom jeg er, så i samfundet mister man faktisk sin identitet og bliver betragtet som om at... man er dårligt begavet og ikke nogen ting værd og sådan nogen ting...” (Mona: 2)

Som Mona oplever mange af de andre, at de på grund af deres arbejdsløshedssituation nedvurderes socialt med denne kategorisering. Dette kommer tydeligst frem i kontanthjælpsmodtagernes italesættelse af interaktionen med andre mennesker – og tydeligst i interviewene med de langvarige, men også hos praktikanterne. Et andet eksempel ses hos den langvarige kontanthjælpsmodtager Susanne:

*”(...) **for eksempel** hvis du møder nogen fremmede mennesker... ”Nå, hvad laver du så?” [siges i en emsig tone]. Det er det allerførste du altid bliver spurgt om: ”Hvad laver du så?” (...) og så hvis man siger: ”Jamen øøøh jeg er arbejdsløs” [siges med en spæd stemme].. **Nå**, men så bliver der da **straks** kigget ned på en, og så når man så siger, at man er **BISTANDSKLIENT** [siger ordet meget højt] det er da simpelthen det laveste af det laveste, ik”* (Susanne: 8)

Næsten samstemmende fortæller Gitte:

"Og det er slet ikke sjovt og ska'... nå ja, men hvad laver du nu om dage, hvis du er med dine børn i skole, ikke også, til forældremøde... "ja, men hvad laver du? Arh, jeg er på kontanthjælp, på aktivering... Den er ikke sjov"
(Gitte: 17)

Oplevelsen af negativ kategorisering og stempeling fører, som det antydes i de foregående citater, til en følelse af mindreværd i forhold til omgivelserne i kraft af positionen som arbejdsløs på kontanthjælp. I det teoretiske perspektiv kan man sige, at der er tale om en positionering i forhold til den symbolske vold, hvilket vi vil beskrive og nuancere yderligere senere i analysen.

Den måde, hvorpå andre aktører opfatter disse mennesker, som tilhører kategorien "kontanthjælpsmodtager", medfører forskellige negative reaktioner og fører til en oplevelse hos kontanthjælpsmodtagerne af at blive ekskluderet i forskellige sociale sammenhænge. Dette kan yderligere eksemplificeres i følgende citat med Anne Marie, der skammer sig over at være på kontanthjælp:

"Men altså... hvis jeg har.. modt nogle nye mennesker og de spørger, hvad jeg laver og.. jeg siger, jeg er på kontanthjælp.. "NÅ".. så bliver de sådan lidt stive og.. og så er det ligesom det og så.. så snakker man ikke mere sammen og.. og jeg føler mig virkelig.. jøkket på bare, fordi jeg siger jeg er på kontanthjælp. Interviewer: Jøkket på..? Anne Marie: Ja.. (...) hende der, hun er bare bistandsmodtager, hende kan vi ikke bruge til noget, altså hvorfor skal vi stå og snakke med sådan en, vi er direktørfrue eller et eller andet, ik'... og det har jeg det meget dårligt med, så mange gange, når der er nogen der spørger, hvad jeg laver, nå men jeg.. laver bare noget, der skal til [nævner en større produktionsvirksomhed; red.], jeg fortæller ikke hvad jeg.. hvem jeg... det gør jeg ikke.. jeg skammer mig over det... at være kontanthjælpsmodtager (...) Interviewer: Hvilken forskel havde det gjort, hvis nu du var på dagpenge? Anne Marie: Jamen, så havde jeg jo ikke være kontant... eller bistandsklient vel, jeg havde jo ikke fået penge fra kommunen vel, som folk tror at... det er jo alle dem de betaler vi får (...) Jeg ville nok have været mere glad i dag... kunne se noget...mere positivt [hendes stemme knækker]..."(Anne Marie: 14)

Anne Marie oplever den sociale nedvurdering i ansigt-til-ansigt relationer i hverdagen. Hun giver indirekte udtryk for, at den sociale nedvurdering fører til en ekskludering fra det samfundsmæssige fællesskab og oplever en skamfuldhed, der kan tolkes som en internalisering af de dominerendes syn på kontanthjælpsmodtagerne.

Oplevelsen af at være socialt nedvurderet som kontanthjælpsmodtager præger på forskellig vis beskrivelserne af interaktionen med andre mennesker (hos både Laura, Trine, Anne Marie, Kaj,

Bo, Lone, Hans, Jens, Gitte, Anne, Mona og Susanne). Der er ikke blot tale om en nedvurdering fra fremmede; den negative kategorisering udøves ligeledes af mennesker, der opfattes som venner:

*"Ja, også hvis du sidder.. sammen med dine venner. Siger du at: "Nå, jamen jeg er på kontanthjælp", i hvert fald de venner jeg har.. de stejler jo fandeme. Men siger du: "Jamen, jeg.. arbejder der." Jeg siger altid: "Jeg er på arbejde." Jeg siger ikke: "Jeg er i praktik." Nej, jeg arbejder! "Nå, jamen **fin**t. Nå, hvad laver du der?".. Så er man lige pludselig inde i varmen og.. man bliver **accepteret som.. menneske** [vores fremhævelse, red.]. Men siger du går på kontanthjælp og går derhjemme og laver ikke en skid. Hold da op, ikke.. Så er man simpelthen det argeste.. skidt." (Anne: 25-26)*

I citatet antydes, at anerkendelsen (accepten) som et værdifuldt menneske sættes i forbindelse med lønarbejdet. Som ekskluderet fra arbejdsmarkedet er Anne ligeledes ekskluderet fra den samme værdsættelse som andre "arbejdende mennesker". Derfor vælger hun, og flere af de andre interviewede (mere eller mindre bevidst) at fortie den detalje, at de er i aktivering eller praktik og på kontanthjælp, og vælger i stedet at lade eksempelvis praktikken fremstå som et ordinært arbejde. Praktikken kommer på den måde til at fungere som en mulighed for, at kontanthjælpsmodtageren med Goffmans ord i sociale sammenhænge kan "passere"⁴⁰ over i en anden og mindre stigmatiseret kategori – i hvert fald for en stund (Goffman 1975: 97-100).

Der er mange forholdsvist enslydende beskrivelser i interviewene af de bibetydninger, som kontanthjælpsmodtagerne oplever, er knyttet til kategorien "kontanthjælpsmodtager" eller "bistandsklient", som nogen betegner det. Ifølge de interviewede associeres kategorien "kontanthjælpsmodtager" af andre med karaktertræk som *dovenskab* og *dumbhed*, og de karakteriseres som *samfundsnassere*. De vurderes som mindre værdifulde mennesker og samfundsborgere, idet de ikke arbejder, men er på kontanthjælp.

"Jeg har decideret fået at vide... tre steder, hvor jeg var ude og søge arbejde, at jeg decideret var doven, når jeg kom fra... når jeg havde været i aktivering. Fordi dem på aktivering de gad ikke lave noget..." (Gitte 20).

(Se endvidere Trine: 19, Mogens: 12, Anne Marie: 10).

⁴⁰ *Passing* kan praktiseres af potentielt miskrediterede personer, hvor stigmaet ikke er umiddelbart synligt, hvilket det netop ikke er hos kontanthjælpsmodtagerne (Goffman 1975).

Der er dels tale om en generel nedvurdering foretaget af andre aktører i forskellige sociale sammenhænge, men også om en mere specifik nedvurdering i forhold til arbejdsmarkedet, som vi skal se i næstfølgende afsnit.

Oplevelsen af en negativ kategorisering italesættes ikke af en bestemt gruppe personer blandt de interviewede, f.eks. de der besidder særlig lidt kulturel kapital e.l. Også praktikanten Mogens, som ellers adskiller sig på mange måder fra de øvrige interviewpersoner, både i forhold til mængden af kulturel kapital, i forhold til sin tidligere tilknytning til arbejdsmarkedet og i måden, hvorpå han forholder sig til sin situation (mere aktiv), fortæller, hvordan han har oplevet, at der foregår en negativ kategorisering af kontanthjælpsmodtagere:

”Interviewer: *Så generelt er det **din** oplevelse i hvert fald, at man bliver behandlet anderledes, når man er i virksomhedspraktik?* **Mogens:** *Ja.. altså.. **ja**, der bliver du betragtet som.. ja groft sagt andenrangs menneske. Jamen altså der bliver stillet lighedstegn mellem kontanthjælp og.. dum.”* (Mogens: 16-17)

Det er netop bemærkelsesværdigt, hvor enslydende kontanthjælpsmodtagerne beskriver denne negative kategorisering til trods for, at deres positioner og livssituationer i øvrigt er forskellige, både hvad angår alder, uddannelse, familieforhold, helbred og tidligere erfaringer på arbejdsmarkedet mv. Som vi skal se senere, er der dog nuancer i måden, hvorpå de forskellige interviewpersoner *positioneres* og *positionerer* sig i forhold til denne ”stigmatiserende” kategorisering. Der tegner sig generelt visse forskelle mellem mænd og kvinder i forhold til oplevelsen af nedvurdering og stigmatisering. Hos kvinderne er stigmatiseringen, som vi har vist i det foregående, et vægtigt tema. Mændene nævner ikke stigmatiseringen og nedvurderingen på samme måde og i samme omfang som kvinderne. Nedvurderingen er ikke på samme måde et fremtrædende tema hos de mandlige interviewpersoner, om end de forholder sig til den. Hans insisterer på, at han ikke gider tage sig af, hvordan andre betragter ham:

*” (...) så det interesserer mig ikke om naboen... går forbi og siger: Nå, men det er ham der på kontanthjælp og sådan noget. Jeg kan ikke bruge det til en skid... så det kan altså ikke sætte mit pis i kog...det kan det ikke...så det, nej, en bums en bums og en nasser og.. nej altså, ved du hvad la’ folk snakke, ik’ også, kan de få noget sladder i gang på grund af mig, jamen så er jeg da lykkelig...**det** er jeg virkelig, sådan har jeg det med det.. altså jeg er sgu’ blevet kaldt alverdens ting, ik’ også.”* (Hans: 17)

Hans modsætter sig på det *kræftigste*, at han lader sig påvirke af den negative kategorisering, hvilket vi ser som udtryk for at han *netop* påvirkes og i allerhøjeste grad er opmærksom på omgivelsernes

syn på ham. Når Hans så udtrykkeligt understreger, at han er ligeglad, er dette nok mest af alt et forsøg på at skubbe nedvurderingen fra sig og gøre modstand.

I de følgende afsnit skal vi se forskellige eksempler på, hvordan den negative kategorisering ”kommunikeres” til kontanthjælpsmodtagerne igennem praksis, dels i det sociale system, dels igennem praktikken på det ordinære arbejdsmarked. Dette er centralt, idet det ser ud til at påvirke de langvarige og praktikanternes oplevelse af sig selv og det at være på kontanthjælp og er en vigtig del af den symbolske vold, som vi søger at vise, udspiller sig overfor disse mennesker. I det følgende vægtlægges ikke udelukkende kontanthjælpsmodtagernes egen oplevelse af kategoriseringen. Der er ligeledes tale om en tolkning af de medbetydninger, som ligger i den praksis de interviewede beskriver inden for de nævnte områder.

Nedvurdering indenfor det kommunale sagsbehandlingssystem

Et eksempel på, hvordan det inden for det sociale system ”kommunikeres”, at kontanthjælpsmodtagerne miskendes som ligeværdige borgere og nedvurderes, findes i beskrivelserne af den kommunale aktivering, der af mange af de interviewede opleves som meningsløs opbevaring (Se f.eks. Bo: 17, Susanne: 5, Gitte: 3). De beskrivelser, som de langvarige og praktikanterne giver af aktiveringsforløbene kan i mange tilfælde fortolkes som oplevelser af manglende anerkendelse og i nogle tilfælde som deciderede krænkelser.⁴¹

”(...) man var bare pakket væk [på det kommunale aktiveringssted, red.] Interviewer: Ja, pakket væk...? Laura: Ja... altså du er bare stablet hen der, så er du fri for at gå ud i... samfundet eller...

Interviewer: Sådan lidt opbevaring? Laura: JA, ja lidt sådan noget.. ”Vi ved ikke lige, hvad vi skal bruge dem til, de bliver lige smidt i den kasse”” (Laura: 21)

Laura føler sig opbevaret og ryddet af vejen og tolker dette som et udtryk for, at sagsbehandlerne ikke ved, hvad hun og andre kontanthjælpsmodtagere skal bruges til. Hun føler sig sat uden for og ekskluderet fra at deltage i samfundet. Aktiveringstilbuddet giver derfor, som vi tolker det, de aktiverede det indtryk, at de opfattes som overflødige mennesker, der ikke tilskrives samme værdi som andre. Flere af de andre interviewpersoner udtrykker på samme måde som Laura, at det arbejde, de sættes til at udføre i de kommunale projekter, er meningsløst arbejde. Kaj betegner

⁴¹ Vi vil senere i denne forbindelse referere til den tyske filosof Axel Honneth, som synes uundgåelig at komme udenom i forbindelse med anerkendelse (se opsummeringen side 101).

blandt andet det arbejde, som udføres på kommunale aktiveringssteder, som ”*unødvendigt lortearbejde*” (Kaj: 39-40).

De kommunale aktiveringsprojekter opleves desuden som nedværdigende, fordi det arbejde kontanthjælpsmodtagerne udfører ofte opfattes som ligegyldigt eller som noget ingen andre på det ordinære arbejdsmarked gider lave, som nedenstående citat viser (Se også Lone: 5).

De aktiverede kan eksempelvis stå hele dagen og lave pinde til fuglebure, som én af kontanthjælpsmodtagerne nævner (Kaj: 40-41). Disse pinde sælges herefter videre af Kommunen til konkurrencedygtige priser, mens kontanthjælpsmodtagerne ikke modtager nogen form for anerkendelse for dette arbejde, men tværtimod føler sig udnyttet:

”(...) *bare de kan tjene nogle penge ind i kassen på os.. og det gør de, de tjener fedt på os deroppe... det tror jeg virkelig... vi må jo aldrig få og vide, hvad de tjener på de forskellige ting* **Interviewer:** Nå, det må I ikke...

Anne Marie: Nej... og det er det vi synes der er surt, at vi skal stå og [griner].. og lave så meget ik', og vi får ikke en skid ud af det seh, vel, vi får den der sulteløn, som jeg vil kalde den, og så er det det... altså.. mere har vi jo ikke fortjent...”(Anne Marie: 21)

Anne Marie siger desuden om forskellen på ordinært arbejde og aktiveringen:

”Jo, men du kunne komme ud og lave nogen ting, som der er.. nytte i, ik'. Du kan bruge dine kræfter på noget nyttigt.. Det synes jeg ikke, man gør på kontanthjælp, det synes jeg ikke, man gør. **Interviewer:** Og heller ikke

på [Navn på kommunalt aktiveringsstedet, red.]? **Anne Marie:** Nej.. overhovedet slet ikke.. det synes jeg ikke... Vi synes det.. vi føler os lidt til grin derude med det vi sidder og laver... **Interviewer:** Hvorfor? **Anne**

Marie: Fordi at det de andre ikke gider sidde og lave ovre på [Navn på en større produktionsvirksomhed; red.], det skal vi andre lave... ”Sådan et job der, det bliver bare placeret over til dem.. de der ”trillere” derovre, som bare sidder og nasser på samfundet”. **Interviewer:** Det er sådan du oplever

det? **Anne Marie:** Ja, det er det.. det er der flere der gør der ude. **Interviewer:** Det er noget I snakker om?

Anne Marie: Ja det gør vi... Vi kalder også... vores fabrik dernede [det kommunale aktiveringssted; red.], den kalder vi kolbottefabrikken.. (Anne Marie: 18)

(Se f.eks. også Hans: 8).

En anden, som udtrykker dette blot på mere radikal vis, er Trine, som ligeledes beskriver en stor forskel mellem virksomhedspraktik på det ordinære arbejdsmarked og de kommunale projekter:

”(...) jeg synes det er.. nedsættende for mennesker at være sådan et sted [et kommunalt aktiveringssted; red.]

Interviewer: Nedsættende? **Trine:** Ja, det synes jeg.. Der er mere.. *livsværdi* i at lave sådan noget her [referer til praktikken, red.]. Det er et rigtig stykke job.. eller arbejde hedder det vel. Hvor [navn på aktiveringsstedet] det er bare noget man ved, der kommer du bare op, hvis der ikke er andet.. Altså.. Jeg tror

det er nok godt nok for nogen.. Men jeg tror for andre, der er det bare mere kvælende.. og komme op og sidde sådan et sted. Interviewer: Kvælende? Trine: Ja, det kvæler en som menneske..” (Trine: 18)

Tilsvarende udtrykker Hans i forhold til et kommunalt aktiveringssted, at han ikke føler, kontanthjælpsmodtagerne dér behandles som voksne mennesker:

*”Hans: (...) man bliver sgu ikke behandlet som et voksent menneske derude [på kommunale aktiveringssted; red.].. synes jeg ikke, altså det er som om man.. man.. det ved jeg ik’, de tror sgu ikke man kan ta’ noget af sig selv... de kommer og fortæller en **alting**, ik’ også...”* (Hans: 8)

Hans mener, de aktiverede fratages lysten til selv at tage initiativ og umyndiggøres. Det, Hans beskriver, kan tolkes som en form for ”passivgørelse” i de kommunale aktiveringsprojekter. Dette indikeres også i det forrige citat, hvor Trine beskriver det som kvælende.

Det, at kontanthjælpsmodtagerne tvinges til at møde og ”arbejde” på det, de fleste af dem opfatter som meningsløse projekter, kan tolkes som systemets medvirken i forsøget på at disciplinere kontanthjælpsmodtagerne til en arbejdsetik, som indebærer, at man skal arbejde (næsten) for enhver pris og uanset, hvor meningsløst dette arbejde end virker for den enkelte. Samtidig signalerer det meningsløse arbejde, at kontanthjælpsmodtagernes arbejdskraft opfattes som (og gøres) værdiløs og overflødig. Dette står i modsætning til den dominerende opfattelse af individernes arbejdskraft i et samfund – hvor lønarbejde betragtes som en af de væsentligste kilder til anerkendelse og selvrealisering. En opfattelse af lønarbejde, som kontanthjælpsmodtagerne i øvrigt selv giver udtryk for (hvilket vi skal se senere, side 110).

I praktikken på det ordinære arbejdsmarked oplever kontanthjælpsmodtagerne generelt, at arbejdet er mere meningsfyldt for dem selv, men også at det tillægges større værdi af andre; blandt andet i kraft af anerkendelse fra arbejdsgiveren (eksempelvis Kaj: 13). Et par af de interviewede giver, som vi kort har været inde på tidligere, udtryk for, at de på det ordinære arbejdsmarked føler sig behandlet mere som ligeværdige mennesker set i modsætning til i den kommunale aktivering:

”(...) men man føler sig lidt mere som et menneske, når man er ude på en.. normal arbejdsplads Interviewer: Hvordan som menneske? Laura: Det er nok det der med, jamen, der bliver man behandlet som de andre, altså ligeværdigt deroppe.. altså på plejehjemmet, og så på [navn på det kommunale aktiveringssted] der kunne man godt blive behandlet som sådan en.. du skal bare høre efter, hvad jeg siger, du skal bare dit-dit-dit-dit (...)

Der [på plejehjemmet, red.] var det ligesom jeg var med i og.. og var lige som de andre.. så det var dejligt... det giver noget mere.. positivt.. at man føler sig lige så meget værd, som alle de andre” (Laura: 15-16)

Der findes således blandt de interviewede en oplevelse af nedværdigelse (umenneskeliggørelse og umyndiggørelse) i de kommunale aktiveringsprojekter, hvilket står i modsætning til den anerkendelse flere af kontanthjælpsmodtagerne oplever i kontakten med det ordinære arbejdsmarked som praktikanter (se bl.a. Anne: 20). De oplever gennem tilknytningen til det ordinære arbejdsmarked, at de tillægges værdi som mennesker – måske fordi de herved på sin vis kan træde ud af kategorien ’arbejdsløs’ (jf. side 88 - passing)! Vi vurderer herved, at kontanthjælpsmodtagerne selv til en vis grad sætter lighedstegn mellem det at arbejde og det at være et værdifuldt menneske. Dette uddybes nærmere i afsnittet ”Positioneringen i forhold til kategoriseringen” .

I interviewmaterialet findes mange beskrivelser af, hvordan sagsbehandlingen indenfor det kommunale system opleves. Som vi vil argumentere for i det følgende, kan flere af disse beskrivelser tolkes, som en mistænkeliggørelse af kontanthjælpsmodtagernes (reelle) vilje til at arbejde. Set i lyset af den diskurs, som er beskrevet i specialets indledende afsnit, og på baggrund af specialets teoretiske optik, kan denne mistænkeliggørelse af viljen til arbejde betragtes, som et led i udøvelsen af den symbolske vold.

Mistænkeliggørelsen indenfor det sociale system

Flere af de interviewede har gennemgået årelange afklaringsforløb, mens de har været på kontanthjælp, hvor de er blevet testet og arbejdsprøvet i forskellige projekter med henblik på, at give sagsbehandleren grundlag for at dokumentere, hvor mange af deres begrænsninger der reelt skyldes ”accepterede” barrierer, og hvor mange der skyldes manglende motivation eller vilje til at arbejde (eller samarbejde!). Dette gælder både Mona, Anne, Erik, Anja, Louise, Lone og Gitte. I interviewmaterialet kommer dette blandt andet til udtryk som diskrepanser imellem kontanthjælpsmodtagerne og det kommunale system, hvor der består en grundlæggende uenighed om, hvor meget kontanthjælpsmodtagerne reelt kan (og vil finde sig i at skulle) holde til. I interviewmaterialet italesættes denne diskrepans og den kamp, som disse mennesker oplever det er at få inddraget og anerkendt deres egne oplevelser af deres begrænsninger.

Mona er en af dem, hvis sag ikke har fundet en afklaring trods mange år med gentagne afprøvninger – primært pga. uenighed med sagsbehandlere om, hvor mange timer hun bør kunne klare at arbejde:

”Jamen, jeg er jo egentlig bevilget flexjob (...) Interviewer: Det er så tre et halvt år siden? Mona: Ja og jeg har stadigvæk ikke noget flexjob. Interviewer: Er det fordi de ikke har fundet noget endnu? Mona: Det er, fordi jeg ikke kan holde til så mange timer, som de siger jeg skal.. jeg skal ha’.. og så vil de ikke, og så vil de ikke og det.. det bliver de ved med at insistere på at øh.. at det skal jeg.. jeg skal op i tid og så på den måde så går jeg her i årevis og der sker aldrig en pind, for at sige det som det er” (Mona: 3)

Da Mona genkontaktes i december 2007, er hendes situation fortsat uafklaret. Mona giver under telefoninterviewet udtryk for, at kommunen har ”parkeret” hende på kontanthjælp, fordi det er den billigste løsning for dem (Telefoninterview med Mona, dec. 2007, bilag F).

En anden interviewperson, Jens, hvis primære problemer synes at være et periodisk alkoholmisbrug samt psykiske problemer, beskriver i det følgende, hvordan han i sin dagligdag oplever mistænkeliggørelsen:

”(...) man burde tage fat i de her socialrådgivere, der sidder nede omkring på kommunerne der, og så... forklare dem at... det ikke er alle arbejdsløse... der er hypokondere...og arbejdssky... Det er det altså ikke... Og sådan har jeg på fornemmelsen de skærer alle over én kam... ”Har du ondt?”... ”Har du ondt der?”... ”Nåh, jamen det... har du ikke... Han har ikke ondt.”... Fordi de kan jo ikke selv mærke, hvor det gør ondt... Jeg ved mange herude [på det kommunale aktiveringssted, red.] de går og piver med ryg og... øh...seneskedehindebetændelse og sådan noget... Men det er jo ikke noget, du kan se...vel...altså... Det er jo lige, før du skal komme med et åbent kraniebrud [griner], før de kan se... ”Nåh, han har sgu’ nok ondt ham der...Nå, tag en Panodil”, ik’ [griner]” (Jens: 26)

Igennem den kontinuerlige mistænkeliggørelse af viljen til arbejde videreformidles diskursen og den negative kategorisering, som er beskrevet hidtil i analysen.

Et eksempel på en italesættelse af denne mistænkeliggørelse ses i følgende citat med Louise, som trods opbakning fra specialister i hendes sygdom, føler sig overhørt og underkendt indenfor systemet. I nedenstående citat beskriver Louise en oplevelse indenfor det kommunale system, som vi tolker som et eksempel på en form for magtanvendelse, der har til formål at understrege Louises underordnede og magtesløse position – en position som står i modsætning til det faktum,

at Louise, som vi vil komme ind på senere, er en af de personer, som forholder sig aktivt i det kommunale system:

"Og så får jeg konstateret af min specialist [i hendes ledsygdom] at.. at han synes, at det her det rammer mod pension.. så det prøver jeg jo egentlig at få sat i gang, men det er ligesom det bliver afvist, altså.. Interviewer: Hvordan? Louise: (...) jeg kan slet ikke trænge ind.. til dem og.. hvis vi har nogen aftaler og sådan noget, altså jeg bruger utrolig mange kræfter på og.. ringe og rykke for at de skal undersøge nogen ting, for at få nogen journaler hjem.. (...) og de får ikke gjort de ting, de egentlig siger til mig.. så det ebber egentlig bare ud det hele.. og da jeg så tager fat om dem (...) såh.. stiller de sig på bagbenene, ikke også og.. Interviewer: Hvordan på bagbenene? Louise: Jamen, jeg synes at.. så rotter de sig lidt sammen, fordi... så er det lige pludselig alle mulige mærkelige, de kalder med til møder.. socialchefer og... hvad der er deroppe, ikke også... så man hele tiden bliver den lille... og det er jo ikke fordi.. jeg vil meget gerne arbejde, problemet er bare at... der er også grænser for, hvad folk kan holde til..." (Louise: 9)

Det lader således til at være et grundlæggende vilkår for sagsbehandlingen af kontanthjælpsmodtagerne, at deres egen opfattelse af deres problemer og barrierer i forhold til arbejdsmarkedet kontinuerligt drages i tvivl og underkendes. De gentagne arbejdsprøvninger og årelange afklaringsforløb, kommunikerer en mistænkeliggørelse af deres grundlæggende vilje og motivation til at arbejde. Kommunens målsætning er på baggrund af beskæftigelsesloven helt enkelt at få så mange kontanthjælpsmodtagere som muligt i arbejde (så hurtigt som muligt!), så de overgår til selvforsørgelse (Regeringen 2002: 11). På den anden side står de såkaldt tungeste kontanthjælpsmodtagere, som ikke selv mener, de kan klare et ordinært arbejde på fuld tid. Mange af de interviewede mener selv, at den eneste holdbare løsning er fleksjob eller førtidspension (Anne, Mona, Lone, Kaj, Trine, Erik, Louise, Anja). Men de mange års skærpelser af lovgivningen (eksempelvis førtidspensionsreformen i 2003) betyder, at sagsbehandlerne, selv om de efter vores erfaring ofte gerne vil, i de fleste sager savner grundlag og dokumentation for at kunne visitere selv de såkaldt tungeste kontanthjælpsmodtagere til disse ydelser - også selvom hidtidige arbejdsprøvninger underbygger kontanthjælpsmodtagernes egen oplevelse af, at de ikke kan klare et fuldtidsjob.

Udnyttelse af kontanthjælpsmodtagerne som gratis arbejdskraft

Til sidst vil vi nævne et par eksempler på, at også praktikken kan fungere som formidler af budskabet om, at kontanthjælpsmodtagerne ikke betragtes som ligeværdige mennesker.

Flere af interviewpersonerne beskriver således, hvordan de oplever at blive udnyttet som gratis arbejdskraft på det ordinære arbejdsmarked i forbindelse med praktikforløb. Dette gælder fortrinsvis de langvarige, som i forbindelse med tidligere praktikforløb på det ordinære arbejdsmarked, har oplevet en form for udnyttelse. Bl.a. Gitte:

”Jeg følte mig udnyttet... på det groveste, fordi... de atten måneder [i praktik på plejehjem, red.] kunne jeg da godt have brugt, så jeg ku’... altså havde følt jeg havde fået mine egne penge... Så havde du følt dig mere værdi, ikke også, i stedet for atten måneder på aktivering [i praktik på det plejehjem, red.]. Hvor fedt er det og gå ud og se... eej sjovt, nu skal jeg ud og søge arbejde, vil I have en der har været atten måneder på aktivering? Næh. Hvis nu jeg havde sagt, jamen jeg har været atten måneder ansat på det her plejehjem i ordinært arbejde... fast arbejde. Yes! Dig tager vi sgu’, ikke også... Så’n er det bare. Men det ved alle jo...” (Gitte: 20)

Gitte og flere af de andre kontanthjælpsmodtagere mener, der i praktikken ofte er tale om udnyttelse af deres gratis arbejdskraft, når virksomheder og institutioner tager praktikanter ind fra kontanthjælpssystemet – en arbejdskraft som i nogen tilfælde er nødvendig, men som arbejdsstedet enten ikke kan eller vil betale for (Gitte: 19 og Anne Marie: 8).

Man kan i den forbindelse forestille sig, at varigheden af praktikperioden kan have betydning for, hvorvidt praktikforløbet opleves som udnyttelse. I foregående eksempel varede praktikken f.eks. 18 måneder, hvilket ifølge Gitte var for længe set i lyset af, at den ikke mundede ud i efterfølgende ansættelse.

I spørgeskemaundersøgelsen har 43 arbejdsgivere besvaret spørgsmål 19: ”Hvor længe har den sidste praktikant været på arbejdspladsen?”. Svarfordelingen fremgår i nedenstående tabel.

Figur 9. Viser hvor længe den sidste praktikant har været på arbejdspladsen

”Hvor længe har den sidste praktikant været på arbejdspladsen”.	
1-3 måneder	30,2 %
4-6 måneder	27,9 %
7-12 måneder	23,3 %
1-2 år	9,3 %
Mere end 2 år	9,3 %
I alt	100 % (43 personer)

18,6 % af praktikanterne - svarende til 8 ud af 43 - har været i praktik i 1 år eller mere, hvilket svarer meget godt til tendensen i interviewmaterialet, hvor vi ved, at både Anja, Jesper, Gitte og

Kaj (altså knap ¼ af interviewpersonerne) har været eller er i praktikforløb, som har været mere end et år. Ud af disse er det imidlertid kun Gitte, der omtaler dette *langvarige* praktikforløb som udnyttelse. De tre andre giver hver især udtryk for, at de har været, eller er, glade for disse praktikforløb, som de oplever er mere meningsfulde end både aktivering i de kommunale projekter og end det at gå derhjemme og lave ”ingenting”, som flere nævner.

Dog ses oplevelsen af udnyttelse ikke kun hos de personer, som har været langvarigt i praktik det samme sted. Jens føler sig udnyttet, fordi en virksomhed har haft ham i praktik i to måneder, inden de afgør, at de vil ansætte ham i et ordinært job (Telefoninterview med Jens d. 22. januar 2008, Bilag F). Dette tyder på, at det formentlig ikke så meget er praktikperiodens længde, der har betydning, men måske nærmere hvad der sker efter praktikforløbet. Jens fortæller således videre, at han allerede fyres igen efter tre måneders ordinært arbejde pga. sæsonrelateret nedgang i produktionen. Umiddelbart efter afskedigelsen får Jens et tilbagefald i sit alkoholmisbrug og begynder at drikke igen.

I nogle tilfælde bør det måske overvejes, hvordan virksomhedspraktikordningen bruges af hhv. virksomheder og jobkonsulenter, så den ikke får karakter af, eller opleves som, udnyttelse. I visse tilfælde bidrager praktikken, som det ser ud i interviewmaterialet, til at understrege, at kontanthjælpsmodtagerne ikke betragtes som ligeværdige borgere i forhold til arbejdsmarkedet: De kan tilsyneladende kun bruges på arbejdsmarkedet, når de ikke koster noget for arbejdspladsen, og mange føler ikke, at de modtager nogen form for anerkendelse for det arbejde, de udfører, på trods af at det i mange tilfælde svarer til ordinært arbejde.

At institutioner og virksomheder bruger kontanthjælpsmodtagerne som gratis arbejdskraft er ikke udelukkende noget kontanthjælpsmodtagerne italesætter. Mange af arbejdsgiverne nævner dette element som et motiv for at tage praktikanter fra kontanthjælpssystemet ind på virksomheden, dels i interviewene og dels i spørgeskemaundersøgelsen. I sidstnævnte angiver cirka halvdelen (43 %) af de arbejdsgivere, som har haft én eller flere praktikanter på arbejdspladsen, som svar på et åbent spørgsmål⁴², dette motiv som årsag til at tage praktikanter (som det eneste eller som et af flere motiver). Argumentet er især udbredt blandt lederne på de offentlige institutioner, hvor mange forklarer motivet med lav normering og et massivt behov for ”*ekstra hænder*” (som det betegnes af mange)⁴³. Et andet meget udbredt motiv er ønsket om at ”*hjælpe nogen i gang*”. Dette

⁴² Spørgsmål 16: ”Hvad var årsagen til, at du/I sagde ja til at tage en praktikant/praktikanter fra kontanthjælpssystemet ind på virksomheden? _____”

⁴³ Her er det væsentligt at indskyde, at der kun er en lille overvægt blandt de offentlige arbejdsgivere, der har haft en eller flere praktikanter, i forhold til gruppen af private virksomheder (henholdsvis 74,1 % og 63,1 %).

motiv ses i høj grad både hos de private og de offentlige arbejdsgivere. Hele 72 % angiver, at de har taget praktikanten/praktikanter ind for at hjælpe disse i gang (evt. for at medvirke til at løse en samfundsopgave), som det eneste eller et af flere argumenter. De to argumenter gives ofte samtidig (Bilag G).

Arbejdsgiveren Marie beskriver i interviewmaterialet det næstmest anvendte motiv til at tage praktikanter ind – som ekstra (gratis) arbejdskraft:

Interviewer: (...) *hvorfor tager du praktikanter ind fra kontanthjælpsystemet?* **Marie:** *Ja... Skal jeg være helt ærlig?* **Interviewer:** *Ja* **Marie:** *Det er ikke nu jeg skal begynde og lave en historie* [griner]

Interviewer: *Der er ikke nogen, der kommer efter dig.. uanset hvad.* **Marie:** *Jamen altså i bund og grund... så er det jo fordi at.. får vi en god person ind, så er det et par ekstra hænder, og det kan vi altså **altid** bruge.. i vores verden.. Det kan lette utrolig meget med et par.. et par flittige hænder..* [griner] *Ej, men med et par ekstra hænder. Det kan det virkelig. Så det er faktisk.. i bund og grund derfor at vi siger ja til det.* **Interviewer:** *Det er, fordi I har behov for ekstra hænder?* **Marie:** *Ja, det er det faktisk.. Det er ikke.. Altså når så de er inde, så er der nogen andre mekanismer der træder i.. træder i kraft.*" (Marie: 25)

Marie italesætter gennem interviewet, hvordan en rimelig balance mellem, hvad arbejdspladsen bruger af ressourcer på praktikanten og hvad de får igen, er vigtig⁴⁴. Samtidig giver Marie imidlertid udtryk for, at der træder "andre mekanismer" i kraft, når praktikanten først *er* på arbejdspladsen – mekanismer som hun senere i interviewet beskriver som en følelse af ansvarlighed over for praktikanten.

Kun arbejdsgiveren Claus skiller sig ud blandt de interviewede arbejdsgivere ved at opfatte praktikanterne som potentiel ordinær arbejdskraft. Praktikanterne gennemgår således hos Claus en afprøvning med henblik på eventuel ordinær ansættelse efter praktikperioden⁴⁵. I spørgeskemaundersøgelsen er der fire arbejdsgivere, der angiver dette motiv, hvoraf de tre ligesom Claus er fra private virksomheder. Ifølge vores datamateriale lader det således ikke til at praktikordningen almindeligvis bruges med det formål at afprøve kontanthjælpsmodtagerne som ordinær arbejdskraft med henblik på at ansætte dem.

Man kan hermed sige, at interviewmaterialet og spørgeskemaundersøgelsen peger på, at kontanthjælpsmodtagernes *oplevelse* af at blive udnyttet som gratis arbejdskraft - ekstra hænder frem for potentiel arbejdskraft - i mange tilfælde stemmer overens med arbejdsgivernes reelle

⁴⁴ Marie har flere gange oplevet, at hun og arbejdspladsen er kommet til at yde mere end hun egentlig havde lyst til i forbindelse med tidligere praktikanter.

⁴⁵ Praktikanten Erik er dog en undtagelse, da Claus fra begyndelsen har en fornemmelse af, at Erik ikke fysisk kan holde til arbejdet (en fornemmelse der viser sig at holde stik). Claus har primært taget ham ind, fordi de kendte hinanden forud for praktikken (Claus: 11).

motiver. Oplevelsen af udnyttelse kan ses i kontrast til kontanthjælpsmodtagernes håb om, at praktikken kan være indgang til et fast arbejde og en plads på arbejdsmarkedet. Et håb, der imidlertid ikke indfries for nogen af de praktikanter, vi har interviewet. Ikke fordi praktikperioden har et negativt forløb, men fordi arbejdsgiverne, som vi har været inde på tidligere, ikke mener, at praktikanterne lever op til deres krav til den ordinære arbejdskraft, bl.a. fordi deres arbejdsevne er for ringe.

I spørgeskemaet har vi forsøgt at belyse årsagerne til, hvorvidt og hvorfor arbejdsgiverne ikke har ansat en praktikant (den sidste de har haft) efter endt praktik. Figur 10 giver således et lidt mere nuanceret indblik i, hvorfor arbejdsgiverne ikke har ansat eller overvejet at ansætte praktikanten⁴⁶.

Figur 10. Viser svarfordelingen blandt arbejdsgivere, som har haft én eller flere praktikanter.

I det følgende bedes du sætte kryds ud for <i>én eller flere</i> af de oplistede begrundelser for ikke at ansætte praktikanten i et almindeligt job: (n=18)	Antal %
1. Personen var ikke fagligt kvalificeret	38,9
2. Reelt ikke arbejde til praktikanten på virksomheden	38,9
3. Praktikanten ikke stabil nok	5,6
4. Praktikanten kunne ikke fungere socialt på arbejdspladsen	11,1
5. Praktikanten kunne ikke klare timer nok til deltids- eller fuldtidsstilling	11,1
6. Praktikanten havde for store problemer til at indgå på arbejdspladsen	0
7. Praktikanten var ikke effektiv nok til at kunne ansættes	33,3
8. Praktikanten virkede ikke motiveret for at arbejde	5,6
9. Ikke økonomisk mulighed for at ansætte praktikanten	33,3
10. Praktikanten var meget ressourcekrævende at have på arbejdspladsen	27,8
0. andet	27,8

Blandt de hyppigst angivne årsager er ”manglende faglige kvalifikationer” og ”manglende økonomisk mulighed” og desuden ”at der reelt ikke var arbejde til praktikanten”. Sidstnævnte årsag er formentlig, som det fremgår af interviewmaterialet i nogen grad relateret til de førstnævnte to årsager, idet praktikanterne som regel har haft arbejdsfunktioner under praktikken, som er tilpasset deres kvalifikationer og arbejdsevne. De kan derfor ikke erstatte en

⁴⁶ 50 respondenter er *missing* i forhold til dette spørgsmål. For 48 arbejdsgivere er der tale om, at spørgsmålet ikke skulle besvares, fordi det var irrelevant; 2 har ikke besvaret spørgsmålet.

fuldtidsansat – som følge af netop deres manglende kvalifikationer og ringere arbejdsevne. Måske er det ligeledes den ringere arbejdsevne (som følge af de problemer, der er angivet i næste tabel), der er baggrunden for, at 33,3 % af arbejdsgiverne har svaret, at praktikanten ikke var effektiv nok. Ligeledes angives hyppigt, ”at praktikanten var meget ressourcekrævende”, hvilket ligeledes kan pege i retning af den ringe arbejdsevne, men det kan også tænkes at hænge sammen med manglende evne til at *spille spillet* på arbejdsmarkedet, som vi tidligere så var kendetegnende for flere af praktikanterne i interviewundersøgelsen.

Endvidere er det interessant at se, at kun få arbejdsgivere (5,6 %) nævner, at praktikanten ”ikke virkede motiveret for at arbejde”. Dette indikerer sammen med de kvalitative interviews med arbejdsgiverne, at disse ikke oplever manglende motivation hos praktikanterne som værende et problem. På trods af dette erklærer 67,6 % af arbejdsgiverne sig ”I høj grad enig” eller ”I nogen grad enig” i, at årsagen til, at mange af kontanthjælpsmodtagerne ikke er kommet i arbejde på trods af generel mangel på arbejdskraft, er, at mange af disse personer mangler *viljen* til at arbejde (se bilag J). Dette tager vi som indikator for, at den negative kategorisering i forhold til kontanthjælpsmodtagernes vilje til arbejde er udbredt blandt arbejdsgiverne – i hvert fald når de udtaler sig om kontanthjælpsmodtagere *generelt*.

I spørgeskemaundersøgelsen er det kun ca. 11 % af arbejdsgiverne, som angiver, at deres praktikant ikke kunne klare timer nok til at besætte en fuldtidsstilling, mens der blandt de interviewede arbejdsgivere *slet ikke* var nogen der vurderede, at deres praktikant ville kunne klare et ordinært job. Dette tyder på, at praktikanterne, der refereres til i spørgeskemaundersøgelsen, er ”stærkere” end praktikanterne og flere af de langvarige.

For at sammenligne de praktikanter, der optræder i de to undersøgelser gives i Figur 11. (næste side) et yderligere (overordnet) indblik i, hvilke problemer de praktikanter, der refereres til i spørgeskemaundersøgelsen har. Det ser ikke umiddelbart ud til, at der er nævneværdig forskel på, de problemer, som praktikanterne, der refereres til i spørgeskemaet, og de praktikanter, der deltager i interviewundersøgelsen, har – udover at 11,5 % af de der refereres til i spørgeskemaet ingen problemer har udover ledighed (sammenlign evt. med Figur 5. side 65-71).

Figur 11. Viser arbejdsgivernes vurdering af, hvilke problemer deres sidste praktikant havde.

Har/havde praktikanten andre problemer end ledighed – hvilke? (Sæt venligst ét eller flere kryds) (n=43)	Antal %
Praktikanten havde ikke andre problemer end ledighed	11,6
Indlæringsvanskeligheder	14,0
Fysiske problemer (sygdomme, problemer med ryggen, muskel- eller ledsmerter mv.)	37,2
Psykiske problemer	30,2
Misbrugsproblemer	14,0
Sociale- og/eller familiemæssige problemer	23,3
Ved ikke	7,0
Andet	2,1

Tabellen giver kun en overordnet indikation på typen af problemer og ikke noget reelt indblik i, hvor alvorlige disse problemer er. Vi ved ikke, hvilken matchgruppe de praktikanter, der refereres til i spørgeskemaet, er placeret i, hvilket medfører usikkerhed i forhold til, om det er muligt at sammenligne de to grupper.

Opsummering: En negativ klassificering?

I de foregående afsnit har vi under hovedoverskriften ”Konstruktionen af en negativ klassificering” vist og argumenteret for, hvordan de langvarige og praktikanterne både oplever, og som det ser ud, også reelt udsættes for en negativ kategorisering. Som vi har vist, sker dette dels i mødet med andre sociale aktører, som igennem grove generaliseringer kategoriserer kontanthjælpsmodtagerne som *dovne* og *dumme samfundsnassere*, der ikke gider arbejde. Kontanthjælpsmodtagerne italesætter altså eksplicit denne oplevelse af kategorisering. Derudover ser vi beskrivelser af en mere indirekte negativ kategorisering, som formidles gennem praksis i det kommunale system, men også i kontakten til det ordinære arbejdsmarked. Dels oplever kontanthjælpsmodtagerne, at de udsættes for meningsløs aktivering, manglende anerkendelse af deres arbejdskraft og udnyttelse som gratis arbejdskraft både på det ordinære arbejdsmarked og indenfor det kommunale system. Dertil kommer en oplevelse af underkendelse (og krænkelser) af kontanthjælpsmodtagerne i det sociale sagsbehandlingssystem, hvor kontanthjælpsmodtagernes egen opfattelse af deres problemer og barrierer i forhold til arbejdsmarkedet drages i tvivl og underkendes gennem en kontinuerlig mistænkeliggørelse af deres vilje til at arbejde, hvilket fører til, at afklaringen af deres situation i flere tilfælde udsættes i årevis. Disse oplevelser tolker vi som

led i en diskurs, der videreformidler en negativ kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne som mindreværdige (overflødige) borgere, der ikke har nogen værdi, fordi de ikke arbejder.

I den forbindelse mener vi, det er på sin plads at nævne den tyske filosof Axel Honneths anerkendelsesteori. Ifølge Honneth har netop anerkendelse af individets (løn)*arbejde* stor betydning for erhvervelsen af en social værdsættelse, der er helt fundamental som et grundlæggende behov, idet mennesker, ifølge Honneth, har behov for at *anerkendes* som personer, hvis evner er af betydelig værdi for et håndgribeligt fællesskab. Denne form for værdsættelse sikrer et grundlæggende *selv* (Honneth 2003: 44 og 86-93).

Dette står i diametral modsætning til den måde, hvorpå kontanthjælpsmodtagerne, som netop beskrevet i de forrige afsnit, kategoriseres igennem den dominerende diskurs og den praksis, som de oplever både i sociale sammenhænge, i det sociale system og i kontakten med de ordinære arbejdspladser.⁴⁷

Honneths anerkendelsesteori tager afsæt i, at der findes nogle fundamentale (minimums-) betingelser for udviklingen af en personlig (positiv) identitet. Ud fra teorien kan der ifølge Honneth desuden stilles en samtidsdiagnose igennem en identifikation af hvilke samfundsmæssige årsager, der er ansvarlige for den systematiske krænkelse af anerkendelsesbetingelserne og derfor står i vejen for det gode liv⁴⁸ (Honneth 2003: 39). Honneth skelner imellem tre anerkendelsessfærer: *privatsfæren* (familien og venskaber), den *retslige sfære*, og den *solidariske sfære*, som bl.a. dækker over kulturelle og arbejdsrelaterede fællesskaber. Til hver af disse sfærer hører en distinkt anerkendelsesform, som individet har behov for at sikre sig for at blive et *helt* individ. De tre former for anerkendelse virker således ind på subjektets forhold til sig selv. Hver anerkendelsesform følges desuden af en korresponderende krænkelsesform⁴⁹ (Honneth 2003: 83-89). Indenfor den solidariske sfære kan krænkelse bestå i manglende anerkendelse af menneskers evner og færdigheder, hvilket i grelle tilfælde kommer til udtryk som stigmatisering af bestemte grupper i samfundet.

⁴⁷ Det er vigtigt at nævne, at mange af de interviewede kontanthjælpsmodtagerne også giver udtryk for netop at modtage anerkendelse i praktikforløbene, hvilket beskrives som en væsentlig årsag til at forløbene opleves positive i modsætning til den kommunale aktivering, hvor denne anerkendelse netop ikke er til stede, men som derimod indirekte opleves krænkende.

⁴⁸ Anerkendelsesformerne kan ifølge Honneth ligeledes forstås som forudsætninger for et fuldt integreret samfund, hvor de formelle rettigheder og solidariteten begge er forudsætninger for, at alle oplever sig selv som ligeværdige borgere. Hvis ikke samfundet er i stand til at integrere hele spekteret af borgernes forskellige værdier, evner og ydelser, kan samfundet ikke betegnes solidarisk. Mangel på anerkendelse kan i denne terminologi føre til depression og sygdom hos individer og mere overordnet til et ”sygt” samfund (Honneth 2003).

⁴⁹ Det der krænkelse er de *intuitivt givne retfærdighedsopfattelser*, som udgøres af forventninger, der er forbundet med respekten for egen værdighed, ære og integritet (Honneth 2003: 37).

Set med Honneths teoretiske optik kan de elementer, vi har beskrevet i forrige afsnit, opfattes som krænkelse indenfor den solidariske sfære. Den negative kategorisering, mistænkeliggørelsen og signaleringen af, at kontanthjælpsmodtagere er overflødige, moralsk anfægtelige mennesker (udelukkende stemplet som følge af tilhørsforholdet til kategorien 'kontanthjælpsmodtager', og derfor i andres øjne umiddelbart uden positive egenskaber), kan således opfattes som krænkelse. Dette kan muligvis forklare, hvorfor mange af kontanthjælpsmodtagerne italesætter selvværdsproblemer efter noget tid på kontanthjælp. Italesættelsen af selvværdsproblemer findes især hos kvinderne (men også hos Jens). De fleste af mændene i interviewmaterialet italesætter ikke umiddelbart en selvværdsproblematik. Dette kan skyldes, at mændene generelt er mindre reflekterede over dette end kvinderne. Hos flere af mændene (Hans, Jens, Erik) finder man imidlertid en alkoholproblematik, der kan tolkes som mændenes måde at reagere på i forhold til nedvurderingen – en mere aggressiv selvdestruktion! Misbruget og selvværdsproblematikken kan tolkes som et udtryk for en internalisering af den negative kategorisering (og dermed den dominerende diskurs) – en positionering i forhold til kategoriseringen, som vi kommer nærmere ind på i næstfølgende afsnit.

I det følgende vil vi således diskutere, hvorledes de oplevelser og den praksis, der er beskrevet i de foregående afsnit kan fortolkes i en mere teoretisk optik, idet vi nu skal se på, hvorvidt konstruktionen af den negative kategorisering kan forstås i en mere overordnet strukturel og samfundsmæssig kontekst.

5.7 Den negative kategorisering som udtryk for en symbolsk vold?

Overordnet kan man sige, at det ser ud til, at den negative kategorisering, som disse mennesker oplever, kan beskrives som en symbolsk vold, der udspiller sig i forhold til hele gruppen af kontanthjælpsmodtagere.

Denne "vold" er karakteristisk ved på overfladen at tage sig ud som konkrete og generaliserende konstateringer om, hvordan ledige på kontanthjælp *er*. Under overfladen dækker kategoriseringen dog over en omfattende nedvurdering af en gruppe mennesker, der i kraft af deres (nedarvede) manglende økonomiske og kulturelle kapital befinder sig i en udsat og underordnet – en *domineret* position i forhold til langt de fleste andre grupper i samfundet.

Den negative kategorisering, som kommer til udtryk i form af verbale nedvurderinger og desuden, som vist igennem de foregående afsnit, også gennem mange års stramninger i den lovgivning, kontanthjælpsmodtagerne er underlagt, kan i en større sammenhæng betragtes som led i udøvelsen af en symbolsk vold, der først og fremmest har til formål at legitimere, at de

dominerede behandles, som de gør – gennem diskursen i samfundet generelt og igennem praksis i det sociale system. Den negative kategorisering, som et led i den symbolske vold, bidrager således også til at legitimere, at mennesker på kontanthjælp udsættes for meningsløs aktivering og udnyttelse af deres gratis arbejdskraft, samt at de i årevis sidder fast i systemet på grund af lange afklaringsforløb, som trækker ud. Volden udspiller sig på denne vis forskelligt i forskellige sociale relationer, hvor der eksisterer/opstår et dominansforhold. Men den udøves ikke bevidst! Hverken sagsbehandlere, arbejdsgivere eller andre udøver en tilsigtet symbolsk vold. Diskursen om individets ansvar og ”noget-for-noget-politikken” spiller sammen med den negative kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne (hvor de klassificeres som dovne, dumme samfundsnassere) og ligger til grund for en naturalisering (selvfølgeliggørelse) af en lovgivning og en praksis, som er karakteriseret ved den form for nedvurderende behandling af kontanthjælpsmodtagerne, som vi har forsøgt at vise gennem den hidtidige analyse. Igennem en diskurs, der tillægger individet ansvaret for sin egen situation og position, skjules de *virkelige*, strukturelle og historisk arbitrære årsager til de domineredes position: Disse mennesker er ikke født ind i familier med den rette kapital til at klare sig i uddannelsessystemet eller på arbejdsmarkedet og har lidt forenklet formuleret derfor ikke adgang til det, der populært kaldes det gode liv! Når kontanthjælpsmodtagernes arbejdsløshedssituation forklares ved at henvise til en angribelig moral (manglende motivation, ugidelighed og dovenskab) fratages de *dominerende* et socialt ansvar.

For at der kan være tale om en symbolsk vold i Bourdieu'sk forstand, må de dominerede imidlertid tage kategoriseringen på sig og internalisere nedvurderingen i en grad, så de ligeledes nedvurderer sig selv. I det følgende afsnit skal vi derfor se nærmere på kontanthjælpsmodtagernes positionering i forhold til kategoriseringen.

Positioneringen i forhold til kategoriseringen

Som beskrevet i det foregående opfatter vi den hyppige italesættelse af den negative kategorisering som et (blandt flere) tegn på, at kontanthjælpsmodtagerne er udsat for (og måske i nogen grad er underlagt) en symbolsk vold, idet nogle af dem trods forsøg på modstand ser ud til at ”tage kategoriseringen på sig”, eller om man vil internaliserer den. Som vi har været inde på kan det lave selvværd, som ses hos mange af kontanthjælpsmodtagerne (især kvinderne), samt det omfattende overforbrug af alkohol, som ses hos mange af mændene, netop tolkes som en internalisering af den negative kategorisering. Ikke i den betydning at kontanthjælpsmodtagerne

opfatter sig selv som dovne eller umotiverede, men at de, som diskursen forskriver, ser sig selv som mindre værd på grund af deres manglende integration på arbejdsmarkedet, samt deres status som kontanthjælpsmodtagere. En kvindelig kontanthjælpsmodtager beskriver, som nævnt, en skamfølelse i forbindelse med at være kontanthjælpsmodtager.

Mange af de positioneringer, som vi vil beskrive i det følgende viser, at kontanthjælpsmodtagerne til en vis grad overtager eller om man vil internaliserer de dominerendes holdning til arbejde og dermed også den dominerende holdning til de mennesker, som ikke er i arbejde. Mange af kontanthjælpsmodtagerne pålægger således den gruppe, de selv tilhører, de negative egenskaber, som ligger i den dominerende kategorisering af. Denne negative kategorisering af de øvrige kontanthjælpsmodtagere kan ofte tolkes som udtryk for en *modstand* mod at identificere sig med denne gruppe og dermed mod at tage kategoriseringen på sig. Der er, som vi skal se, forskel på, hvordan kontanthjælpsmodtagerne positionerer sig og positioneres i forhold til kategoriseringen og diskursen om de arbejdsløse generelt.

Helt grundlæggende viser den omfattende og i interviewene oftest uopfordrede italesættelse af kategoriseringen, at stort set alle kontanthjælpsmodtagerne oplever en social nedvurdering, som har følger for deres selvopfattelse. De ville ganske enkelt ikke italesætte det i en sådan grad, hvis ikke det faktisk betød noget for dem.

Ligeledes viser den symbolske vold sig ved, at mange af disse mennesker italesætter selv samme negative kategorisering, som de selv er underlagt, i forhold til andre kontanthjælpsmodtagere. Flere af kontanthjælpsmodtagerne pålægger således den *gruppe*, de selv tilhører, de samme negative egenskaber, som ligger i den dominerende kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne. Opfattelsen af arbejdsløse - og kontanthjælpsmodtagere især – som en gruppe mennesker med bestemte negative karakteristika ligger således som en naturaliseret (doxisk) del af interviewpersonernes bevidsthed.

Vi ser denne italesættelse af ”de andre” kontanthjælpsmodtagere gennem den dominerende negative kategorisering som en form for positionering i forhold til den symbolske vold. Temaet er gennemgående i mange af interviewene, hvor de fleste foretager en negativ kategorisering af andre kontanthjælpsmodtagere. Det ses i høj grad i den måde, hvorpå kontanthjælpsmodtagerne beskriver andre kontanthjælpsmodtagere, men også i nogen grad i den måde hvorpå de omtaler sig selv.

I interviewet med Anne findes en god illustration den negative kategorisering, som foretages i forhold til gruppen af kontanthjælpsmodtagere:

*"(...) Men kommer du til en.. arbejdsgiver og siger: "Ved du hvad jeg er på kontanthjælp".. "Nå!", du kan ligefrem se han **stejler** belt.. "Hende kan jeg sgu ikke bruge til noget" Altså du er simpelthen stemplet.. Og.. **helt** ærlig, så er det også sådan mange gange. 90 procent af dem der er på kontanthjælp, de er sgu nogen.. drønnerter.. kan jeg i hvert fald sige i det samfund, hvor jeg kommer fra" (Anne: 26)*

Et andet eksempel findes hos Kaj, som har arbejdet det meste af sit liv på det ordinære arbejdsmarked, men som nu hører under gruppen af langvarige kontanthjælpsmodtagere. Kaj foretager en klar skelnen mellem de kontanthjælpsmodtagere, som viser sig motiverede for at arbejde og indordner sig under de (uskrevne) regler, der gælder på arbejdsmarkedet, og så dem der ikke gør – de sidste skal straffes! Og her forholder Kaj sig direkte og positivt til sagsbehandlernes mulighed for at trække i kontanthjælpen, hvis kontanthjælpsmodtagere udebliver fra aktivering eller praktik:

"Der burde Kommunen, eller regeringen, gå ind og sige: "Okay, ham ser vi i øjnene, han får sin fulde boligsikring." Men de der kontanthjælpsmodtagere der bare møder, når det passer ham... eller for eksempel...eh... jeg tager tre fridage og så gider jeg ikke gå på arbejde og det... dem er der nogle af også. Der kan jeg godt forstå at de mister nogle penge der. Det er forståeligt. Hvis de ikke kan møde og passe det, så skal de også straffes." (Kaj: 10)

Erik, der har været fisker hele sit liv, formulerer sig ligeledes negativt overfor flertallet af ledige generelt:

"(...) altså, det er bare med at komme i gang, som jeg siger.. Der går mange herrenjenseme, der ikke gider klø dem selv i egen røv.. Jamen, det er forkasteligt, men det er altså rigtigt. Sådan er det bare!" (Erik: 4)

Diskursens doxiske præg kan næsten ikke blive tydeligere – "sådan er det bare!" (Jf. ligeledes citatet med Anne næste side).

Samme mønster i forhold til at dele kontanthjælpsmodtagerne op i to grupper – de motiverede og de umotiverede – ser vi i øvrigt hos arbejdsgiverne!

Denne måde at søge at lægge afstand til kategorien ses ligeledes hos dem, der er uafklarede i forhold til det sociale system og som lider af den slags "ikke anerkendte" symptomer, der fører til mistænkeliggørelse, som f.eks. Anne. Som hun selv formulerer det, føler Anne sig for fin til at blive placeret i samme kategori, som de andre kontanthjælpsmodtagere hun ser ned på:

*"(...) Jeg tror virkelig det.. Det har da leme meget at gøre med, hvordan man selv er som person.. **Også** fordi at **rigtig rigtig** mange af dem, som **er** på kontanthjælp de er... nogen **dallerøve**.. Og sådan er det bare! .. Altså der er jo mange af dem som.. samtidig med at de er.. er syge, så er det... dulmer de smerterne.. i vasker... Og så bliver du jo utilregnelig... Så derfor **er** kontanthjælpsmodtagere, de er stemplet som.. noget ros.. Og der er da også i*

*mange sammenhænge, hvor vi har været til noget fest eller en eller anden ting, hvor folk siger: "Jamen, det er fandme de der kontanthjælpsmodtagere" "Det er jeg sådan set også!" Så er det ligesom "Hov.. Nå for søren". Så bliver folk sådan helt mærkelige.. Fordi: "Jamen, du er jo ikke ligesom de andre". Interviewer: Okay.. så du passer ikke helt ind i.. deres billede af, hvordan en kontanthjælpsmodtager ser ud? Anne: **NEJ, det synes jeg heller ikke selv jeg gør.** Og det er nok også derfor jeg har så svært ved det.. Interviewer: At du har svært ved hvad? Anne: Og acceptere.. at jeg skal være der.. Altså, jeg føler mig måske for fin..." (Anne: 24-25)*

Anne mener ikke selv, at hun hører hjemme i samme kategori som andre kontanthjælpsmodtagere og forklarer i interviewet, at formålet med virksomhedspraktikken for hendes eget vedkommende er, at hun skal trænes i at møde op hver dag, i første omgang i tre timer hver dag og herefter gradvist i flere og flere timer. Foreløbigt går dette ikke så godt – Anne er kun mødt på arbejdspladsen én gang og gik hjem efter to timer på grund af smerter. Siden har hun været sygemeldt. En udenforstående ville formentlig, på samme måde som Anne selv gør det overfor andre kontanthjælpsmodtagere, tolke Anne som doven og hævde, at hun bare ikke *gider* arbejde.

Mogens og Louise, som er i besiddelse af mere kulturel kapital end de øvrige interviewede kontanthjælpsmodtagere og samtidig har relativ stor anciennitet indenfor arbejdsmarkedet, adskiller sig fra de øvrige interviewpersoner ved at markere deres afstand til de øvrige kontanthjælpsmodtagere på en lidt anden måde end de øvrige – formentlig netop i kraft af deres kapital. Frem for at stemple andre kontanthjælpsmodtagere på den negative måde, som f.eks. Anne, Erik og Kaj gør, så udviser de i stedet forståelse for andre kontanthjælpsmodtagere, som (de mener) har det sværere end de selv.

Louise markerer bl.a., hvordan hun adskiller sig fra andre kontanthjælpsmodtagere, ved at understrege, at hun selv etablerede kontakten til praktikstedet, næsten uden jobkonsulentens indblanding. Dette ville andre kontanthjælpsmodtagere, ifølge Louise opleve, som uoverskueligt:

*"Det havde jeg det fint med (...) Men jeg kunne godt forestille mig, hvis man kan sige.. for andres vedkommende, at det kan være meget... uoverskueligt. Interviewer: Uoverskueligt? Louise: Ja, fordi jeg kunne godt forestille mig.. Altså nu er jeg... inderst inde meget sådan et aktivt menneske.. og god til at falde ind og sådan noget, men... det der med bare at blive kastet ud... (...) jeg synes måske at.. kommunen godt kunne hjælpe folk **ind**, altså... tage mødet til at starte med eller sådan et eller andet, hvor man ligesom så fulgte op, nu når det **var** igennem dem... hvor man ligesom bare bliver kastet ned et eller andet sted og..." (Louise: 10-11)*

Mogens markerer ligeledes en forskel på sig selv og andre på kontanthjælp:

”Interviewer: *Men du mener ikke, at kontanthjælpen bør skæres ned?* **Mogens:** *Jamen altså jeg klarer mig jo udmærket for min kontanthjælp, men der er da nogen.. blandt andet dem med børn.. Der kunne jeg da godt forestille mig, at den står altså ikke på engelske bøffer og rødvin hver lørdag aften. Det er jeg udmærket klar over.. Der skal nok somme tider skeles til, hvem der har brug for flest penge”* (Mogens: 18)

Ved at udvise overskud og forståelse for andre kontanthjælpsmodtageres problemer fremhæves, hvordan de selv befinder sig i en anderledes og mere overordnet position, på trods af at de også selv er på kontanthjælp. Dette skyldes måske dels, at hverken Mogens eller Louise har været så længe på kontanthjælp, som flere af de andre, og dels at de i kraft af deres middel/høje kulturelle kapital og anciennitet i feltet reelt er bedre stillede end de fleste andre interviewpersoner.

Desuden fremhæver de begge deres kvalifikationer og højere kapital – især Mogens, som flere gange i interviewet fremhæver sin lange uddannelse:

” (...) *I og med at man er på kontanthjælp, så er der jo altså virkelig restriktioner..* **Interviewer:** *Hvad tænker du på med restriktioner?* **Mogens:** *(...) Hver måned.. kommer der et skema fra kommunen jeg skal udfylde, om der er sket ændringer i mine økonomiske og private forhold.. og den underskriver man altså på tro og love.. (...)* **Interviewer:** *Hvordan oplever du det.. at du hver måned skal skrive under på...* **Mogens:** *[Afbryder] Jamen egentlig en form for umyndiggørelse.. og vel vidende at jeg mener at uddannelses.. niveaumæssigt ligger jeg væsentlig over de fleste af dem der sidder dernede.. [på kommunen; red.]”* (Mogens: 6-7)

Det er tydeligt, at Mogens i kraft af sin uddannelsesmæssige baggrund, har større symbolsk kapital i feltet, som gør, at han ser sig selv, som mere ressourcestærk og mindre magtesløs, end de andre interviewpersoner ser sig selv.

Louise og Mogens (og til en vis grad Erik og Kaj) skiller sig ligeledes ud ved at positionere sig mere aktivt (i modsætning til de øvrige) i forhold til aktiveringen i det kommunale system og dermed også indirekte i forhold til den symbolske vold. Dette kan eksemplificeres med et citat fra interviewet med Mogens:

”Interviewer: *(...) må jeg høre, hvordan kom du ned på [et tidligere praktiksted, red.]? Gik du selv derned eller?* **Mogens:** *Altså, jeg havde lært mange mennesker at kende i byen, og så gik jeg.. så havde jeg hørt sådan lidt af omveje, at.. der kunne man måske godt bruge en mand ude.. og jeg mente måske at jeg havde nogen af de kvalifikationer der kunne bruges”* (Mogens: 4)

Mogens ser flere af aktiveringstilbudene som en måde at udnytte sine kvalifikationer og gøre brug af sin (relativt store) sociale kapital, hvilket han giver udtryk for flere steder i interviewet (se eksempelvis Mogens: 5).

Også andre viser (endnu) en aktiv tilgang til det kommunale system. Eksempelvis Erik, der indtil for ganske nyligt altid har arbejdet, er meget ivrig og opsøgende i forhold til at komme i praktik på det ordinære arbejdsmarked – en praktik han opfatter som en mulig indgang til et ordinært job:

”(...) så tog jeg initiativet til selv og køre derud og snakke med ham, da jeg havde fået brevet.. Jeg var færdig på Reva om torsdagen, så kørte jeg ud og snakke med ham om fredagen.. Om mandagen havde jeg arbejde [en praktikplads, red.].. Sådan.. Så altså det er bare med at komme i gang, som jeg siger.” (Erik: 4)

Ligeledes udviser Erik i det første interview en vilje til (og et håb om) en hurtig afklaring af sin situation; noget som i geninterviewet et år efter er afløst af dyb frustration, fordi der fortsat ikke er kommet nogen afklaring af hans sag.

Louise, der ligeledes har en del års ordinær jobberfaring samt middelhøj kulturel kapital, arbejder på i fremtiden at få et fleksjob på sit praktiksted. Hun udviser en kalkuleret planlægning i forhold til arbejdsmarkedet, som ikke ses hos de øvrige (Louise: 13 og 22-23).

Et gennemgående karakteristikon for disse mennesker, som udtrykker en fortsat aktiv indstilling i forhold til arbejdsmarkedet, og som lægger mere vægt på kvalifikationer end deres manglende evner, er deres livsbane, som tidligere har været præget af en (relativt) fast tilknytning til det ordinære arbejdsmarked (Erik, Kaj, Mogens, Louise m.fl.).

Deres habitus kan i den teoretiske optik siges at være præget af et langt liv på arbejdsmarkedet og tilsvarende kort tid i det sociale system (samt i nogle tilfælde en højere kulturel kapital). I udgangspunktet synes disse ”tidligere faste” mere aktivt indstillet overfor arbejdsmarkedet end ”De løsgjorte” og ”De løse” – en indstilling som de prøver at tage med sig ind i kontanthjælpssystemet og forsøger at overføre. Hos de kontanthjælpsmodtagere, hvis livsbane er præget af at have befundet sig lang tid i det sociale system (”De løsgjorte” og især ”De løse”), ser vi som beskrevet en mere passiv indstilling; for nogle kan man måske mere præcist tale om resignation.

De nævnte personer (især Mogens og Louise) viser som sagt tegn på at positionere sig anderledes end de øvrige i forhold til den symbolske vold, som ikke lader til at yde det samme pres på disse – formentlig på grund af deres (objektivt set) højere placering i feltet end de andre. Der anes således en tendens til, at de kontanthjælpsmodtagere, som placerer sig bedre/højere i feltet end

de andre, forholder sig anderledes og bl.a. mindre stigmatiserende til gruppen af kontanthjælpsmodtagere end de øvrige, som har lavere samlet kapital i feltet og således placerer sig lavt. Kontanthjælpsmodtagere, som ingen eller meget lav uddannelse har, udtrykker tilsyneladende en mere stigmatiserende afstandtagen overfor andre kontanthjælpsmodtagere. Hermed kan man sige, at de på samme tid bidrager til og selv udsættes for presset fra den symbolske vold. De, der besidder den laveste kapital i feltet (de dominerede) har tilsyneladende sværere ved at modsætte sig en internalisering af de dominerendes syn på gruppen af kontanthjælpsmodtagere og bidrager selv til den negative kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne som gruppe – og derved også indirekte på sig selv! Det paradoksale er altså ifølge denne tendens, at de, som selv er i størst risiko for at komme på (langvarig)kontanthjælp, personer helt uden uddannelse, også er de, som udtrykker de mest stigmatiserende holdninger overfor andre kontanthjælpsmodtagere og derved indirekte bidrager til nedvurderingen af sig selv. Ifølge den teoretiske optik kan man fortolke dette paradoks, som et udtryk for, at de der befinder sig længst nede i feltet og udsættes for det største magtpres (symbolsk vold), i forsøget på at håndtere presset og yde en vis modstand overfor dominansen forsøger at distancere sig fra deres position ved at tage afstand fra de andre i denne kategori. Denne negative stempling kommer imidlertid tilbage til dem selv som en boomerang. Ved at italesætte ”de andre” som dovne, men samtidig lægge vægt på egen motivation og arbejdetik uddifferentierer kontanthjælpsmodtagerne således to grupper af kontanthjælpsmodtagere – de motiverede og de umotiverede, en distinktion der stemmer overens med diskursens.

Når de interviewede kategoriserer andre kontanthjælpsmodtagere negativt, kan det således ses som et forsøg på at differentiere sig selv fra begrebet kontanthjælpsmodtager, men også som en internalisering af de dominerendes kategorisering. Efter vores vurdering kan det derimod diskuteres, hvorvidt de samtidig tager den *symbolske vold* på sig.

Kampen for at distingvere sig selv fra gruppen af kontanthjælpsmodtagere og derved undgå at underlægge sig den symbolske vold, søges vundet igennem påpegnings af, hvordan de andre kontanthjælpsmodtagere er dovne og umotiverede, og samtidig påpege at de selv besidder viljen til arbejde og blot er forhindret heri af helbreds- eller andre årsager. Dette ses især hos dem, som ikke i kraft af kapital i feltet har mulighed for at distingvere sig. Herved bidrager de imidlertid samtidig herved til at fasttømre den dominerende diskurs og hermed den negative kategorisering af kontanthjælpsmodtagere som gruppe.

Bag den negative kategorisering ligger en bestemt diskurs om lønarbejde og bag diskursen et bestemt strukturelt magtforhold. Kontanthjælpsmodtagerne er igennem den negative kategorisering af andre i samme gruppe med til at reproducere de dominerendes syn på lønarbejde samt en bestemt arbejdsmoral. Diskursen om lønarbejde ses tydeligt i interviewene. Man *skal* arbejde, det er en selvfølgelighed, og således opfattes arbejdsløshed også som en alvorlig mangel hos individet. Og kontanthjælpsmodtagerne oplever selv, at deres værdi som mennesker hænger tæt sammen med det at arbejde - på det ordinære arbejdsmarked vel at mærke! Disse iagttagelser vil vi illustrere i det følgende gennem en række eksemplificerende citater, som vi mener, illustrerer positioneringen i forhold til diskursen om lønarbejde.

Positioneringen i forhold til diskursen om lønarbejde

Stort set alle interviewpersoner giver udtryk for en arbejdsetik, som fordrer, at man "selvfølgelig" arbejder og gerne *vil* arbejde – på linje med den selvfølge det for mange er at ville have børn, hvilket vel nærmest betragtes som et biologisk betinget behov (nærmest et instinkt)! (Dette fremgår blandt andet af næstfølgende citat). På samme måde kan man sige, at der i diskursen om lønarbejdet ligger en lignende opfattelse, hvor det betragtes som noget grundlæggende i menneskets "natur" at arbejde.

Italesættelsen af viljen til at arbejde, som ses meget tydeligt i interviewene, kan betragtes som en måde, hvorpå kontanthjælpsmodtagerne udtrykker den dominerende diskurs i forhold til arbejde – alle skal arbejde, og alle skal *ville* arbejde. I følgende citat ses den dominerende arbejdsetik tydeligt samtidig med en stædig fastholdelse af viljen til lønarbejde:

"Interviewer: *Men.. men.. du var jo selv opsøgende med hensyn til at få det [arbejde, red.] derude.* **Anne:** *Men det er jo fordi jeg har det der i mig igen, altså nu er jeg været på arbejdsmarkedet, siden jeg var... Ja, jeg gik jo ud som barnepige som 12-årig altså, og har været i gang siden. Og jeg synes det.. Mennesker **skal** arbejde.. Det er.. ligesom vi gerne vil have børn, ikke også, og giftes og alt det der sjove, ikke, så er det ligesom om så **skal** man også arbejde og.. fordi det.. så kører hjulene som de skal.. Altså, der skal være nogen til at.. grave kartoflerne op, fordi ellers kan de ikke sælge dem i butikken.* **Interviewer:** *Hvorfor kan alle de andre ikke gøre det?* **Anne:** *Det kan vi jo ikke sige alle sammen.. Vi er også nogen andre.. for nogen andre...* **Interviewer:** *Så du.. du vil ikke acceptere at du...* **Anne:** [Afbryder] **Nej!** **Interviewer:** [Fortsætter] *at du.. ikke hører med i den gruppe der skal arbejde?* **Anne:** *Nej.. det har jeg meget svært ved"* (Anne: 22)

I geninterviewet fortæller Anne, at hun sammen med sagsbehandleren har drøftet muligheden for at blive visiteret til førtidspension (Anne d. 7. nov. 2007). Dette modsætter Anne sig dog kraftigt

dels (ifølge hende selv) overfor sagsbehandleren og dels overfor intervieweren, idet hun mener, at førtidspensionen vil medføre en fortsættelse af den stempling og mistænkeliggørelse, hun oplever at være udsat for. Som hun siger: *"Alle andre tror jo bare jeg går rundt berhjemme og downer den, og det vil pensionen ikke lave om på"*. Anne understøtter flere gange under samtalen, nøjagtig som i det første interview, at det, hun allerhelst vil, er at arbejde. Hun siger desuden: *"Når man har min alder, skal man jo helst kunne arbejde 37-timer om ugen"* (Anne d. 7. nov. 2007, Bilag X).

På den anden side giver Anne faktisk udtryk for under interviewet, at hun ønsker at komme på førtidspension for at få fred fra det kommunale system. Der er således en diskrepans mellem Annes inkorporerede arbejdsetik, eller det hun føler hun *bør* kunne, og det hun hele tiden igennem diskursen får at vide, hun *bør* kunne, nemlig arbejde, og så hendes aktuelle (objektive) situation, hvor hun på grund af sine fysiske og psykiske problemer *ikke* kan arbejde. Denne diskrepans kommer meget tydeligt til udtryk hos Anne, fordi hun så kraftigt igennem interviewet pointerer, at hun så gerne vil arbejde og på den anden side har så store fysiske og psykiske problemer, at hun end ikke kan klare at *møde op* på praktikpladsen.

Et andet eksempel på italesættelsen af arbejdsetikken udtrykkes af Kaj i det følgende:

"Interviewer: *Hvordan har du oplevet den aktivering?* **Kaj:** (...) *Altså, jeg har oplevet den som... positivt altså... Det er jo noget selvfølgelig som man skal. Du kan ikke bare få penge for, bare for at gå og glo altså. Jeg har noget at stå op til. Altså, jeg vil hellere have noget at stå op til, og møde om morgenen og gå hjem til fyraften. End at bare ligge og lave ikke en skid og så få kontanthjælp"* (Kaj: 33)

Dette, at Kaj hellere vil være i aktivering end at lave "ingenting", som italesættes hos langt de fleste kontanthjælpsmodtagere, ser vi ligeledes som et udtryk for den internaliserede arbejdsetik, som er gennemgående i stort set alle interviewene.

Udover viljen til lønarbejde udtrykker mange af interviewpersonerne endvidere noget man kunne kalde en "indre arbejdsiver", som strider imod deres fysiske tilstand.

"(...) Og det irriterer mig, at jeg skal gå hjemme på grund af en ryg nu.. Det er jeg pisse ked af. Det kan jeg godt love dig for... Det kan jo ikke hjælpe noget.. Fordi jeg havde fået en advarsel.. af [arbejdsgiveren på praktikstedet, red.]: "Erik, det er altså også betongulv det her".. Så sagde jeg: "Jamen, er der en stol derude fast" "Ja det er der.. og du skal huske at sætte dig ned", sagde han til mig.. Men altså, jeg har det der, når der skal gøres noget, så skal der gøres noget, og så skal det gerne være færdigt før jeg når at få begyndt.. Det er jo det der er problemet.. Det er mig.. i det hele taget" (Erik: 15)

Erik giver udtryk for, at det er svært at holde igen med arbejdet, selvom det gør ondt og han egentlig burde sætte sig ned. Dette tolker vi som et udtryk for, at han har taget arbejdet til sig og internaliseret den, så den virker udenom bevidstheden og påvirker Erik til at arbejde på en måde, som ikke er hensigtsmæssig set i forhold til hans rygproblemer. Hermed kan man sige, at den symbolske vold lader til at virke med så kraftigt et tryk, at den resulterer i en selvdestruktiv adfærd. Det samme ser vi hos flere af de andre kontanthjælpsmodtagere (langvarige og praktikanter).

"Ja, det er så.. Men det er simpelthen når min.. min hjerne den glemmer nogle gange [at hun ikke skal tage hårdt fat, red.].. fordi jeg har ikke lyst til at være svag. Jeg føler mig jo svag ved, at jeg ikke kan.. gå ud og arbejde ligesom alle andre.. Og nogen gange har jeg bare lyst til at sige..: "Lad os nu prøve det hele" og så bare gøre det. Og så er det ligesom min sunde fornuft den siger: "Jamen.. nu skal du lige.. slappe lidt af her".. Så.. men jeg lærer jo noget af det, når det er sådan jeg gør nogen ting som jeg får ondt af.. så ved jeg jo godt lige: "Næste gang så skal du jo nok ikke lige gøre det der.. Så lader du det lige ligge".. Men det er svært. Interviewer: Det er svært at blive ved med at huske på i alle situationer? Trine: Ja [sukker]..det er også det. Og så også det man vil bare" (Trine: 11)

Internaliseringen af arbejdet med selvdestruktive følger ses ligeledes hos Anne:

"(...) Og jeg har det bare sådan, at når jeg skal lave noget, så er det 120 i timen altså, fuld fart frem, og det kan jeg bare ikke mere. Så får man jo regningen bagefter.. et par dage med hovedpine." (Anne: 19)

Når denne "arbejdsiver" italesættes af så mange, som det er tilfældet i interviewmaterialet, kan det altså læses som et udtryk for, at ønsket om at være aktiv og arbejdsom er meget stærkt, hvilket vi tolker som en internalisering af den dominerende diskurs om arbejde. Diskursen om lønarbejde reproduceres på denne måde af interviewpersonerne, og de viser tydelige tegn på en internalisering af en arbejdetik, der på mange måder strider imod den situation de står i.

Viljen er der, bare ikke evnen!

Det er i øjenfaldende, hvor ofte den *manglende evne* til ordinært lønarbejde, som oftest er relateret til et dårligt helbred (den helbredsmæssige kapital), nævnes i forbindelse med italesættelsen af viljen til lønarbejde (arbejdetikken). Beskrivelserne af manglende evner og begrænsninger er at finde i næsten alle interviews med både de langvarige og praktikanterne, men er i særlig grad udbredt hos kvinderne og i særlig grad i sammenhæng med italesættelsen af viljen til arbejde.

De fleste af mændene føler rent faktisk, at de er i stand til at arbejde på trods af, at nogle har alvorlige fysiske eller psykiske problemer. Dog forsøger Erik, der er kommet til skade med ryggen og har haft gentagne diskusprolaps, der er så belastende, at han må sygemeldes fra praktikken, at erkende, at han nok ikke kommer ud at fiske igen på trods af et stort ønske herom.

Mange af interviewpersonerne giver udtryk for at være prægede af særligt fysiske problemer, som gør, at de ikke kan påtage sig og fastholde et ordinært arbejde på fuld tid. De giver udtryk for, at der er tale om en manglende eller ringe arbejdsevne, som de modvilligt må acceptere betydningen af. Det er hovedsageligt de fysiske problemer, som italesættes i forbindelse med den manglende evne til at arbejde – også selvom informanten har andre problemer som givetvis har ligeså stor indflydelse på arbejdsevnen, såsom misbrug eller visse psykiske problemer (f.eks. Hans, Erik, Trine, Anne, Lone mfl.). Dette indikerer, at de fysiske problemer anses for at være mere acceptable årsager til manglende arbejdsevne end eksempelvis psykiske og sociale problemer.

I spørgeskemaundersøgelsen observeres i tråd hermed en tendens til, at det blandt kontanthjælpsmodtagere med problemer udover ledighed, er dem med fysiske problemer, som arbejdsgiverne helst vil ansætte på særlige vilkår (66,1 %). Praktikanter med svære psykiske problemer eller misbrug (alkohol, stof- og pillemisbrug) er der derimod meget få, som vil ansætte på særlige vilkår.

Figur 12. Viser, hvilke forskellige persongrupper fra kontanthjælpssystemet arbejdsgiverne gerne vil ansætte på særlige vilkår.

”Forestil dig at alle de herunder nævnte persongrupper har de samme faglige kvalifikationer – Hvilke(n) gruppe(r) kunne du forestille dig at ansætte på særlig vilkår (Fleksjob, skånejob mv.) (Sæt gerne flere kryds)” (n = 59)	Ja	Nej
1. Personer med fysiske problemer (sygdomme eller problemer med ryggen, muskel- eller ledsmerter mv.)	66,1 %	33,9 %
2. Personer med lettere psykiske problemer (f.eks. lettere depression, selvværdsproblemer)	54,2 %	45,8 %
3. Personer med sværere psykiske sygdomme, som er i behandling (f.eks. svær depression, maniodepressiv)	1,7 %	98,3 %
4. Personer med misbrugsproblemer (f.eks. alkohol, stof- eller pillemisbrug)	5,1 %	94,9 %
5. Personer med indlæringsvanskeligheder	42,4 %	57,6 %
6. Personer med sociale og/eller familiemæssige problemer	42,4 %	57,6 %

Der er i alt 9 arbejdsgivere (13,2 %), som har svaret, at de slet ikke vil ansætte en kontanthjælpsmodtager på særlige vilkår (Bilag H). Ud af de 59 arbejdsgivere, som har angivet, at de godt kan forestille sig at ansætte en kontanthjælpsmodtager på særlige vilkår, har 58 % af disse (34 personer), angivet, at de faktisk *har* ansat (en eller flere) kontanthjælpsmodtagere i job på særlige vilkår (Bilag I).

Både interviewmaterialet og spørgeskemaundersøgelsen indikerer hermed, at der er forskel på, hvordan man som kontanthjælpsmodtager er stillet på arbejdsmarkedet og i det sociale system afhængig af, hvilke problemer man har udover ledighed. Der er eksempelvis blandt arbejdsgiverne større velvilje til at rumme personer med en diagnose af somatisk karakter end personer med problemer af psykisk karakter eller misbrugsproblemer.

Italesættelsen af viljen til lønarbejde sammen med den manglende (fysiske) evne kan, som vi ser det, tolkes på flere måder, der imidlertid ikke (nødvendigvis) gensidigt udelukker hinanden. På den ene side er der tale om en positionering i forhold til diskursen og lovgivningen på det sociale område, som jo er et praktisk udtryk for diskursen, som igen er udtryk for de strukturelle magtforhold. Kontanthjælpsmodtagernes *manglende evner*, især deres fysiske, men ligeledes deres psykiske og sociale problemer, indgår som en central del af diskursen i det sociale system både i kraft af lovgivningen på området (der betragtes som en udmøntning af diskursen), men også i kraft af den mistænkeliggørelse af viljen, der ligger i diskursen om kontanthjælpsmodtagerne. For at opretholde og måske forbedre sin position i det sociale system, må aktøren vedvarende bevise, at han eller hun ikke er i stand til at varetage et ordinært arbejde, men samtidig som konsekvens af at være omfattet af beskæftigelsesloven konstant overbevise om sin vilje til at arbejde. Formålet med sagsbehandlingen er jo netop (indtil andet er bevist), at disse mennesker hurtigst muligt skal i arbejde. Er viljen ikke til stede, hvilket udeblivelse fra aktivering e.l. eksempelvis kan og ifølge lovgivningen *skal* tolkes som, kan kontanthjælpen tages fra dem. På denne måde kan man tale om, at kontanthjælpsmodtagerne til en vis grad ”tvangssocialiseres” til at italesætte netop disse elementer for at opretholde og/eller forbedre deres position i feltet.

De senere års stramninger i beskæftigelses- og socialloven, herunder eksempelvis gennemførelsen af førtidspensionsreformen i 2003, falder godt i tråd med den aktive linie, som generelt har præget social- og arbejdsmarkedspolitikken igennem de senere år (Beskæftigelsesministeriet, 2002: 11). Med indførelsen af Arbejdsevnetoden lægges der op til et øget fokus på kontanthjælpsmodtagernes ressourcer frem for deres problemer, og at det er muligt at få flere af disse mennesker i arbejde gennem en ændring af måden, der *tales* om kontanthjælpsmodtagernes

situation (som ressourcer frem for problemer og barrierer) – en ændring som i øvrigt både skal finde sted hos socialrådgivere og kontanthjælpsmodtagerne selv. I denne nye tilgang til sagsbehandlingen ligger desuden en tendens til en afvisning af problemer, hvis de ikke umiddelbart kan iagttages, vejes eller måles og dermed en yderligere tendens til mistænkeliggørelse og miskendelse af kontanthjælpsmodtagere – samt de socialrådgivere, som ikke dokumenterer deres arbejde godt nok.

Opsummering: Positioneringerne i forhold til den symbolske vold

I det foregående har vi vist, hvordan der synes at være en tendens til, at kontanthjælpsmodtagerne i hvert fald til en vis grad overtager de dominerendes holdning til arbejde og til de mennesker, som ikke er i arbejde, altså gruppen af kontanthjælpsmodtagere, som de selv er en del af. Den dominerende diskurs om lønarbejde iagttages i interviewene som en internaliseret og naturaliseret opfattelse af, at man *skal* arbejde, og at modstykket hertil (arbejdsløshed) derfor betragtes som en alvorlig mangel hos individet. Kontanthjælpsmodtagerne oplever således, at deres værdi som mennesker hænger tæt sammen med det at være i arbejde.

Der observeres en diskrepans mellem kontanthjælpsmodtagernes inkorporerede arbejdsetik – det de føler, de *bør* kunne – og deres objektive (helbredsmæssige) situation/tilstand, som betyder, at de i praksis *ikke* kan. Den internaliserede arbejdsetik strider således imod den situation, de står i.

Nogle forsøger at distancere sig fra de andre kontanthjælpsmodtagere ved at fremhæve, hvordan netop de adskiller sig (distinktion). Dette foregår typisk ved at pointere, at de, i modsætning til (alle) andre, besidder viljen til at arbejde, men at de samtidig er forhindret heri af helbredsmæssige eller andre årsager. Ligeledes ses en udbredt negativ kategorisering af andre kontanthjælpsmodtagere, hvilket vi netop tolker som en internalisering af den dominerende diskurs. Hos andre og mere kapitalstærke kontanthjælpsmodtagere (især Mogens og Louise) ses netop denne måde at adskille sig på ikke. Hos disse ses dog en fremhævelse af kapitalen, som kan tolkes som en anderledes distancering. Netop fordi disse personer har en højere kapital (herunder anciennitet i feltet) er de ikke udsat for det samme pres fra den symbolske vold og er således mindre påvirket af kategoriseringen. Der anes således en vis systematik i måden, hvorpå kontanthjælpsmodtagerne positionerer sig i forhold til kategoriseringen – en systematik som i nogen grad hænger sammen med den anciennitet og kapital interviewpersonerne har i forhold til feltet.

Når kontanthjælpsmodtagerne nedvurderer andre ledige, bidrager de paradoksalt nok samtidig til at fasttømre den dominerende diskurs og hermed den negative kategorisering af

kontanthjælpsmodtagere som gruppe. Som det vil blive beskrevet i det afsluttende afsnit i denne analyse, sker dette bl.a., fordi den negative kategorisering påvirker kontanthjælpsmodtagernes praksis i forhold til arbejdsmarkedet. Samtidig ser det ud som om den negative kategorisering, som også en stor del af arbejdsgiverne giver udtryk for, er en objektiv barriere, der medvirker til, at kontanthjælpsmodtagerne i praksis får endnu sværere ved at komme i job.

5.8 Kategoriseringen som barriere på arbejdsmarkedet

Flere af de langvarige kontanthjælpsmodtagere oplever, at arbejdsgiverne på forhånd diskvalificerer dem som egnet arbejdskraft, fordi der tilsyneladende blandt arbejdsgiverne forekommer en udbredt nedvurdering af kontanthjælpsmodtagere. De langvarige og praktikanterne beskriver således flere situationer i relation til jobsøgning, hvor de oplever, at arbejdsgiverne har en helt bestemt forudindtaget negativ holdning til kontanthjælpsmodtagere.

I følgende citat kommer oplevelsen af arbejdsgivernes negative kategorisering og stigmatisering tydeligt til udtryk:

"(...) og når de [arbejdsgivere til jobsamtaler; red.] spørger ind til: "Jamen, hvad laver du nu?" "Jamen, jeg sidder på daghøjskolen" "Nå jamen, så er stillingen besat til anden side"... Interviewer: Har de direkte sagt det? Gitte: [fortsætter] når man så decideret spørger ind til, jamen.... Hva... hvor... hvad mener du med det? Jo... fordi folk på daghøjskolen, de er simpelthen så dovne, man kan ikke få dem rettet op igen (...)
Interviewer: *Hva... hvordan følte du, da du fik den besked?* **Gitte:** *Altså det... ja noget uretfærdigt jo, fordi altså selvfølgelig er der nogen der gerne vil lave noget, ikke også. Undertegnede vil da gerne selv, ikke også så... Derfor synes jeg da det er lidt uretfærdigt at få det smækket i hovedet, ikke også. Men øh... den er jo gangs... Altså siger du du er på daghøjskole eller kontanthjælp (...) jamen, så bliver du skubbet ud til fordel for andre. Så vil de hellere tage en der er gået arbejdsløs et år for eksempel... gået hjemme for eksempel... bare ikke en på kontanthjælp"* (Gitte: 4)

Dette citat illustrerer en gennemgående tendens i interviewmaterialet, hvoriblandt flere af interviewpersonerne oplever en negativ kategorisering, en stempling, når de søger job. Et andet eksempel gives af Anne:

*"(...) Men kommer du til en.. arbejdsgiver og siger: "Ved du hvad jeg er på kontanthjælp".. "Nå", du kan ligefrem se han **stejler** helt.. "Hende kan jeg sgu ikke bruge til noget ". Altså, du er simpelthen stemplet.."*
(Anne: 26)

Ud fra kontanthjælpsmodtagernes individuelle oplevelser i jobsøgningssituationer lader det til, at arbejdsgivernes *generaliserede* billede af kontanthjælpsmodtagere ofte står i vejen for, at kontanthjælpsmodtagere overhovedet kommer i betragtning til et arbejde. Især kvinderne føler sig negativt kategoriseret af arbejdsgiverne og oplever, at mange af dem har en forudindtaget og negativ indstilling til kontanthjælpsmodtagere som umotiverede og dovne og som upålidelig arbejdskraft. Kontanthjælpsmodtagerne oplever denne meget kontante afvisning som en barriere for at få job. Desuden oplever nogle, at deres erfaringer fra kommunens egne aktiveringstilbud eller virksomhedspraktik virker diskvalificerende frem for opkvalificerende i forhold til arbejdsmarkedet, idet aktiveringen/praktikken tilkendegiver, at de (længe) har været på kontanthjælp.

”Interviewer: *kan du prøve at give et eksempel på et sted du har søgt, hvor du har oplevet den der...* **Lone:** [nævner navnet på virksomhed; red.] *bernede... blandt andet.. der har jeg mødt den der, jeg stillede deroppe personligt med min ansøgning.. uopfordrede ansøgning..(..) så bød han mig indenfor, og så kom vi til at sidde og snakke om den... **ansøgning** jeg havde lavet (...)* og så spørger han så efter hvilken erfaring jeg har og så nævner jeg så alle de erfaringer fra alle de aktiveringer jeg har været i [uden at nævne at det har været i kommunalt regi, red.], og så siger han så: ”Jamen er du forsikret? Og jeg siger til ham: ”Jeg er forsikret”.... og han ved jo så ikke, hvordan jeg er forsikret.. men det er jeg jo via kommunen., Og så siger han så: ”Hvad har du af indkomst nu?” ”Jeg får kontanthjælp”. Så var det slut! **Interviewer:** Hvordan slut? **Lone:** Jamen altså, så havde vi ikke mere og snakke om ” (Lone: 3-4)

En af de interviewede arbejdsgivere fortæller fra den modsatte vinkel om den udvælgelsesprocedure hun har i forhold til ansøgninger:

” (...) når jeg skal.. ansætte folk.. vælger jeg fra, hvis de kun har været i institutioner i.. i virksomhedspraktik, fordi.. når man får 50 ansøgere til en stilling... så er der nogen der har nogen andre kvalifikationer qua deres erfaringer fra tidligere jobs. Så ryger de.. igen nederst i bunken, og det gør man per automatik, fordi man vil gerne have en der er så velkvalificeret som overhovedet mulig. Så kunne det jo godt være hvis man tog nogen af dem ind, at man fandt ud af, at det egentlig var en person, der ville passe fint hertil. Men man er nødt til at vælge nogen ud, og der vælger jeg også dem fra. Så jeg tror det er drøn svært for de der praktikanter at gå ud og få job bagefter **Interviewer:** Så du tror ikke det giver den samme... det gør det jo så beller ikke når man ansøger hos dig, men det **har** ikke den samme vægt at man har været i praktik, som at man har været ansat... kort tid på almindelige vilkår? **Marie:** Nej, det tror jeg altså ikke det har. Jeg kan selvfølgelig kun snakke for mig selv, men jeg tror det ikke. Og når jeg kigger på de institutioner som der er her i området, der kan jeg beller ikke mindes at.. at der er blevet ansat en der har været i virksomhedspraktik” (Marie: 22)

Det ser ud til, at de erfaringer kontanthjælpsmodtagerne har fra praktik, aktivering og lignende ikke anerkendes som reel erhvervserfaring (de kan ikke veksles til symbolsk kapital), og derved står flere af interviewpersonerne i praksis uden brugbar erhvervserfaring. På denne måde lader det altså til, at praktik og aktivering ikke bidrager positivt til at bryde ud af kontanthjælpssystemet - snarere tværtimod. Man kan sige, at aktiviteten (praktikken og aktiveringen) *forurenes* af den kontekst den indgår i – fordi den foregår indenfor kontanthjælpssystemet.

Denne oplevede barriere tematiseres gennemgående i flere interviews, hvor de interviewede beskriver det at være på kontanthjælp som en ond cirkel. Overordnet handler denne onde cirkel om, at kontanthjælpssystemet opleves som særdeles vanskeligt at komme ud af, når man først er kommet ind. Dette hænger som sagt dels sammen med arbejdsgivernes manglende anerkendelse af de kompetencer og erfaringer, som kontanthjælpsmodtagerne har tilegnet sig igennem kommunal aktivering og virksomhedspraktik. Dels hænger det sammen med den oplevede negative kategorisering, hvor status som kontanthjælpsmodtager, men også længden af kontanthjælpsperioden, opleves som en hindring i jobsøgningssituationer på det ordinære arbejdsmarked. Kontanthjælpssituationen opleves altså som en ond cirkel, fordi arbejdsgiverne ikke vil ansætte folk, der er på kontanthjælp.

I spørgeskemaundersøgelsen viser der sig (måske lidt overraskende) tegn på, at der ikke blot er tale om en subjektiv oplevelse, men at der faktisk ofte er (objektivt) hold i kontanthjælpsmodtagernes oplevelse af at blive stemplet som dovne eller umotiverede af arbejdsgiverne. Således erklærer 67,6 % af arbejdsgiverne sig enten ”I høj grad enig” eller ”I nogen grad enig” i, at årsagen til, at mange af kontanthjælpsmodtagerne ikke er kommet i arbejde på trods af generel mangel på arbejdskraft, er, at mange af disse personer mangler *viljen* til at arbejde (se bilag J). 61,7 % af arbejdsgiverne erklærer sig ”i høj grad” eller ”i nogen grad” enige i, at årsagen til, at mange kontanthjælpsmodtagere ikke er kommet i arbejde, er, at de generelt har svært ved at tage sig sammen, når de har været ledige i et stykke tid. Herved kan vi forsigtigt konkludere, at den negative kategorisering i forhold til kontanthjælpsmodtagernes vilje til arbejde (motivationsdiskursen) også ser ud til at slå igennem blandt de arbejdsgivere, som har deltaget i spørgeskemaundersøgelsen.

Spørgeskemaundersøgelsen indikerer desuden, at arbejdsgivere med relativt højere kulturel kapital (defineret som folk med mellemlang eller lang videregående uddannelse) har en mindre stigmatiserende holdning til kontanthjælpsmodtagere generelt (ikke praktikanterne) end arbejdsgivere med relativt lavere lav kulturel kapital. Der ses en signifikant korrelationskoefficient

(gamma) på -0,445, hvilket med vores kodning kan tolkes som netop angivet i det ovenstående (P-værdien er 0,018). Der ses således en stærk sammenhæng mellem den negative kategorisering i forhold til viljen og arbejdsgivernes kulturelle kapital (Kreiner 1999: 211)(se bilag K). Sammenhængen imellem uddannelsesniveaue og holdningen til kontanthjælpsmodtagerne kan formentlig fortolkes på flere måder. Én tolkning kunne være, at de "veluddannede" udviser en form for overskud overfor gruppen af (dominerede) kontanthjælpsmodtagere, som understreger deres egen relativt mere magtfulde position. En anden (mindre teoretisk) tolkning kunne være, at et højere uddannelsesniveau (ofte) giver et bedre fundament for at forholde sig nuanceret til den sociale omverden og herigennem bl.a. se ledighed som et resultat af flere forhold end blot dovenskab eller manglende motivation mv.

Motivationsdiskursen viser sig ligeledes tydeligt i interviewene med arbejdsgiverne. Mange af arbejdsgiverne giver således (ligesom praktikanterne selv) udtryk for en skelnen mellem de kontanthjælpsmodtagere, som er motiverede og de som ikke er. Praktikanterne, som har været på arbejdspladsen, og som arbejdsgiverne således har opnået en relation til, kategoriseres udelukkende som motiverede, mens de kontanthjælpsmodtagere, som af forskellige grunde ikke er kommet ind i et længerevarende praktikforløb (ofte på grund af fravær) kategoriseres som umotiverede. Det væsentlige er at lægge mærke til at fraværet hos disse netop tolkes som manglende motivation eller vilje! (Se eksempelvis Elin: 13)

Hos arbejdsgiveren Claus er denne skelnen mellem de motiverede og de umotiverede meget tydelig og et gennemgående tema (eksempelvis Claus: 14 og 16). Et sted giver han udtryk for noget, der minder om en rational choice tilgang, idet han antager, at motivationen til at arbejde afhænger af det pengemæssige udbytte:

"(...) for at give dem en vis motivation, så skal de have lidt mere, når de er ude [i praktik, red.]..

Interviewer: *Hvad tror du det ville betyde?* **Claus:** *De ville blive mere motiverede for at arbejde (...) jeg ville da også bare blive gående, hvis jeg kunne få pengene alligevel* **Interviewer:** *Det tror du?* **Claus:** *Ja.*

Interviewer: *Du kunne holde det ud?* **Claus:** *Nej, det kunne jeg ikke.. Men.. men altså sådan er der mange der tænker"* (Claus: 24)

Ser vi på arbejdsgivernes tilkendegivelser (ikke deres praksis), om hvilke personer de *ikke* ønsker at tage i praktik er Claus meget eksplicit. For det første siger han direkte, at han ikke vil have langtidsledige i praktik, da han ikke mener, de er motiverede for at arbejde. Han mener, de mister motivationen i det sociale system (Claus: 14 og 16). Claus vil heller ikke tage personer med psykiske problemer ind på arbejdspladsen, idet han mener, de er for besværlige:

”Ja, men altså jeg må sige psykiske problemer de er de er møj vanskeligere end.. end dem, der er fysiske.

Interviewer: *Ok, har du erfaringer med det?* **Claus:** *Jo, jeg har prøvet.. og det må jeg sige, det er.. det er meget vanskeligt.* **Interviewer:** *Hvad er det der gør at det er vanskeligere?* **Claus:** *Jamen.. jamen... Det er det, fordi det er... hvis folk har nogen psykiske problemer, det er ikke sikkert de selv bider mærke i de har det udadtil, men man kan jo så mærke de har det.* **Interviewer:** *Og så påvirker det...?* **Claus:** *Det påvirker egentlig det arbejdsmæssige også.* **Interviewer:** *Arbejds miljøet?* **Claus:** *Ja, det gør det.* **Interviewer:** *Okay.* **Claus:** *Og man man har det jo, hvor man skal passe på, man endelig ikke må sige sådan og sådan, for det kunne vedkommende ikke tåle.. Såh.* **Interviewer:** *Så det gør det besværligt?* **Claus:** *Ja, det gør det. Det det det undgår vi helst. Det må jeg nok indrømme”* (Claus: 23)

Claus’ udvælgelse og afvisning af bestemte grupper har den konkrete betydning, at han udelukkende modtager praktikanter, som er relativt ressourcestærke i forhold til de øvrige kontanthjælpsmodtagere. De øvrige afvises, inden de kommer ind til samtale. Måske skyldes denne kontante afvisning, at Claus i modsætning til de øvrige arbejdsgivere bruger virksomhedspraktikordningen som en anledning til at afprøve potentiel arbejdskraft med henblik på fremtidig ansættelse.

Flere af de andre arbejdsgivere giver dog ligeledes udtryk for at foretage en skelnen mellem den type problemer kontanthjælpsmodtagerne har, og det fremgår tydeligt, at arbejdsgiverne oplever det som meget ressourcekrævende at arbejde med de personer, som har psykiske og sociale problemer⁵⁰. Der er da også flere, der som Claus vælger at afvise de kontanthjælpsmodtagere, der opleves meget krævende at have kontakt med på arbejdspladsen.

Marie, der som leder af en offentlig institution flere gange har haft ressourcekrævende praktikanter fra kontanthjælpssystemet, stiller nu som krav, at praktikanten skal være ”rimeligt selvhjulpen”:

Interviewer: *Hvad.. hvad tænkte du sådan umiddelbart, da kommunen kontaktede dig?* **Marie:** *Jamen, jeg.. jeg stillede.. som betingelse, at... at det var en der sådan.. var rimelig selvhjulpen.. hvis man kan sige det, fordi..*

Interviewer: *Selvhjulpen?* **Marie:** *Ja altså, fordi med at også kan tage nogen ting af sig selv, og kan.. at.. jamen, også på den måde når man kommer, at man kan sætte sig ned og snakke med børnene, at man også siger hej til forældrene, når de kommer.. sådan at... Vi vil gerne yde en indsats for de folk der kommer i huset, men vi kan ikke.. som situationen er for øjeblikket, kan vi ikke være barnepige for en ekstra.. for et ekstra barn, hvis man kan sige det på den måde, og det har vi været ude for nogen gange, at det egentlig er blevet sådan at vi skal tage meget vare om den medarbejder, som kommer berneret. Og det kan også lyde hårdt, at det vil vi ikke gøre, men*

⁵⁰ Vi vælger at bruge betegnelsen *psykiske og sociale problemer* frem for *psykiske eller sociale problemer*, idet det viser sig, at personer med psykiske problemer ofte ligeledes har sociale problemer.

det er der nogen gange så er vi nødt til at sige nej til det, fordi at ofte så er det... et ekstra barn der kommer. Det har vi i hvert fald prøvet et par gange.. Interviewer: Okay. Marie: Og det kunne vi ikke nu her på nuværende tidspunkt. Så det var en der sådan... kunne tage nogen ting af sig selv, hvis vi skulle ha' en ekstra medarbejder i huset." (Marie: 4)

Marie oplever ligesom Claus, at personer med psykiske problemer er for krævende at have i praktik i forhold til, hvad arbejdspladsen får til gengæld i form af ekstra arbejdskraft (Marie: 5).

Maries praksis har rod i en afvejning af, hvad hun oplever som en rimelig balance mellem at yde og at modtage. Det er tydeligt, at flere af arbejdsgivere med relativ stor kulturel kapital i høj grad italesætter motiver som en social indsats over for de "svageste". De øvrige italesætter ikke dette motiv i samme grad (med Christian som undtagelse), og Claus står som yderpol i denne sammenhæng. Han er ikke socialt motiveret, men i højere grad motiveret af en mulighed for at skaffe ordinær arbejdskraft.

Claus lader samtidig til at have succes med at integrere folk fra kontanthjælpssystemet på sin virksomhed, idet han gennem årene har ansat flere fra kontanthjælpssystemet i ordinært arbejde – folk, som han stadig har ansat i virksomheden, og folk som ifølge Claus har formået at vende deres liv rundt i kraft af den chance, de har fået på virksomheden.

Et eksempel på en person som Claus *giver chancen*, som han siger, ses i det følgende:

*"For jeg kan sige dig i april måned i år, der var jeg ude og søge en ferieafløser.. og der er der så en på 56 år ude fra (...), der ringer.. der gik arbejdsløs. Interviewer: Ja. Claus: "Det har jeg gjort længe", sagde han. "Hvorfor har du det?".. "Jamen, når folk de ser mig, så vil de ikke have mig." "Nå.. ser du da sådan ud?".. "Jamen, det måtte han jo gøre... Så siger jeg: "Hvad.. hvad er der til grund til det?" (...) "Jamen, det er fordi jeg har bestehale.. og når jeg så møder op til samtalen, så siger folk dig kan jeg ikke bruge.. og så har jeg tatoveringer på min arm.. for jeg har været somand." "Men altså det skal da ikke stå på, at vi tager en snak", siger jeg. (...) Og han kom, og.. vi sad berinde og snakkede og.. håret det sad pænt og var.. med et elastik og han havde en hue, hvor han kunne få den bestehale ind igennem. Han havde godt nok de her... Interviewer: Tatoveringer? Claus: Ja.. og vi sad jo så og snakker, men hans indstilling.. til arbejdet.. den var helt.. okay.. Det var den.. Så jeg sagde til ham: "Otto", han hed Otto, "Vi starter her.. på tirsdag" (...) og så tog han herfra, så sagde I.P..... der sidder inde og styrer chaufførerne: "Ham ansatte du da ikke?" "Jo" "Det gjorde du da ikke med det udseende med de der [tatoveringer, red.].. og så den bestehale?" "Jo, jeg gav ham sgu chancen, I.P." (...) Der er han blevet voldsomt positivt overrasket.. For.. manden der.. han passer hans arbejde, og kommer til tiden. Aldrig nogensinde er han kommet for sent.. Aldrig nogensinde er han sovet over eller **et** eller andet.. Men han kommer, når vi kalder. Og det er nok en af dem der er **hurtigst** til at komme, når man ringer til ham, hvis han har fri."* (Claus: 16-17)

Meget bemærkelsesværdigt er det, at Claus, som den der i mindst grad italesætter det sociale ansvar, faktisk er den, for hvem det lykkes at integrere flere personer i ordinære jobs – mennesker fra kontanthjælpssystemet som har forskellige problemer udover ledigheden (herunder alkoholmisbrug).

I interviewmaterialet ses altså en tendens til en forskel i, hvilke grupper af kontanthjælpsmodtagere arbejdsgiverne ønsker at tage ind i praktik. Nogle positionerer sig ganske kraftigt og ytrer eksplicit, at de ikke ønsker bestemte grupper (Claus og Marie). Mens andre (især Elin og Michael) i højere grad end de øvrige er villige til at tage eksempelvis kontanthjælpsmodtagere med psykiske og sociale problemer ind på arbejdspladsen. Disse personer udviser ligeledes et stort engagement i forhold til at involvere sig og investerer mange ressourcer i at hjælpe praktikanterne med deres personlige problemer. Generelt ses i interviewmaterialet en tendens til, at der blandt arbejdsgivere med lav kulturel kapital (oftest de selvstændigt erhvervsdrivende) investeres færre ressourcer i at hjælpe deres praktikanter.

Som det ses af Figur 13. (næste side) er der ligeledes blandt arbejdsgiverne i spørgeskemaundersøgelsen stor forskel på, hvilke grupper blandt kontanthjælpsmodtagerne de ønsker at tage ind i midlertidige praktikforløb, som rent økonomisk ikke koster arbejdsgiverne noget. 9 ud af 10 ønsker at få kortvarigt ledige (1-2 måneders ledighed) i praktik. Lidt færre ønsker at have praktikanter, som har været ledige i op til et år, mens kun lidt over halvdelen af arbejdsgiverne ønsker at have praktikanter fra kontanthjælpssystemet, som har været ledige i mere end et år.

Ser vi videre i tabellen iagttages et betydeligt fald i andelen, som ønsker at tage en bestemt gruppe ind, jo ”tungere” kontanthjælpsmodtagerens problemer er. Kun lidt under halvdelen af arbejdsgiverne ønsker at tage folk i praktik, som har lettere psykiske problemer. Kun meget få ønsker at tage folk med svære psykiske problemer ind; dette gælder ligeledes kontanthjælpsmodtagere med misbrugsproblemer.

Spørgeskemaundersøgelsen underbygger altså klart, at der er bestemte grupper, som arbejdsgiverne ikke ønsker at ansætte i job på særlige vilkår (som belyst tidligere side 114) eller blot tage ind i midlertidig (uforpligtende) praktik.

Figur 13. Viser hvilke persongrupper fra kontanthjælpssystemet arbejdsgiverne gerne vil tage i praktik

”Forestil dig at alle de herunder nævnte persongrupper har de samme faglige kvalifikationer - hvilke persongrupper kunne du forestille dig at tage i praktik på virksomheden?” (Sæt gerne flere kryds) (n=58)	Ja	Nej
Personer uden problemer, som har været på kontanthjælp i <u>1-2 måneder</u>	89,7 %	10,3 %
Personer uden problemer, som har været på kontanthjælp i <u>mindre end et år</u>	79,3 %	20,7 %
Personer uden problemer, som har været på kontanthjælp i <u>mere end et år</u>	56,9 %	43,1 %
Personer med fysiske problemer (sygdomme eller problemer med ryggen, muskel- eller ledsmerter mv.)	53,4 %	46,6 %
Personer med lettere psykiske problemer (eksempelvis lettere depression, selvværdsproblemer)	43,1 %	56,9 %
Personer med sværere psykiske problemer	3,4 %	96,6 %
Personer med misbrugsproblemer (eksempelvis alkohol-, stof- eller pillemisbrug)	6,9 %	93,1 %
Personer med indlæringsvanskeligheder	41,4 %	58,6 %
Personer med sociale og/eller familiemæssige problemer	37,9 %	62,1 %

Således kan vi ved hjælp af spørgeskemaundersøgelsen anskueliggøre et (delvist) paradoks, idet en overvejende del af arbejdsgiverne mener, at arbejdsløsheden hos kontanthjælpsmodtagerne skyldes manglende vilje til arbejde, mens de samtidig, som det er vist i det ovenstående, fravælger bestemte grupper, både når det gælder ansættelse på særlige vilkår (jf. tidligere Figur 12. side 114) og ligeledes når det gælder midlertidige praktikanter. De grupper arbejdsgiverne fravælger, må vi samtidig konstatere, er stærkt repræsenteret blandt de ”tungeste” kontanthjælpsmodtagere (matchgruppe 4 og 5). Samtlige af de kontanthjælpsmodtagere (langvarige og praktikanter), som optræder i vores undersøgelse har i skrivende stund været ledige i mere end et år, hvilket alene er årsag nok til at næsten halvdelen af arbejdsgiverne end ikke vil have dem i praktik (jf. ovenstående tabel).

Det ser dog ud til, at der er forskel på, hvordan arbejdsgiverne forholder sig til, og eventuelt ansætter, mennesker fra kontanthjælpssystemet afhængig af om de i forvejen har erfaringer med praktikanter. Der ses således i spørgeskemaet en stærk signifikant sammenhæng mellem ønsket om at tage praktikanter med lettere psykiske problemer ind og hvorvidt virksomheden har haft

praktikanter på arbejdspladsen (dvs. erfaring med praktikanter). Gamma er $-0,602$ (P-værdien er $0,013$) (Bilag L). Dette tolker vi således, at arbejdsgivere, som har haft praktikanter, er knap så berøringsangste overfor kontanthjælpsmodtagere i den såkaldt ”tunge” ende.

Ligeledes kan vi se en klar sammenhæng mellem arbejdsgivernes ønske om at tage praktikanter ind (igen), og hvorvidt de har haft praktikanter før, idet korrelationskoefficienten gamma er $-0,852$ og signifikant (P-værdien er $0,000$) (jf. Bilag M). Dette betyder med vores kodning af variablene, at viljen til at tage praktikanter ind stiger, når arbejdsgiverne allerede har haft erfaringer med praktikanter på virksomheden. Ser vi på krydstabellen vil 9 ud af 10 arbejdsgivere ($93,2\%$), som har haft erfaringer med praktikanter på virksomheden, gerne tage praktikanter ind igen, mens kun cirka halvdelen ($52,2\%$) af de arbejdsgivere, som ikke har haft praktikanter på virksomheden, ønsker at tage praktikanter ind (jf. bilag M).

Ser vi på arbejdsgivernes *praksis* i forhold til ansættelse af kontanthjælpsmodtagere på særlige eller ordinære vilkår, iagttages også her en signifikant sammenhæng mellem dette og hvorvidt virksomheden har erfaring med praktikanter. Analysen af spørgeskemaundersøgelsen viser en signifikant stærk sammenhæng mellem hvorvidt arbejdsgiverne har ansat kontanthjælpsmodtagere på særlige vilkår og hvorvidt disse har erfaringer med praktikanter. Gamma er $0,756$ (P-værdien $0,000$) (Bilag N). Med vores kodning betyder det, at sandsynligheden for at en arbejdsgiver har ansat kontanthjælpsmodtagere på særlige vilkår er betydelig større, når denne har haft én eller flere praktikanter på virksomheden.

En lignende sammenhæng ses mellem arbejdsgivernes reelle praksis i forhold til at ansætte kontanthjælpsmodtagere i ordinært arbejde og deres erfaring med praktikanter. Gamma er $-0,518$ (P-værdien $0,031$). Der er således en signifikant stærk sammenhæng mellem de personaleansvarliges praksis i forhold til at ansætte kontanthjælpsmodtagere på ordinære vilkår og deres erfaring med praktikanter⁵¹. Med kodningen betyder det, at sandsynligheden for, at en arbejdsgiver har ansat kontanthjælpsmodtagere i ordinært arbejde er større, når de har haft praktikanter på virksomheden.

Det ser således ud til, at praktikordningen direkte eller indirekte kan være med til at gøre det lettere for kontanthjælpsmodtagere at blive ansat på virksomheder, som har erfaringer med praktikanter – at praktisk erfaret kendskab til kontanthjælpsmodtagere betyder større åbenhed overfor disse mennesker. Dog må dette tages med forbehold i forhold til gruppen af ikke-arbejdsmarkedsparete kontanthjælpsmodtagere, idet vi ikke har mulighed for at se om de personer, som har opnået reel ansættelse på de pågældende virksomheder har været mere

⁵¹ Læg mærke til at kodningen i denne og tidligere nævne korrelation er forskellig (dvs. modsat).

ressourcestærke end den gruppe kontanthjælpsmodtager vi fokuserer på. Erfaringerne fra den kvalitative empiri tyder således ikke på at praktikken er en indgang til det ordinære arbejdsmarked for gruppen af ikke-arbejdsmarkedsparate.

Udover den helt åbenlyse barriere det er, hvis arbejdsgiverne ikke vil ansætte bestemte grupper af kontanthjælpsmodtagere, så ser det ligeledes ud til, at oplevelsen af at være negativt kategoriseret af arbejdsgivere (og det øvrige samfund) fører til en subjektiv barriere i kontanthjælpsmodtagerne selv. Oplevelsen af gang på gang at blive afvist på baggrund af status som kontanthjælpsmodtager virker demotiverende og kan føre til passivitet i forbindelse med jobsøgning:

”Interviewer: (...) *Synes du det er blevet sværere [at søge arbejde, red.]?* **Gitte:** *Næh, det synes jeg såmænd ikke det er.* **Interviewer:** *Nej. Okay.* **Gitte:** *Det jeg bare synes der er... sværere og sværere det er at blive ved med at sluge den der negative feedback du får hver gang. Den er sgu svær at sluge... Der er da nogen gange, hvor jeg må tilstå, at jeg har givet et par vandfald [har grædt, red.], når jeg er kommet ud i bilen, fordi at... aaarrrrgg! Og jeg synes virkelig, at det er irriterende, at man ikke kan få det, ikke også. Fordi man ved jo godt, at de mangler den arbejdskraft...”* (Gitte: 31)

Gitte fortæller ligeledes, at hun næsten udelukkende søger jobs de steder, hvor de allerede kender hende fra tidligere ansættelser eller praktik. Herved gør hun brug af en social kapital, som hun har opnået igennem kontakten til det ordinære arbejdsmarked. Gitte har opgivet at søge arbejde andre steder, idet hun regner med at få afslag på sin ansøgning.

Et andet eksempel på denne demotivering ses hos Susanne:

”(...) altså jeg synes da det... er utroligt nedværdigende altså... hele tiden og blive stampet... ned i jorden. **Interviewer:** *Har du oplevet det flere gange?* **Susanne:** *Ja.. jamen det gør du jo hver gang du får et ned... et nederlag, hvad hedder det øh... [leder efter ordet]* **Interviewer:** *Et afslag?* **Susanne:** *Ja et afslag, ik’... så bliver du jo det stykke mindre, ik’... og så er det sgu svært at blive ved med at være motiveret...”* (Susanne: 10-11)

Det ser altså ud til, at en negativ kategorisering og afvisning fra arbejdsgiverne påvirker kontanthjælpsmodtagernes søgeaktivitet og virker demotiverende. Den objektive afvisning/barriere, som vores materiale tyder på reelt eksisterer i et vist omfang, fører derved yderligere til en subjektiv barriere i forhold til jobsøgning på arbejdsmarkedet hos kontanthjælpsmodtagerne selv. Demotiveringen som følge af de mange afslag bidrager på denne måde til, at kontanthjælpsmodtagerne faktisk kommer til at leve op til den negative kategoriserings påstande om dem: De bliver umotiverede og holder måske med tiden helt op med at søge job – og kan derfor for udenforstående fremstå som dovne og umotiverede!

Der ses en klar tendens til, at mange af de interviewede praktikanter overvejende italesætter positive erfaringer med de arbejdsgivere, som har taget dem i virksomhedspraktik på det ordinære arbejdsmarked. Oplevelsen af en negativ kategorisering, hvor interviewpersonerne oplever at blive afvist og opfattet som mindreværdige, dovne osv., fordi de er på kontanthjælp, italesættes ikke i forbindelse med de aktuelle praktikforløb. Dette kan skyldes, at der i praktikperioden sættes parentes omkring kategorien ”kontanthjælpsmodtager”, hvor kontanthjælpsmodtagerne for en tid får chancen for at betragte sig selv som (tilnærmelsesvis) ”almindelige medarbejdere”. Kategoriseringen som kontanthjælpsmodtager opleves hermed ikke for dem selv så nærværende. Ligeledes kan det tænkes, at arbejdsgiverne igennem praktikken får en anden og mere nuanceret opfattelse af de personer de har ansigt-til-ansigt-kontakt med under praktikforløbet og derfor kategoriserer disse kontanthjælpsmodtagere mindre negativt. I interviewene med arbejdsgiverne spores faktisk en sådan diskrepans imellem den måde, hvorpå arbejdsgiverne opfatter og italesætter de praktikanter, som de har eller har haft i praktik og den måde, hvorpå de omtaler kontanthjælpsmodtagere i generaliserende vendinger. Således forholder arbejdsgiverne sig generelt positivt og forstående til de kontanthjælpsmodtagere, de har i praktik, mens mange italesætter en negativ kategorisering af kontanthjælpsmodtagere generelt.

Opsummering: Kategoriseringen som barriere?

At være på kontanthjælp kan måske beskrives som en *ond cirkel*, der overordnet handler om, at kontanthjælpssystemet opleves som særdeles vanskeligt at komme ud af, når man først er kommet ind. Dette hænger bl.a. sammen med arbejdsgivernes manglende anerkendelse af de kompetencer og de erfaringer, som kontanthjælpsmodtagerne har tilegnet sig igennem kommunal aktivering og virksomhedspraktik.

Samtidig ser det ud til, at der reelt er hold i kontanthjælpsmodtagernes oplevelse af at blive negativt kategoriseret (som dovne eller umotiverede) af arbejdsgiverne. Flertallet af arbejdsgiverne mener således, at årsagen til kontanthjælpsmodtagernes fortsatte arbejdsløshed er, at de mangler *viljen* til at arbejde. Herved synes motivationsdiskursen reelt at slå igennem hos arbejdsgiverne.

Et flertal af arbejdsgiverne mener desuden, at de ledige (generelt) har svært ved at tage sig sammen, når de har været ledige i et stykke tid, hvilket delvist bekræftes af kontanthjælpsmodtagerne selv, idet de mange negative oplevelser i forbindelse med jobsøgning ser ud til at føre til en subjektiv barriere i form af demotivering.

Dette afslører et paradoks! For samtidig med, at en overvejende del af arbejdsgiverne mener, at arbejdsløsheden hos kontanthjælpsmodtagerne skyldes manglende vilje til arbejde, er de samtidig selv med til at holde bestemte grupper af ledige ude af arbejdsmarkedet, idet de ikke ønsker at have bestemte grupper i praktik på virksomheden endsige ansætte dem på særlige vilkår. Arbejdsgiverne ser således ud til i høj grad på forhånd at fravælge dem, der har (svære) psykiske problemer, er misbrugere, har familiemæssige- og/eller sociale problemer samt dem der er langtidsledige - grupper som er stærkt repræsenteret blandt de ”tungeste” kontanthjælpsmodtagere.

6. Konkluderende opsamling

Vi vil nu samle op på dette speciales hovedkonklusioner.

Som beskrevet igennem de indledende afsnit skal denne undersøgelse finde sit udspring i konteksten af den aktuelle beskæftigelsessituation. Den historisk lave ledighed medfører, at andelen af de såkaldt ”tunge” ledige bliver større i den samlede gruppe af ledige. De ”stærkeste” ledige, de der matcher arbejdsmarkedets krav og forventninger, har (tilsyneladende) et bedre udgangspunkt for hurtigt at finde beskæftigelse, end de har haft i mange år. Dette gælder imidlertid ikke i samme grad for den gruppe kontanthjælpsmodtagere, som vi fokuserer på. Med specialet har intentionen været at give et alternativt blik på den aktuelle tendens, vi ser i bl.a. arbejdsmarkedspolitikken, til langt overvejende at fokusere på de individuelle *barrierer*, der måtte være hos de enkelte kontanthjælpsmodtagere, som årsag til deres fortsatte ledighed. Som et alternativ hertil er det vores intention at vise, hvordan kontanthjælpsmodtagerne *møder* og *oplever* forskellige barrierer af mere strukturel karakter, som medvirker til at begrænse deres muligheder for at blive (re)integreret på det ordinære arbejdsmarked.

På baggrund af den lave ledighed har vi netop nu et godt udgangspunkt for at undersøge, hvad der sker, når de, der er kategoriseret som de ”tungeste”, de kontanthjælpsmodtagere, der er længst fra arbejdsmarkedet, *møder* det ordinære arbejdsmarked igennem virksomhedspraktik.

Analysen peger på følgende:

Vores datamateriale indikerer, at kontanthjælpsmodtagerne (de langvarige og praktikanterne) udsættes for en negativ kategorisering.

Kontanthjælpsmodtagerne oplever denne kategorisering dels i mødet med andre sociale aktører, som igennem grove generaliseringer kategoriserer kontanthjælpsmodtagerne som dovne, dumme ”samfundsnassere”, der *ikke gider* arbejde, dels i forbindelse med jobsøgningssituationer på det ordinære arbejdsmarked. Spørgeskemaundersøgelsen indikerer, at der ikke blot er tale om en subjektiv oplevelse af kategorisering, idet flertallet af arbejdsgiverne i spørgeskemaundersøgelsen (67,6 %) faktisk mener, at årsagen til kontanthjælpsmodtagernes fortsatte arbejdsløshed er, at de mangler *viljen* til at arbejde. Ligeledes er kategoriseringen at finde i de kvalitative interviews med arbejdsgiverne som ofte italesætter kontanthjælpsmodtagere, som de ikke har haft indgående kontakt til, som umotiverede.

Der er et mismatch mellem denne udbredte opfattelse af, at årsagen til kontanthjælpsmodtagernes manglende integration på arbejdsmarkedet skyldes manglende vilje/motivation og den kendsgerning, at cirka 70 % af de resterende ledige i kontanthjælpssystemet i dag er kategoriseret som ikke-arbejdsmarkedspare, hvilket betyder, at de ikke aktuelt vurderes til at kunne varetage et job på ordinære vilkår. Derved opstår også et mismatch mellem det pres de ikke-arbejdsmarkedspare udsættes for fra den sociale omverden og deres objektive evne til at indgå på arbejdsmarkedet på de vilkår, som arbejdsmarkedet kræver.

Som kontanthjælpsmodtagerne oplever det fremstår arbejdsgivernes generelle opfattelse af kontanthjælpsmodtagere som en barriere i forhold til at komme i job. Ifølge spørgeskemaundersøgelsen kan vi samtidig se, at mange arbejdsgivere på forhånd fravælger bestemte grupper blandt kontanthjælpsmodtagerne, herunder bl.a. dem der har været ledige i mere end et år. Heri ligger antydningen af et paradoks: Kontanthjælpsmodtagerne mistænkes for at være arbejdsløse på grund af manglende vilje til arbejde, men samtidig vil mange arbejdsgivere end ikke tage dem i praktik (alene), fordi de har været arbejdsløse i længere tid!

Der er flere andre grupper blandt kontanthjælpsmodtagerne, som flertallet af arbejdsgiverne ikke ønsker at tage i praktik eller ansætte på særlige vilkår - herunder i særdeleshed de persongrupper, der har (svære) psykiske problemer, er misbrugere, har indlæringsvanskeligheder, har sociale og/eller familiemæssige problemer o.l. - grupper som er stærkt repræsenteret blandt de ”tungeste” kontanthjælpsmodtagere.

Sammen med den objektive barriere det er, hvis arbejdsgiverne ikke vil ansætte disse mennesker, skabes ifølge interviewmaterialet ligeledes en subjektiv barriere hos kontanthjælpsmodtagerne, idet det ser ud til, at afvisningerne i forbindelse med jobsøgning i sig selv fører til en tiltagende demotivering i forhold til at være aktivt jobsøgende.

Som vi ser det, hænger den negative kategorisering sammen med en mere overordnet tendens, nemlig diskursen om lønarbejdet – at man skal arbejde for at opnå værdi og anerkendelse i samfundet. Denne diskurs fremgår tydeligt i interviewene med kontanthjælpsmodtagerne, hvor vi ser tendenser til en internaliseret opfattelse af, at man *skal* arbejde – som en doxisk selvfølgelighed. Arbejdsløshed betragtes af de interviewede kontanthjælpsmodtagere som en alvorlig mangel hos individet, og de oplever, at deres værdi som mennesker hænger tæt sammen med det at være i arbejde på det ordinære arbejdsmarked.

Dette syn på kontanthjælpsmodtagerne som mindreværdige borgere videreformidles ifølge vores tolkning ligeledes i det kommunale aktiveringssystem, hvor de udsættes for meningsløs aktivering og ofte oplever sig udnyttet som gratis arbejdskraft både indenfor det kommunale system og på det ordinære arbejdsmarked.

Som vi tolker det, kommer den negative kategorisering desuden mere overordnet til udtryk gennem de mange års stramninger i den lovgivning, kontanthjælpsmodtagerne er underlagt. Denne udvikling kan i en større sammenhæng betragtes som led i en symbolsk vold, der først og fremmest har til formål at legitimere, at de dominerede behandles, som de gør. Diskursen om individets ansvar og ”noget-for-noget-politikken” spiller sammen med den negative kategorisering af kontanthjælpsmodtagerne (hvor de klassificeres som dovne, dumme samfundsnassere) og ligger til grund for en legitimering og naturalisering (selvfølgeligsgørelse) af en lovgivning og en praksis, som er karakteriseret ved den form for nedvurderende behandling af kontanthjælpsmodtagerne, som vi har forsøgt at vise gennem analysen. Når kontanthjælpsmodtagernes arbejdsløshedssituation forklares ved at henvise til en angribelig moral (manglende motivation, ugidelighed og dovenskab) fratages de *dominerende* et socialt ansvar, de dominerede pålægges selv ansvaret for deres situation og de aktuelle dominansforhold retfærdiggøres.

Ifølge Bourdieu er der først tale om symbolsk *vold*, hvis de dominerede tager kategoriseringen på sig og internaliserer nedvurderingen i en grad, så de ligeledes nedvurderer sig selv.

Vi ser i interviewmaterialet forskelle på, hvordan kontanthjælpsmodtagerne positioneres og positionerer sig i forhold til kategoriseringen. Næsten samtlige interviewpersonerne foretager en skelnen mellem de arbejdsløse, som ligner den der formidles gennem diskursen: Der er ”dem, som gerne vil, men ikke kan”, og ”dem som kan, men ikke vil”. Denne sondring anvendes af de interviewede i deres kategorisering af sig selv og ”de andre” kontanthjælpsmodtagere. Mange af de interviewede gentager således ofte, hvordan de *selv* har viljen til at arbejde, men at de samtidig er forhindret heri af helbredsmæssige årsager. Samtidig udtrykker de en negativ kategorisering af andre kontanthjælpsmodtagere, hvilket vi netop tolker som en internalisering af den dominerende diskurs, men samtidig som en måde, hvorpå de gør modstand mod den symbolske vold ved at distingvere sig fra de øvrige kontanthjælpsmodtagere. Når kontanthjælpsmodtagerne nedvurderer andre ledige, bidrager de paradoksalt nok samtidig til at fasttømre den dominerende diskurs og hermed den negative kategorisering af kontanthjælpsmodtagere som gruppe.

Hos de mere kapitalstærke kontanthjælpsmodtagere (især Mogens og Louise) ses denne måde at adskille sig på ikke. Hos disse ses dog en fremhævelse af kapitalen, som kan tolkes som en anderledes distancering. Måske fordi disse personer har en højere kapital (herunder anciennitet i feltet) er de ikke udsat for det samme pres fra den symbolske vold og er således mindre påvirket af kategoriseringen. Der anes således en vis systematik i måden, hvorpå kontanthjælpsmodtagerne positionerer sig i forhold til kategoriseringen – en systematik som i nogen grad hænger sammen med den anciennitet og kapital interviewpersonerne har i forhold til feltet.

Overordnet ses en udbredt modstand mod den negative kategorisering og dermed også mod den symbolske vold. Dog ser vi samtidig, at nogle af kvinderne lider af store selvværdsproblemer og mændene af et selvdestruktivt alkoholmisbrug – dette kan måske tolkes som om nogle af de interviewede tager kategoriseringen på sig.

Italesættelsen af viljen til lønarbejde kan ifølge specialets teoretiske kontekst betragtes som et udtryk for, at disse interviewpersoner har internaliseret den arbejdsetik, som formidles gennem diskursen, og at de ofte føler sig ”forkerte” og mindreværdige, fordi de ikke arbejder. Dette gælder især de interviewpersoner som har uafklarede forløb (og vanskeligt diagnosticerbare, diffuse symptomer), idet disse har vanskeligere ved at ryste den negative kategorisering af sig ved at henvise til konkrete og anerkendte fysiske problemer.

Vi ser ligeledes tendenser til, at interviewpersonerne internaliserer den arbejdsetik som videreformidles igennem diskursen i en sådan grad, at det nærmest bliver selvdestruktivt – deres helbredsmæssige (og øvrige) situation taget i betragtning. I analysen iagttages således en klar diskrepans imellem kontanthjælpsmodtagernes internaliserede arbejdsetik og deres aktuelle objektive situation. Den massive italesættelse af viljen til arbejde blandt de interviewede kontanthjælpsmodtagere tolkes i dette speciale som et udtryk for den ambivalens interviewpersonerne oplever, i og med at de er socialiserede/disciplinerede til lønarbejde, men reelt ikke kan honorere kravene på arbejdsmarkedet. De oplever således et massivt *indre* pres fra den symbolske vold, men også et massivt *ydre* pres fra omverdenen i form af den diskurs, som sætter sig igennem som negativ kategorisering, mistænkeliggørelse og manglende anerkendelse i sociale sammenhænge generelt, i jobsøgningssituationer og i det sociale system – dette viser sig i den massive italesættelse af en negativ kategorisering. Et pres fra den symbolske vold, som de positioneres og positionerer sig forskelligt til. Der ses som sagt både tendenser til modstand, men også til internalisering – især arbejdsetikken er internaliseret, og dermed også i nogen grad den negative kategorisering som mindreværdige borgere. Dog er det tvivlsomt om de internaliserer kategoriseringen som dovne og umotiverede!

At de interviewede kontanthjælpsmodtagere reelt ikke kan arbejde på normale vilkår, bakkes op af de interviewede arbejdsgivere, som samstemmende vurderer, at praktikanternes arbejdsevne, samt deres feltspecifikke kapital, er *så* utilstrækkelig, at de ikke vil ansætte dem.

Denne utilstrækkelige feltspecifikke kapital kan i nogen grad forklares ud fra strukturel chanceulighed. Vi kan konstatere, at stort set alle praktikanterne og de langvarige (ligesom kontanthjælpsmodtagerne på landsplan) kommer fra hjem med meget lidt akkumuleret og overleveret kulturel kapital. En kulturel kapital, som ligeledes kan have indflydelse på en anden feltspecifik kapital, nemlig helbred, idet deres lave kulturelle kapital typisk kun giver adgang til ufaglærte jobs, der ikke er særligt vellønnede og ofte er præget af ensidigt gentaget, fysisk nedslidende arbejde.

Flere af praktikanterne og de langvarige har desuden meget lidt eller slet ingen erfaring fra det ordinære arbejdsmarked ("De løse"). Disse har hverken uddannelse eller arbejdsmæssige erfaringer og har måske oven i købet hele deres voksne liv været på kontanthjælp og har derfor aldrig haft mulighed for at erfare og indarbejde de spilleregler og forventninger, som tages for givet af andre aktører i feltet. Et par af praktikanterne er undtagelser – også i denne henseende, idet de vurderes af arbejdsgiverne, som til fulde at besidde de rette egenskaber. Dette hænger måske sammen med deres relativt større kulturelle kapital og samtidige længerevarende erfaringer fra arbejdsmarkedet og dermed en habituel socialisering ind i feltet.

Arbejdsgiverne beskriver desuden en række "personlige kompetencer", som vi i denne sammenhæng vælger at betegne som feltspecifikke kapitalformer. Disse kompetencer er ifølge de interviewede arbejdsgivere særdeles vigtige for at kunne fungere på arbejdsmarkedet og indebærer bl.a. evnen til at vise tydelig interesse og motivation for arbejdet og ikke mindst *mødestabilitet*, der betegnes som meget vigtig. Netop mødestabilitet har samtlige af de interviewede praktikanter (samt flere af de langvarige) meget svært ved at honorere, hvilket især hænger sammen med deres *helbredsmæssige* (psykiske og somatiske) kapital. Ifølge arbejdsgiverne er praktikanternes lave feltspecifikke kapital da også baggrunden for, at disse ikke kan få ordinær ansættelse. Kontanthjælpsmodtagernes ringe erfaringer fra arbejdsmarkedet, der medfører et manglende kendskab til spillets regler, samt deres dårlige (psykiske og somatiske) helbred virker således også som barrierer i forhold til det ordinære arbejdsmarked.

Vi ser således forskellige objektive barrierer i forhold til de såkaldt "tungeste" kontanthjælpsmodtageres (re)integrering på arbejdsmarkedet. Barrierer, som ikke hidrører kontanthjælpsmodtagernes vilje til arbejde, og som ikke er indenfor deres rækkevidde at ændre

på. Alligevel udsættes de for en massiv mistænkeliggørelse og nedvurdering på grund af deres arbejdsløshed og status som 'kontanthjælpsmodtagere'. Der er tale om både et ydre og indre pres, idet vi både ser en indikation af, at den negative kategorisering finder sted, og samtidig ser en gennemtrængende indikation af en arbejdsetik, der slår igennem hos de fleste af de interviewede og som ofte er i strid med deres objektive situation. Hos flere bliver der som sagt tale om en næsten selvdestruktiv praksis netop, fordi de helt objektivt (ofte fysisk) ikke kan magte det de føler de bør kunne.

Måske bør man diskutere om ikke der er grænser for, hvad man skal kunne holde til. Nogle af de interviewede (kvinder) oplever, at de slet ikke magter at få livet ved siden af arbejdet til at fungere, når de samtidig skal fungere i aktivering eller praktik på arbejdsmarkedet. Med den aktuelle lovgivning og praksis overfor kontanthjælpsmodtagerne, som vi mener, er udtryk for en radikaliseret diskurs, der fastholder, at også alle disse mennesker kan og skal i arbejde hurtigst muligt, må svaret være, at der aktuelt *ikke* er grænser for hvad de skal holde til. Der skeles ikke til om deres liv uover arbejdet kan fungere.

Med denne lovgivning lægges op til at man bl.a. igennem en ændring af måden der *tales* om kontanthjælpsmodtagernes situation, hvor der fokuseres på ressourcer frem for problemer og barrierer, kan få flere i arbejde. Vores konklusion baseret på dette projekts empiriske materiale er imidlertid, at der ikke igennem en bevidst nedtoning af de problemer, som "klienterne" i det sociale system har, kan ændres på den kendsgerning, at majoriteten af de mennesker, som i dag er ledige på kontanthjælp, *har* såvel som *moder* en række objektive barrierer, som udgør *hovedårsagen* til, at disse mennesker ikke er i arbejde. Dette kan vi dels konkludere ud fra den kendsgerning at ingen af arbejdsgiverne i interviewmaterialet har fundet, at deres praktikanter er i stand til at varetage et ordinært arbejde, som følge af deres fysiske, psykiske eller sociale problemer. Dels ud fra den kendsgerning, at samtlige interviewpersoner fortsat er på kontanthjælp, da vi genkontakter dem 1-2 år efter de første interviews!

Afslutningsvis vil vi gerne åbne op for en diskussion, som handler om en mere overordnet tendens til manglende rummelighed - ikke bare på arbejdsmarkedet, men måske også i samfundet generelt. For os ser det således ud som der er en udbredt tendens, måske en igangværende udvikling i retning af et meget indskrænket normalitetsbegreb. Måske spiller også dette en rolle når det gælder den negative kategorisering af mennesker der ikke arbejder...

Summary

The aim of this master thesis is to offer an alternative approach to the study of the so-called “heaviest” of the recipients of social welfare, who seem very difficult to integrate in the ordinary work force. We want to offer sociological criticism of the widespread tendency to seek to understand the unemployment of this group by means of individualistic models of explanation.

To form an empirical basis we conducted 17 qualitative interviews with individuals on social welfare (of long duration and match groups 4 -5), and furthermore with employers who have employed them on a trainee service basis. Moreover we have managed to re-interview this group 1 to 2 years after the initial interviews. These second interviews revealed that they were all still on social welfare in spite of the historically low rate of unemployment characteristic for Denmark in recent years.

As a supplement to the qualitative interviews we have conducted a questionnaire inquiry among public and private concerns and institutions in the case-municipality, trying by this means to gauge the general attitude of the employers towards all recipients of social welfare, and their individual experience with those they may have employed in trainee service.

As a theoretical basis we use Pierre Bourdieu’s constructivistic-structuralistic approach, focusing on the concepts of capital, reproduction, social categorization, and symbolic violence. In the analysis we show how the so-called heaviest recipients of social welfare stem from backgrounds with low cultural and economical capital, and that the majority has little or no education. Moreover they lack several field specific capital forms which the employers characterize as crucial for the ability to cope in the ordinary labour market. Through the analysis we show how the recipients of social welfare are further exposed to negative categorization in various social connections, in their private lives, and within the municipal system; this also applies to job application in the ordinary labour market where employers participate in the widespread negative categorization. This in its turn leads to the recipients of social welfare being vilified and considered lazy, unmotivated spongers. Moreover we see the tendency to a paradox: on one hand the employers think that the recipients of social welfare are unemployed because they are too lazy to work, but on the other hand they will not offer jobs to certain groups of them, especially those who are long-term unemployed, those with mental problems, and the substance-abusers – groups which are richly represented among the so-called heavy unemployed.

Generally it seems that through their dominant position and the negative categorization the recipients of social welfare are exposed to a symbolic violence, which some of them even seem to accept (they are ashamed and have large identity problems) while others keep fighting it. The resistance to the symbolic violence is seen in the form of frequent mentioning of “the will to work” and an emphasis on the (frequently) physical, mental and social problems which characterize the recipients of social welfare and in actual fact make them unable to work. Concurrently we notice how the recipients of social welfare try to distinguish themselves from the rest of the group by emphasizing how other unemployed individuals live up to the allegations in the negative categorization, while they themselves are an exception, as they possess the will to work – but not the ability. In this connection we notice tendencies towards an almost self-destructive behaviour, as many of the recipients of social welfare exert themselves in order to carry out (heavy physical) work, which far exceeds their objective physical condition. We interpret this as an indication that several of the interviewees have internalized work ethics which on a superior level can be related to a societal tendency to consider wages the most important route to accept and social integration: everybody *must* work – and everybody must *be able to* work – at almost any cost. In our opinion this assumption should be called in question, among other reasons because the employers we interviewed think that none of their trainees from the social welfare system are capable of managing ordinary work because of reduced working capacity.

In addition to this we would like to open up a discussion concerning the lack of broadness on the labour market and perhaps in society as a whole. It seems there is a widespread tendency towards a more narrow conception of normality – perhaps this also plays its part when it comes to the negative categorization of the unemployed...?

Litteraturliste

Bøger:

- Alheit, Peter (1993): "Das narrative interview" Arbejdstekster til voksenpædagogisk teoriudvikling, 11. Statens Humanistiske Forskningsråd, RUC
- Alheit, Peter (1994): "Taking the Knocks, Youth Unemployment and Biography", Caswell, London
- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999): Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. Frederiksberg bogtrykkeri A/S.
- Antoft, R. & Thomsen, T. L. (2002): "Når livsfortællinger bliver en sociologisk metode" i Kristiansen, S. m.fl. Red. (2002): *Liv, Fortælling, Tekst*, Aalborg Universitetsforlag
- Bach, Henning Bjerregård (1998): *En spørgeskemaundersøgelse blandt forsikrede langtidsledige og langvarige kontanthjælpsmodtagere – Dokumentation 1 til Langtidsledige i tre kommuner*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bach, Henning Bjerregård (1999): *Længerevarende ledighed – Jobsøgning og beskæftigelseschancer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bach, Henning Bjerregård (2002): *Kontanthjælpsmodtageres aktivering og arbejdsudbud*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bach, Henning Bjerregård og Boll, Joachim (2003): *De svageste kontanthjælpsmodtagere*.
- Bach, Henning Bjerregård og Petersen, Kirstine Nærvig (2006): *Kontanthjælpssurvey 2006*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bauman, Zygmunt (2005): *Forspildte liv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, Ulrich (1999): *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beskæftigelsesministeriet (2002): *Handlingsplan for flere i arbejde*. København: Beskæftigelsesministeriet.
- Boll, Joachim og Christensen, Thomas Qvortrup (2002): *Kontanthjælpsmodtagere og arbejdsmarkedet - Casestudie fra Vestegnen*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bourdieu, Chamboredon & Passeron (1991): *The Craft of Sociology*. Berlin: Walter de Gruyter

- Bourdieu, Pierre (red.) (1993): *La Misere du monde*. Paris
- Bourdieu, Pierre (1995): *Distinksjonen*. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, Pierre og Wacquant, L  c J. D. (1996): *Refleksiv sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997): *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1999): *Meditasjoner*. Oslo: Pax Forlag.
- Damgaard, Bodil (2000): *Kommunerne, virksomhederne og den aktive socialpolitik*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Durkheim, Emile og Mauss, Marcel (1963): *Primitive classification*. Chicago: University of Chicago Press.
- Durkheim, Emile (1972): *Den sociologiske metode*. Odense: Fremad
- Ejrnæs, Morten og Guldager, Jens mfl. (2004): *Sociologi og socialt arbejde*. Frederiksberg: Danmarks Forvaltningsh  jskoles Forlag.
- Filges, Trine (2000): *De langvarige Kontanthjælpsmodtagere*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Foucault, Michel (1980): "Two Lectures" og "Truth and Power", i Gordon, Colin (ed.). *Power/Knowledge*. Suffolk: The Harvester Press.
- Foucault, Michel (2002): *Overvågning og straf - Fængslets fødsel*. Det lille forlag
- Foucault, Michel (2003): *Society must be defended. Lectures at the College de France 1975-76*. London: Allen Lane.
- Giddens, Anthony (1996): *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, Erving (1975): *Stigma: Om afvigerens sociale identitet*. København: Gyldendals Samfundsbibliotek.
- Graversen, Brian Krogh og Weise, Hanne (2001): *Effekter af aktiveringsindsatsen over for kontanthjælpsmodtagere*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Graversen, Brian Krogh mfl. (2007): *Hurtigt i gang*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Hohnen, Pernille mfl. (2007): *Den korteste vej til arbejdsmarkedet*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Holm Nielsen, Eva og Riishøj Nielsen, Julie (2005): *En undersøgelse om mennesker på langvarig kontanthjælp*. (Fortroligt stemplet) Aalborg Universitet, Sociologistudiet.

- Honneth, Axel (2003): *Behovet for anerkendelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hussain, Mohammad Azhar og Geerdsen, Lars Pico (1998): *Erhvervene og de langtidsledige – Marginalisering og integration på arbejdsmarkedet*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Jacobsen, Michael Hviid og Tonboe, Jens (red.) (2004): *Arbejdssamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jenkins, Richard (1996): *Pierre Bourdieu*. Routledge
- Jensen, Signe Marie og Pless, Mette (1999): På kanten af arbejdsmarkedet. Særnummer af *Social Kritik*.
- Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nanna (red.) (2005): *Kvalitative Metoder i et interaktionistisk perspektiv*, København Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, Margaretha mfl. (red.) (2005): *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nanna (2006): *At skabe en klient*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, Martin Sonnefelt mfl. (2006): *Job på særlige vilkår*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Kaspersen, Arne og Olesen, Erik Hove (2007): *Jobcenter X beskæftigelsesplan 2008* [Kommunenavn udeladt af hensyn til anonymisering].
- Knudsen, Herman (1980): *Disciplinering til lønarbejde - eller hvordan vi lærte at elske lønarbejdet, men måske ikke lærer det så godt længere*. Aalborg: Institut for uddannelse og socialisering, AUC.
- Kreiner, Svend (1999): *Statistisk problemløsning*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kvale, Steinar (1997): *Inter View*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, John Aggergaard (1998): *En kvalitativ undersøgelse blandt forsikrede langtidsledige og langvarige kontanthjælpsmodtagere – Dokumentation 2 til Langtidsledige i tre kommuner*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Madsen, Mikkel Bo mfl. (2006): *Arbejdsmarkedsparat eller ej?* København: Socialforskningsinstituttet.
- Madsen, Mikkel Bo mfl. (2007): *Vil de gerne have et arbejde?* København: Socialforskningsinstituttet.

- Prieur, Annick og Sestoft, Carsten (2006): *Pierre Bourdieu – en introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rasmussen, Martin (2006): *Kontanthjælpsmodtageres gæld*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Rasmussen, Niels Kristian (1999): *Social arv, social ulighed i sundhed og hvad kan forebygges?* (Arbejdsrapport). København: Socialforskningsinstituttet.
- Regeringen (2002): *Flere i arbejde*. København: Beskæftigelsesministeriet.
- Regeringen (2002): *Handlingsplan for flere i arbejde*. København: Beskæftigelsesministeriet.
- Rosdahl, Anders og Petersen, Kirstine Nærvig (2006): *Modtagere af kontanthjælp*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Rosdahl, Anders mfl. (2006): *Arbejdsmarkedsparat eller ej?* København: Socialforskningsinstituttet.
- Rosdahl, Anders (2006): *Kommunale aktiveringsprojekter med produktion*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Sestoft, Carsten & Prieur, Annick (2006): *Pierre Bourdieu – En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Socialforskningsinstituttet (2002): *Danske arbejdspladser – Plads til alle?* København: Socialforskningsinstituttet.
- Socialministeriet (2001): *Arbejdsevne metode. Metode til beskrivelse, udvikling og vurdering af arbejdsevne*. København: Socialministeriet.
- Stigaard, M. V. mfl. (2006): *Kommunernes beskæftigelsesindsats*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Teknologisk Institut, Arbejdsliv (2006): *Barrierer og potentialer i den kommunale virksomhedsaktivering*. Taastrup.
- Wengraf, Tom (2001): *Qualitative Research Interviewing – Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*, SAGE Publications

Artikler:

- Andersen, John og Larsen, Jørgen Elm (1996): ”Køn, fattigdom og empowerment” I Dansk Sociologi nr. 3. 7. årg. – 1996
- Bourdieu, Pierre (1986): ”The forms of capital”, i Richardson, John G. (ed.): *Methodological and theoretical issues in the sociology of education*. Connecticut: Greenwood Press.

- Bourdieu, Pierre (1994): "Socialt rum og symbolsk magt", i Bourdieu, Pierre: *Centrale tekster indenfor sociologi og kulturteori*. København: Akademisk Forlag.
- Bredgaard, Thomas (2005): "Virksomhederne i arbejdsmarkedspolitikken", I Tidsskrift for Arbejdsliv, 7. årg. Nr. 2. 2005, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Carstens, Annette (2005): "Motivation i visitationssamtaler på aktiveringsområdet", I Järvinen, Margaretha mfl.: *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ebsen, Frank og Guldager, Jens (2005): "Kommunal klassificering af langtidsledige", i Järvinen, Margaretha et.al. (red.): *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Ejrnæs, Morten (2003): "Social arv – et upræcist og skadeligt begreb", i Tidsskriftet *Uddannelse* nr. 8, oktober 2003. Undervisningsministeriet.
- Hagen, Roar (2001): "Rational Choice", i Andersen, Heine og Kaspersen, Lars Bo: *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, Erik Jørgen (2007): "Klassesamfund uden solidaritet", i Sohn, Steen mfl. (red.): *Det sociale Danmark: hvor er solidariteten?* Rødovre: Sohn.
- Järvinen, Margaretha (2001): "Pierre Bourdieu", I: Andersen, Heine og Kaspersen, Lars Bo: *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kristiansen, Søren (2001): "Michel Foucault: Den nye arkivar og kategoriernes kontingens", i Jacobsen mfl.: *Tradition og fornyelse – En problemorienteret teorihistorie for sociologien*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Lind, Jens og Møller, Iver Hornemann (2001): "Arbejdsmarkedspolitikken og aktivering af arbejdsløse. I *Tidsskrift for arbejdsliv* nr. 1, 2001.
- Olsen, Poul B. & Fuglsang, Lars (Red.) (2004): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*. Roskilde Universitetsforlag
- Olofsson, Gunnar (2002): "Norbert Elias", I: Andersen, Heine og Kaspersen, Lars Bo: *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Prieur, Annick (2001): "Pierre Bourdieu: Bourdieus blik på den sociale verden.", i Jacobsen, Michael Hviid mfl.: *Tradition og fornyelse*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Prieur, Annick & Sestoft, Carsten (2006): "Bourdieu's epistemologi og sociologiens håndværk", i *Pierre Bourdieu – En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Prieur, Annick (2006): ”En teori om praksis”, i *Pierre Bourdieu – En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sestoft, Carsten (2006): ”Felt: Begreber og analyser”, i *Pierre Bourdieu – En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.

Avisartikler:

- Beskæftigelsesministeren, Politiken d. 27. sept. 2007
- Morgenavisen Jyllandsposten søndag d. 18. september 2005, 1. sektion s. 2

Internetadresser:

- www.ugebreveta4.dk/2007/20/Baggrundoganalyse/UngeArbejdslose/ArbejdsloeseHarAnsaret.aspx
- www.jobindsats.dk/sw168.asp
- www.ugebreveta4.dk/2006/35/Baggrundoganalyse/Intetjobingenprestige.aspx.
- www.ugebreveta4.dk/2007/20/Baggrundoganalyse/UngeArbejdslose/ArbejdsloeseHarAnsaret.aspx
- www.bm.dk/sw11570.asp
- www.bm.dk/sw6186.asp